

ПРОЛЕТАРІ ВСІХ КРАЇН, ЄДНАЙТЕСЯ!

ком.

ПРАПОР МАРКСИЗМУ- ЛЕНІНІЗМУ

ДВОМІСЯЧНИЙ ОРГАН ІНСТИТУТУ
ФІЛОСОФІЇ ТА ПРИРОДОЗНАВСТВА
В У А М Л І Н

№ 4

**ЛИПЕНЬ-СЕРПЕНЬ
1932**

ПАРТВИДАВ «ПРОЛЕТАР»

ПРОЛЕТАРІ ВСІХ КРАЇН, ЄДНАЙТЕСЯ!

ПРАПОР МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ

ДВОМІСЯЧНИЙ ОРГАН ІНСТИТУТУ
ФІЛОСОФІЇ ТА ПРИРОДОЗНАВСТВА
В.УАМЛІН

№ 4
ЛИПЕНЬ - СЕРПЕНЬ

ПАРТВИДАВ „ПРОЛЕТАР“
1932

Бібліографічний опис цього видання вміщено в «Літописі Укр. Друку», «Історичному реєстрарі» та інших покажчиках. Української Книжкової Палати

Літредактор Б. Ткаченко. Техкер М. Седа вич-
Здано до складання 27 липня 1932 ро.у, від-
писано до друку 28 с рпня 1932 року. Партан.
дав, 1932 р., № 464. Тираж 1750. Голопліт
№ 5653. 23 липня 1.32 року. Замовлення
№ 1096. 8/4 друк. аркуші Папір 72 × 105 1/16
(137.000 друк. знаків у 1 арк. пап.ру). Вийшла
друком у вересні 1932 р.

ПРО ЛЕНІНСЬКИЙ ЕТАП У РОЗВИТКУ ДІАЛЕКТИЧНОГО МАТЕРІАЛІЗМУ¹

Постанова Центрального комітету нашої партії, де зроблено підсумки філософській дискусії, поставила перед філософською ділянкою теоретичного фронту, як одне з найважливіших завдань — завдання справжнього розроблення ленінської філософської спадщини, розроблення проблеми ленінського етапу в розвитку філософії марксизму. Це — завдання надзвичайно важливе й велике. Всі сили працівників філософського фронту треба скерувати на те, щоб здійснити цю важливішу постанову ЦК партії, щоб справді розгорнути велику теоретичну роботу.

Треба сказати, що іноді, ставлячи ці завдання, цілком хибно уявляють собі сенс і зміст даної постанови ЦК партії, відривають вирішення цього завдання від указівок, які вже містяться в цій саме постанові ЦК. Завдання розроблення теорії матеріялістичної діалектики іноді уявляють собі так, нібито нове в ленінському етапі розвитку філософії марксизму — це тільки розроблення деяких основних теоретичних настанов. Така постава цих проблем доводить, з одного боку, цілковите нерозуміння того, що являє собою ленінський етап у розвитку діалектичного матеріялізму, а з другого — нерозуміння також і нових завдань у розробленні матеріялістичної діалектики.

Не можна тепер ставити і як слід розуміти роботу, що про неї оце була мова, не взявши до уваги і не спираючись на один з останніх виступів т. Сталіна, його лист „Про деякі питання історії більшовізму“.

Тільки спираючись на зміст цього виступу, ми можемо вірно підійти до розв'язання обговорюваної проблеми.

Основні проблеми ленінського етапу в розвитку філософії марксизму — це надзвичайно велика, колосальна тема; отже, ясно, що нам доведеться з самого початку дещо обмежити завдання цієї статті і висвітлити лише вузлові, центральні пункти своєї теми. Для повного її викладу потрібна ціла низка робіт, книжок тощо.

В цій статті ми хочемо висвітлити три основні питання: поперше, про боротьбу Леніна проти філософського опортунізму II Інтернаціоналу; подруге, про фальсифікацію філософської боротьби Леніна проти опортунізму, проведеної меншовикуватим ідеалізмом та механіцизмом, і нарешті, третє, питання про те, в чому є суть того нового, специфічного, що вніс Ленін у розвиток діалектичного матеріялізму.

Коли ми беремось до розроблення і розв'язання всіх питань марксистсько-ленінської теорії, в тому числі — і особливо — питань ленінського етапу в розвитку діалектичного матеріялізму, то вихідною точкою, відповідним моментом для нас має бути справжнє розуміння нашого світогляду, Марксо-ленінського вчення, як дійового, творчого вчення.

Саме на цю сторону справи, на питання про дівість марксизму, на

¹ Скорочена стенограма доповіді на пленумі ТВМД. Ред.

справжній революційний зміст його і єдність у ньому теорії і практики особливу увагу в своїх роботах звертає т. Сталін. Тов. Сталін найкращий лєнінець, який за нашої доби реконструкції, за доби розгорненого наступу соціалізму на цілому фронті, розвиває вчення марксизму-лєнізму, дає нам і на практиці, і в теорії прекрасні зразки цього творчого діючого розуміння марксизму. Червоною ниткою в усіх його роботах, в усіх його виступах проходить саме ця суттєва риса в розумінні Марксо-лєнінського вчення.

Подано цьому кілька прикладів — скажемо, виступ тов. Сталіна ще на VI з'їзді партії, перед Жовтневою революцією, в боротьбі проти Преображенського, який ще тоді висловив низку засад, характеристичних для троцькістської постави питання про неможливість перемоги соціалізму в одній країні. Власне тоді, на VI з'їзді партії, т. Сталін казав ось що:

„Не виключена можливість, що саме Росія і буде країною, що прокладає путь до соціалізму. Треба відкинути віджилу уяву про те, що тільки Європа може вказати нам цю путь. Є марксизм догматичний і марксизм творчий. Я стою на ґрунті останнього“.

У своєму виступі з нагоди 50-річчя від дня народження Володимира Ільїча (в 1920 році) т. Сталін ясно, чітко й послідовно розвиває цю думку про різницю між догматичним „марксизмом“ у лапках і марксизмом, що має за основну рису — дієвість. Можна іще вказати на цілу низку виступів т. Сталіна, де ця думка проходить червоною ниттю — наприклад, на ту боротьбу, що її вів т. Сталін проти схоластики Бухаріна, проти так званого „цитатного марксизму“ Зінов'єва, Каменєва, Троцького.

У своїх роботах, присвячених боротьбі проти зінов'ївсько-троцькістської опозиції, т. Сталін, кажучи про марксизм, писав ось що:

„Що є марксизм? Марксизм — це наука. Чи може зберегтися й розвиватися марксизм як наука, коли він не збагачуватиметься новим досвідом класової боротьби пролетаріату, коли він не перетравлюватиме цей досвід з погляду марксизму, з погляду марксистської методи? Ясно, що не може!“

„Чи ж не ясно після цього, що марксизм потребує поліпшення і збагачення старих формул на основі обліку нового досвіду при збереженні погляду марксизму, при збереженні його методи. А Зінов'єв робить навпаки, зберігаючи букву марксизму, підмінює його погляд, його нерв буквою окремих засад марксизму.“

„Що може бути спільного між справжнім марксизмом і підміною основної лінії марксизму буквою окремих формул та цитатами з окремих засад марксизму“ („Об оппозиции“, стр. 50).

Я не згадуватиму виступ т. Сталіна на конференції аграрників-марксистів, де різко поставлено питання про єдність революційної теорії і революційної практики. Я не подаватиму низки місць, не згадуватиму визначну книжку т. Сталіна „Питання лєнізму“. В усіх цих виступах т. Сталіна червоною ниттю проходить думка про справжнє сполучення революційної теорії і революційної практики, про дієве Марксо-лєнінське вчення.

Під цим поглядом цілком зрозумілий той глибокий зміст, що його вкладає т. Сталін у визначення деборінщини як меншовикуватого ідеалізму, що його представники ревізують марксизм-лєнізм саме з цієї сторони, відриваючи теорію від практики соціалістичного будівництва. Повсякденний зв'язок революційної теорії і революційної практики, єдність революційної теорії і революційної практики, творчо-дієвий характер Марксо-лєнінського вчення — це те, що червоною ниттю проходить по всіх роботах т. Сталіна, і без розуміння цього ми нічого не можемо зрозуміти в питаннях Марксо-лєнінського вчення, між іншим і тоді, коли підходимо до проблем лєнінського етапу в розвитку філософії марксизму.

У своєму листі до редакції журналу „Пролет. революція“ т. Сталін підкреслив величезне значення зв'язку теорії і практики більшовізму. Цей лист т. Сталіна є блискуче продовження „Питань лєнінізму“, де маємо виклад надзвичайно глибокого розуміння однієї з найважливіших тез, виставленої Лєніним у його підготівних роботах до відомої книжки „Держава і революція“.

У цих підготівних роботах, надрукованих у XIV лєнінському збірнику, Лєнін висловлює одну надзвичайно важливу увагу. Він каже: „Більшовики або більшовізм — це не казус, не випадковість; він виріс у боротьбі проти опортунізму 1904 і 1914 р.“ Коли взяти „Питання лєнінізму“ т. Сталіна і його останній лист „Про деякі питання історії більшовізму“, то треба сказати, що найголовніше тут — принципова непримиренна боротьба проти опортунізму в різних видах і формах його проявлення, боротьба, що в процесі її зростав і виріс більшовізм.

Ясно, що коли ми ставимо питання про те нове, що вніс Лєнін у розвиток філософії марксизму, коли ми ставимо питання про лєнінський етап у розвитку діалектичного матеріалізму, то ми не можемо розглядати філософію марксизму без або поза всією історією більшовізму, поза всією історією боротьби більшовізму проти опортунізму, що в процесі її виріс більшовізм, як, з другого боку, не можна без цього дати справжньої наукової історії більшовізму, до чого закликає лист т. Сталіна. Тільки виходячи з такої основної засади, ми зможемо належно підійти до постанови і вирішення питань, зв'язаних з розумінням і висвітленням лєнінського етапу в розвитку діалектичного матеріалізму.

Тов. Сталін дав поняття лєнінізму, як марксизму доби імперіалізму і пролетарської революції. Треба нагадати деякі основні риси цієї доби, щоб зрозуміти суть теоретичних питань і проблем, які неминучо мусіли бути поставити і поставили в зв'язку з практикою клясової боротьби протягом цього нового історичного періоду, нової історичної смуги. Чим характеризується ця нова історична смуга, новий історичний період? Він характеризується, як визначає т. Сталін, трьома основними моментами: загостренням боротьби між робітничою клясою і капіталістами, крайнім загостренням боротьби між імперіалістичними державами за перерозподіл світу, за колонії, за ринки збуту й сировини і боротьбою між національностями-гнобителями та національностями гнобленими. Усі ці суперечності є виразом тієї обставини, що продуктивні сили не можуть уміститися в рамках тих продукційних відносин, які створив капіталізм на цій своїй стадії. Як висновок звідси, маємо ту характеристику цієї стадії капіталізму, що її дав Лєнін: що це є переддень пролетарської революції. Нова доба капіталізму характеризується надзвичайним загостренням клясової боротьби і новими формами її проявлення, надзвичайною складністю переплітання цих нових форм клясової боротьби, характеризується тим, що клясова боротьба дістає одну з найвищих форм свого вираження у вигляді боротьби партій. Цей період характеризується надзвичайно жорсткою боротьбою в ідеології, виступає як криза цілої системи, всієї буржуазної ідеології, буржуазної науки тощо. Цей новий катастрофічний революційний період поставив перед пролетаріатом і його партією завдання безпосереднього повалення капіталізму.

Саме у світлі цього завдання і виявилась фізіономія II Інтернаціоналу. У своїх „Питаннях лєнінізму“ т. Сталін дає надзвичайно чітку характеристику всієї роботи II Інтернаціоналу; не з'ясувавши собі всієї глибини цієї характеристики, не можна зрозуміти, як виріс більшовізм на основі боротьби проти опортунізму II Інтернаціоналу.

Тов. Сталін, характеризуючи роботу II Інтернаціоналу, в „Питаннях лєнінізму“ писав ось що:

„Між Марксом — Енгельсом, з одного боку, і Лєніном, з другого,

лежить цілий період панування опортунізму II Інтернаціоналу. Дбаючи про точність, я повинен додати, що тут мовиться не про формальне панування опортунізму, а лиш про фактичне його панування. Формально на чолі II Інтернаціоналу стояли „правовірні“ марксистки, „ортодокси“ — Кавтський та інші. Одначе, на ділі основна робота II Інтернаціоналу йшла лінійною опортунізму. Опортуністи пристосовувалися до буржуазії силою своєї дрібнобуржуазної природи, що має нахил до пристосування; „ортодокси“ ж, своєю чергою, пристосовувались до опортуністів, щоб „забезпечити єдність“ з опортуністами, дбаючи про „мир у партії“. В наслідок цього панував опортунізм, бо ланцюг між політикою буржуазії і політикою „ортодоксів“ замикався“ („Питання ленінізму“, Пролетар, вид. III, 1932 р., ст. 11).

Тут дано надзвичайно образну і одночасно надзвичайно глибоку характеристику того, що основна лінія роботи II Інтернаціоналу була лінійною опортунізму. Тов. Сталін показує ролі і значення центрizmu II Інтернаціоналу, ролі й значення різних заперклих форм опортунізму і доводить, яким чином здійснювався замкнений ланцюг між політикою буржуазії та політикою II Інтернаціоналу. Тов. Сталін відзначає ще кілька характеристик роботи II Інтернаціоналу у цій новій історичній смузі. Він показує, що не революційна теорія, тісно пов'язана з живою практикою революційної боротьби, характеристична для II Інтернаціоналу, а еклектизм, софістика, „революційна“ фраза, яка, будиши відірвана від практики революційної боротьби, перетворювалась на вихолощений догматизм.

Тов. Сталін зазначав, що в добу II Інтернаціоналу замість революційної боротьби квітло повне філістерство, політиканство, „гумові“ резолюції тощо. Завдання в новій історичній смузі було в тому, що треба було викувати, створити справді бойові революційні партії, треба було переглянути все створене протягом періоду „мирного“, „органічного“ розвитку капіталізму, вичистити Авгієві стайні II Інтернаціоналу. І ця справа генеральної теоретичної і практичної перевірки власне й припала на долю ленінізму. Ясно, що ця вказівка тов. Сталіна, де він дає теоретичну аналізу й огляд історичної ситуації та історичних завдань, які випали ленінізмові, стосується не до однієї якоїсь сторони Ленінового учення, а до всіх його сторін — економічної, політичної і філософської, до всіх складових частин марксизму, що їх розроблював Ленін.

Але ж Ленін не тільки відновив, повнотію відстановив і очистив революційне марксистське вчення; він далі сконкретизував його в нових історичних умовах, в умовах нових суперечностей, нових форм класової боротьби тощо, далі розвинув марксистське вчення — зокрема, і в галузі філософії.

Тим то, кажучи про ленінський етап у розвитку діалектичного матеріалізму, ми маємо насамперед подивитися, чим характеризуються філософські позиції II Інтернаціоналу, як визначилися замкнений ланцюг між політикою буржуазії і політикою II Інтернаціоналу і як виявлялась політика у філософських поглядах II Інтернаціоналу, щоб на цій основі показати ту ролі й значення, що їх мала Ленінова боротьба проти опортунізму в різних видах його проявлення.

Філософська „лінія“ (якщо тут можна казати про лінію) II Інтернаціоналу основно характеризується такими трьома моментами. Це, насамперед, еклектизм, що виходить з теоретичного ревізю ізму і політичного опортунізму вождів II Інтернаціоналу. Подруге, це відрив економічної й політичної теорії від філософських основ марксизму. Звідси завдання, що його ставили собі теоретики II Інтернаціоналу — знайти якесь інше теоретично-підставне уґрунтування економічної теорії марксизму; і цілком ясно, що коли відкидається філософська основа марксизму, підводиться перший-ліпший філософський фундамент під марксизм, то тут ми маємо

перепліт найвідсталіших, найбезглуздіших уявлень, що в них представники II Інтернаціоналу цілком плентаються у хвості буржуазії. Нарешті, третій момент — це зречення (в тій чи іншій формі) і зіперечення діалектики, що ясно висловив Бернштайн у своїй „знаменитій“ засаді, де стверджується, що діалектика являє собою всього лиш пастку на путі до справжнього пізнання. Таке саме ставлення до діалектики мало свій вияв також і в інших представників II Інтернаціоналу, прихованих опортуністів, центристів тощо.

Якщо взятися характеризувати ті теоретично-пізнавальні основи, що їх виставляли теоретики II Інтернаціоналу в зв'язку з ліквідацією справжніх марксистських філософських основ, то треба сказати, що для них були характеристичні такі три основні філософські течії: передусім — основний струмінь, власне офіційний — це неокантіанство, потім махізм, і нарешті, неогегеліянство.

Ви знаєте, що теоретики II Інтернаціоналу виставили неабияких представників неокантіанської течії, які в різних питаннях філософії, етики тощо намагалися поєднати Канта з Марксом. Ми знаємо тут таких теоретиків, як Адлер, Форлендер, почасти сам Кавтський тощо. Далі маємо дуже сильний махістський струмінь, панування махістських поглядів; нарешті, останніми роками в лавах соціал демократів розвивається неогегеліянська течія, що її головним речником є нині „лівий“ бреславський професор Зігфрід Марк. Тут ми бачимо надзвичайно цікавий процес, де відбувається переплітання, сполучення політики й теорії буржуазії з політикою і теорією II Інтернаціоналу. Останніми роками буржуазна філософія чимраз більше повертає до Гегеля, намагаючись його змодернізувати, пристосувати, переробити на свій кшталт. Буржуазна філософія, що раз у раз фашизується, сплітає свій фашизм з неогегеліянством, і той процес, що відбувається в лавах буржуазних філософів, знаходить свій відгук у лавах соціал-фашизму. Соціал-фашистські теоретики, замикаючи цей ланцюг, ідучи на налигачі в буржуазії, намагаються негайно перейти від неокантіанства до Гегеля, притьмом пов'язати свої філософські погляди з неогегеліянством.

Візьмімо позицію Кавтського відносно неокантіанства. Перше ніж характеризувати цю позицію Кавтського, треба вказати на характеристику неокантіанства, що її дав Ленін. Характеризуючи ревізіонізм у цілому, Ленін казав, що в „галузі філософії ревізіонізм ішов назад до Канта, професори повторювали тисячу попівських труїзмів проти діалектики, професори упосліджували Гегеля, як здохлого пса“, в той же час проповідуючи ідеалізм дрібніший, вульгарніший проти гегелівського“.

Це є характеристика неокантіанства, але її можна повернути й на адресу махізму та неогегеліянства. Чесно виконуючи соціальне замовлення буржуазії, соціал-фашисти намагаються пристосувати гегелівське вчення про державу, навіть гегелівську діалектику, до потреб чорносорочечників, щоб виправдати терористичне панування фашизму. Цим вони сумлінно виконують роль найважливішої опори капіталізму.

Візьмімо листування Кавтського з Плехановим у цьому питанні. Коли Бернштайн виступив із своїм знаменитим гаслом: „назад до Канта“, Плеханов виступив проти Бернштайна. В цьому зв'язку Кавтський висловлює свою думку про можливість з'єднання марксизму і з кантіанством, і з кожною буржуазною філософією: „Я мушу відверто визнати, що неокантіанство найменше мене бентежить. Я ніколи не був сильний у філософії, і хоч цілком додержую погляду діалектичного матеріалізму, а таки гадаю, що історичний і економічний погляди Маркса й Енгельса в разі потреби можна сполучити і з неокантіанством“.

Кавтського зовсім не бентежить тут та обставина, що при цьому відкидається філософська основа марксизму — діалектичний матеріалізм.

Він декларує, що цілком додержує діалектичного матеріалізму, але ця декларація на ділі приховує цілковиту здачу позицій.

Треба сказати, що цей свій погляд Кавтський продовжує в останній своїй праці „Матеріалістичне розуміння історії“, цій апотеозі всієї соціал-фашистської практики в філософії. Висловлюючись про співвідношення між різними сторонами марксизму, Кавтський тут каже: „Визнання матеріалістичного розуміння історії не повинне бути попередньою умовою приналежності до соціал-демократичної партії. Ця партія мусить кожному, хто бажає взяти участь у боротьбі за визволення пролетаріату, у боротьбі проти всякого гноблення, визиску, дати можливість теоретично обґрунтувати своє бажання, як він може, — по-матеріалістичному, по-кантиянському, по-християнському чи якимось інакше“.

Ось який погляд розвиває Кавтський в останній своїй праці: повна свобода сполучити марксизм з релігією, Кантом тощо. А яка була його позиція відносно махізму? Під час боротьби з махізмом один з російських робітників звернувся до Кавтського і прохав його висловитись про махізм. Кавтський написав йому листа, де висловив, як він ставиться до цього питання. Ось що він писав:

„Ви питаєте, чи Мах є марксист? Це залежить від того, що розуміти під марксизмом. Я розумію під марксизмом не філософію, а досвідну науку, особливе розуміння історії. Це розуміння історії, звичайно, непослужне з ідеалістичною філософією, але не несполучне з махістською теорією пізнання. Сам Мах — не марксист, з тієї простої причини, що він є фізик, далекий від наукового дослідження суспільства“ („Der Kampf“, 26, III 1909 року).

Ось як ставиться Кавтський до махізму, що мав свій розвиток і на Заході, і у нас (в формі богданівщини тощо). Так саме, коли візьмемо останню працю Кавтського („Матеріалістичне розуміння історії“), то знайдемо тут аналогічну позицію відносно неогегеліянства. І тут Кавтський звивається як вуж, щоб довести, що марксизм можна сумістити з неогегеліянством. Загальний процес фашизації соціал-демократії дістає тут надзвичайно яскравий вираз, завершуючи філософську „лінію“ одного з найвидатніших представників II Інтернаціоналу.

Треба далі дещо зупинитися на характеристиці філософських позицій лівої соціал-демократії — Мерінга й Розі Люксембург, а потім на філософській позиції Плеханова. Тоді ми цілком яскраво уявимо собі те, що давав у філософії II Інтернаціонал.

Зупинюсь спочатку на характеристиці філософської позиції Мерінга. Треба сказати, що він написав чимало статтів, присвячених філософським проблемам. Окремі місця його статтів, присвячених безпосередньо критиці того чи іншого літературного погляду, аналізі того чи іншого твору, теж часто дають цінні, влучні з погляду діалектичного матеріалізму характеристики. Однак, в цілому Мерінг не виходить за межі філософських позицій II Інтернаціоналу. Передусім, він не розуміє діалектичного матеріалізму, як одноцільного світогляду й методи марксизму. Мерінг стоїть на тому погляді, що в природознавстві можна дотримувати механістичного матеріалізму, і що цей останній можна сполучати — і фактично він сполучається — з історичним матеріалізмом. Цей погляд червоною ниттю проходить в усіх його творах. Так саме непослідовно Мерінг висловлюється і про неогегеліянство, махізм тощо. Ось, наприклад, що він каже про Маха: „З цього погляду Мах цілком сходиться з Марксом; який зовсім виключив філософію і духовний прогрес людства добачав тільки в практичній роботі у галузі історії та природознавства“ („На сторожі марксизму“, 1927 рік, ст. 136). Мерінг вважає, що Мах для природознавства зробив те саме, що Маркс для суспільних наук. Він думає, що про діалектику можна говорити тільки в історії. Мерінг не є ідеаліст і не сполучає Маркса з Кантом, Махом тощо. Але Мерінг не є послідов-

ний діалектичний матеріаліст; навпаки, у своїх поглядах на природознавство Мерінг є матеріаліст механістичний.

Яка ж була позиція Розі Люксембург у філософських питаннях? Ми знаємо, що в деяких питаннях вона вела боротьбу проти ревізіонізму; але, з другого боку, ясно, що Роза Люксембург не була представницею послідовного діалектичного матеріалізму. Візьмімо в економічних роботах Р. Люксембург її теорію автоматичного краху капіталізму. Як вона ставить питання про співвідношення внутрішніх і зовнішніх протиріч? Вона дає розгорнену механістичну концепцію в застосуванні до аналізу капіталізму, імперіялізму тощо. Далі, коли взяти погляди Розі Люксембург у національному питанні, відому оцінку, що її давав Ленін, торкаючись методологічної сторони її поглядів, то побачимо, що Роза Люксембург підмінює діалектику софістикою і абстрактними висловами, що вона не розуміє конкретного історичного підходу до національного питання. Іще далі, коли взяти її концепцію стихійності і свідомості, то побачимо, що тут з діалектичним поглядом сполучаються моменти ідеалістичні; словом, діалектичного матеріалізму і в теоретичних висловлюваннях Розі Люксембург, і в конкретному розробленні тих чи інших питань немає.

Такі є позиції лівих соціал-демократів, лівих радикалів у II Інтернаціоналі. Як бачимо, вони не різнилися основно від позицій явних ревізіоністів та центристів; вони не виходять за межі загальної характеристики II Інтернаціоналу.

Особне місце серед теоретиків II Інтернаціоналу, безперечно, займає у філософських питаннях Плеханов. Питання про Леніна і Плеханова — це одне з найважливіших питань цілої філософської дискусії, одне з найважливіших питань боротьби проти меншовикуватого ідеалізму. Питання про Леніна і Плеханова — це для нас справді надзвичайно важливе питання, бо, не з'ясувавши його, не можна зрозуміти основних проблем ленінського етапу розвитку діалектичного матеріалізму. Правда, помиляються ті товариші, що зводять усю суть ленінського етапу ^{для} питання про співвідношення Леніна й Плеханова. Однак, без належного ^{для} розуміння того місця, що його займає Плеханов у загальному філософському розвитку, та співвідношення Леніна і Плеханова в цьому розвитку, не можна зрозуміти ленінський етап розвитку діалектичного матеріалізму.

Треба сказати, що тут, коли ми підходимо до Плеханова як до філософа-марксиста, є низка труднощів. Плеханов у своїх філософських поглядах, безперечно, був найкращий серед теоретиків II Інтернаціоналу. Труднощі ж тут полягають у тому, що, поряд внутрішньої, органічної єдності між політичним опортунізмом Плеханова, що виявився, з невеличкими винятками, в цілій його опортуністичній лінії, та його філософськими збоченнями від Маркса — Енгельса, є в нього також певні суперечності. Ці суперечності сходять на те, що словами він боронить позиції діалектичного матеріалізму, а на ділі, практично застосувати його не може. Щоправда, суперечність тут відносна. Але труднощі, далі, ще й у тому, що Плеханов являє собою, як це відзначив був Ленін, фігуру, яка ставала до розгорненого бою проти філософських позицій ревізіоністів — наприклад, Бернштайна тощо.

Насамперед треба дати відсіч тим намаганням і поглядам, які, на щастя, не знайшли свого вираження в літературі, але намагалися його знайти — а саме, тим поглядам, що пропонують викинути Плеханова на смітник історії. Цей погляд не має нічого спільного з більшовицьким підходом до цієї важливої проблеми.

В боротьбі на філософському фронті проти деборінщини доводилося перемагати інший погляд — представників меншовикуватого ідеалізму. Деборінці дуже обстоювали історичний підхід до Плеханова. Кажучи загалом, історичний підхід є один з моментів справжнього діалектичного

підходу. Але тут насамперед треба з'ясувати той зміст, що його вкладали в „історичний підхід“ представники меншовикуватого ідеалізму, і дати правдиве розуміння справжнього історичного підходу до проблеми: „Ленін і Плеханов“.

В чому суть того „історичного“ підходу, що його на всіх перехрестях обвіщали представники меншовикуватого ідеалізму? Суть їхнього так званого „історичного“ підходу в тому, щоб за всяку ціну зат шкувати помилки і збочення від діалектичного матеріалізму в філософських висловлюваннях і роботах Плеханова. Мета їхнього „історичного“ підходу — покласти якусь межу, перепону, що заваджала б розгорнути критику цих філософських помилок. Деборінці казали: Ленін — це є один етап, одна доба, а Плеханов — представник іншої доби. Те, що писав Плеханов, відповідало його добі і впливало з неї, а те, що писав Ленін, впливало й відповідало його добі. Істина ж — дочка свого часу; отже те, що писав Плеханов, було слушне для свого часу, а те, що писав Ленін, слушне тепер. З цього далі виходить: „не смійте викривати помилки Плеханова, виявляти збочення Плеханова в питаннях діалектичного матеріалізму!“ Ось у чому суть своєрідного „історичного“ підходу, пропонованого представниками меншовикуватого ідеалізму. Ясно, що справжній історичний підхід до даної проблеми нічого спільного з підходом деборінців не має.

Справжній історичний підхід є в тому, щоб виявити дійсну об'єктивну роль і значення Плеханова, щоб, виявивши це місце, по справедливості віддати належне цій ролі і значенню, але одночасно виявити й усі помилки в філософських поглядах Плеханова; далі треба виявити справжнє місце, що його займав у філософському розвитку марксизму Ленін, і ту боротьбу, що її він провадив у царині основних філософських проблем проти Плеханова.

Ми заздалегідь хочемо тут зробити деякий відступ — до речі сказати, надто важливий, — щоб довести, що є спільного у ставленні до Плеханова між Деборініми і Аксельродом. Відомо, що вони протягом кількох років змагались одне з одним. Аксельрод виступала як представниця механіцизму, а Деборін — як представник меншовикуватого ідеалізму. Проте, в важливому питанні про Леніна і Плеханова, в основному питанні про більшовізм і меншовізм, не зважаючи на всю боротьбу Деборіна проти Аксельрода і Аксельрода проти Деборіна, вони мають дещо спільне у своїх поглядах, і це спільне надзвичайно важливо тут проаналізувати і показати.

Дуже цікавий під цим поглядом матеріал свого часу друквано на сторінках журналу „Под знаменем марксизма“. Наприкінці 1922 року, саме в тій книжці журналу, де видруковано відому статтю Леніна про значення воєнничого матеріалізму, видруковано також, без жодного застереження від редакції, як якийсь офіційльний матеріал про Плеханова, такий лист від Аксельрода і Дейча.

„В „Известиях Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета Советов“, та й в інших часописах, надруковано заклик Виконкому Комінтерну „До робітників усіх країн“, де, між іншим, у першому уступі сказано:

„Ще покійний Плеханов, коли він був марксистом“ і т. д.

Підкреслені нами слова ми вважаємо за невірні й образливі як для пам'яті основника марксистської течії в Росії, так і для нас особисто, його друзів і однодумців.

Ми тим більше вважаємо за потрібне енергійно протестувати проти цієї інсинуації, що її кинула ціла інституція, до того ж ще й у закликую своєму „До робітників усіх країн“.

Ці останні, не знаючи точно поглядів покійного Плеханова, безперечно, повірять, що основник марксизму в Росії потім зрадив його, що, звичайно, абсолютно невірно.

Ми, близькі до Плеханова люди, знаючи, які були його погляди аж до смерті, стверджуємо, що до останньої хвилини свого життя він зберіг вірність поглядам основників наукового соціалізму, що їх засвоїв ще юнаком і незмінно проповідував протягом майже 40 років" („П.З.М.“ 1922 р., № 5, ст. 155).

Це — явна меншовицька контрреволюція, прямий меншовицький виклик супроти Комінтерну, що йому закидається інсинуація тощо. Виглошення його на сторінках тодішнього журналу „Под знаменем марксизма“ — надзвичайно характеристична річ, що її ми мусимо з'ясувати собі, щоб зрозуміти, який глибокий сенс мала боротьба навколо проблеми: Ленін і Плеханов. Адже Деборін і перед дискусією, і тепер — оскільки він явно не виступає з критикою своїх позицій — очевидно додержує погляду, розгорненого в цьому листі до редакції.

Яке ж є справді історичне місце Плеханова в розвитку марксистського вчення? Як треба ставити питання про співвідношення Леніна й Плеханова і, зокрема, як стоїть справа з філософськими позиціями Плеханова та збоченнями його від послідовного діалектичного матеріалізму? Безперечно, що Плеханов, стоявши на чолі групи „Освобождение труда“, був одним із речників марксизму в Росії; ми знаємо думку про це Леніна. Безперечно, що багато з написаного Плехановим у питаннях філософії буде в залізованому інвентарі марксистського вчення. Про це писав Ленін; проте Ленін же знов додавав, що Плеханов викидав з марксизму його революційний зміст і т. д. Беручи це до уваги, ми, при з'ясуванні місця, що його займає Плеханов у розвитку марксистського вчення, мусимо виходити з того, що єдиним продовжником і ортодоксальним представником марксизму в новій історичній добі був не хто інший, як Ленін.

Є теорії, що намагаються встановити якийсь проміжний ступінь між Марксом — Енгельсом і Леніном, але розгляд їх доводить недоречність цих теорій.

Треба дати відсіч такому поглядові, що, мовляв, Плеханов у теоретичному викладі марксизму дав блискучі сторінки і там жодного ганджу в ньому немає, а тільки практично він виявив себе, як недіалектик. Це невірний погляд. Ми вже згадували про суперечності, які в нього є між теоретичними висловлюваннями про діалектичний матеріалізм і вмінням його практично застосовувати; але zarazом невірний є погляд, що ніби в галузі теоретичних поглядів Плеханов скрзь дає блискучий, вірний виклад. Цей погляд саме й пропагували меншовикуватий ідеалізм та Зінов'єв. Ось, наприклад, що писав Зінов'єв у своїй книзі „Ленинизм“:

„Поки йдеться про суто філософські проблеми, Плеханов розуміє діалектику не гірше від Леніна. Як просвітник, як письменник, як пропагандист, як популяризатор філософських поглядів Маркса, Плеханов — сильний“.

Це невірно, бо часто в філософській частині Плеханов гірше від Леніна розуміє проблеми. Але далі Зінов'єв пише ще й таке:

„Академічний виклад діалектичної методи Плеханов дає нам блискуче. Але звести всі ці питання з академічного неба на грішну землю, прикласти діалектику до революційної боротьби, до руху мас, до суспільного розвитку, до визвольної боротьби робітничої класи — в цій галузі Плеханов виявився цілком безсильним, а Ленін саме в цій галузі виступив як справжній гігант“ („Ленинизм“, ГИЗ, 1926 р., ст. 346).

Хіба ж тут не протягається ту думку, що відбилася якнайяскравіше в роботі Деборіна: що Плеханов — теоретик, а Ленін — практик? Виходить, що Зінов'єв автор цього погляду, бо він його висловив раніше. Правда, що в нього це дуже вигадливо викладено!

На цілому протязі історії нашої партії (з невеличким винятком, коли з політичних міркувань Ленін уложив бльок з Плехановим для цілей

тактичних) ми бачимо безустанну боротьбу Леніна проти Плеханова не тільки в організаційних, тактичних і стратегічних питаннях, у питаннях про характер революції, в аграрному питанні, але також і безпосередньо в питаннях діалектичного матеріалізму. Це треба добре запам'ятати. Наша дальша теоретична робота буде саме в тому, щоб усю картину уявити собі в цілому її розвитку, щоб саме на основі обліку цієї боротьби з'ясувати те нове, що вніс Ленін у марксистське вчення, в чому він сконкретизував Маркса й Енгельса.

Іноді Ленін просто виступає проти Плеханова, а іноді посередньо — зважаючи на ту чи іншу політичну обстановку. Але загалом він веде свою власну лінію у філософських питаннях, відмінну від лінії Плеханова.

Коли під цим поглядом перчитати Ленінів „Матеріалізм і емпіріокритицизм“, то побачимо, що Ленін тільки в деяких надто важливих питаннях, де особливо помітний був емпіризм Плеханова, критикує його. Проте, критикуючи безпосередньо богданівців та ревізіоністів, він критикував разом і Плеханова. Звичайно міркування Леніна ідуть такою лінією: махісти винуватять Плеханова в тому чи в тому, Богданов критикує Плеханова. Ленін удається з питанням: чому ж ви критикуєте Плеханова? Ви б ліпше взяли Енгельса. Хіба для вас „сильнее кошки зверя нет“? Ленін зберігає б'льок з Плехановим, щоб спільно боротися проти махізму, ідеалізму; але Ленін веде самостійну лінію. Власне оце дебординці й задушковували.

Як же Плеханов ставився до Леніна? Яку філософську характеристику він йому давав? Це теж надзвичайно важливо з'ясувати, бо це дуже важлива сторінка з історії боротьби між меншовізмом і більшовізмом. Ряд робіт Плеханова, особливо писаних у періоді 1905-1906 р., іноді лишають у нас в затінку; їх широко не знають. Тимчасом, коли ми заглиблюємось в історію більшовізму, ми повинні вивчити й позиції Плеханова в тій боротьбі, що її він вів проти Леніна. Ось що писав Плеханов про Леніна як теоретика, критикуючи „Що робити“ (в листах „О тактике и бестактности“):

„Я ніколи не мав Леніна хоч за скількибудь видатного теоретика і завжди вважав, що він органічно нездатний до діалектичного мислення“.

Ленін — нездатний до діалектичного мислення! Плеханов навіть вигадує спеціальний період у робітничому рухові, характеризуючи його, як період панування ленінської метафізики: Він каже:

„Завдання є в ліквідації четвертого періоду робітничого руху, що характеризується впливом ленінської метафізики, подібно до того, як третій період характеризується впливом економізму. Завдання в тому, щоб піднятися до теоретичного погляду групи „Освобождение труда“.

Ось його критика Леніна. Він закидає Ленінові теоретичну безжурність, закидає те, що ніби Ленін скочується на позиції народництва, есерства, на позиції ідеалістів тощо. Він винуватить Леніна в тому, що Ленін є ідеаліст у тактиці.

Я не можу докладно проілюструвати все те, що казав Плеханов на адресу Леніна, але я хочу вказати на одну характеристику квітневих тез Леніна, які являють собою документ світового історичного значення, як повне застосування методи діалектичного матеріалізму до революційної ситуації в Росії. Плеханов намагається дати методологічну характеристику цим Леніновим тезам і приєднується в ній до репортера буржуазної газети, що назвав промову Леніна маячнею. Це ви можете прочитати в статті Плеханова під заголовком „Почему бред бывает подчас интересным“.

Ось вам ставлення Плеханова до квітневих тез Леніна! Він винуватить Леніна в тому, що ці тези відірвані від конкретної історичної ситуації; він вважає, що Ленін недіалектично, неконкретно підійшов до

дійсності; він каже, що Ленін марить. Практика є найкращий критерій істини, і практика довела, де була маячня, а де — майстерне застосування діалектики.

Проблема: Ленін і Плеханов не охоплює собою всю проблему ленінського етапу в розвитку діалектичного матеріалізму, але вона має щонайважливіше значення для розуміння розвитку більшовізму, для розуміння того, як у боротьбі не тільки проти явного опортунізму, але й проти філософського ревізійнізму, що був у Плеханова, росло те нове, що вніс Ленін у Марксове вчення.

Що характеризує підхід меншовикуватого ідеалізму до філософської боротьби Леніна? Тут треба відзначити такі моменти. Насамперед, зв'язок із загальною концепцією, із загальною лінією меншовикуватого ідеалізму: відрив „суто філософської роботи“ Леніна, як полюбляв писати Деборін, від усіх його інших робіт. Наслідком цього такі роботи Леніна, як, наприклад, „Що таке друзі народу“, „Розвиток капіталізму в Росії“ тощо, цілком випали з поля зору меншовикуватих ідеалістів, бо ці роботи не є „суто“ філософські.

Друга характеристична риса в підході меншовикуватого ідеалізму до філософської боротьби Леніна — це відома теорія, що згідно з нею Ленін є учень Плеханова і через те його філософські роботи самостійного значення не мають, а тільки доповнюють Плеханова. Третій момент — це заперечення міжнародного значення боротьби Леніна проти кантіянства, проти махізму, за матеріалістичну діалектику. І нарешті, четвертий і останній момент — це зав'язане протягання ідейки Плеханова про органічний зв'язок між більшовізмом та махізмом. Ці чотири важливі моменти червоною ниткою проходять у низці статтів, написаних представниками меншовикуватого ідеалізму; чи візьмете ви книжку Деборіна „Ленін как мыслитель“, чи книжку Луппола „Ленін и философия“, ви побачите, що ці основні моменти там конче є.

Ми продемонструємо тут тільки деякі моменти, щоб довести, як настійно нам тепер треба, особливо в зв'язку з листом т. Сталіна, викрити цю фальсифікацію філософського розвитку Леніна, розкрити історію філософської боротьби Леніна і показати ту справжню роллю, те справжнє значення, що його в процесі історичного розвитку більшовізму мав Володимир Ільч.

Насамперед треба, в зв'язку із цим, нагадати те, що писав ще 1908 року, буди меншовиком, Деборін про зв'язок між філософією марксизму та російською революцією:

„Печать суб'єктивізму і „волюнтаризму“ лежить на всій тактиці так званого більшовізму, що його філософським виразом є махізм. Махізм — цей світогляд без світу — як філософія суб'єктивізму й індивідуалізму, у сполучі з ніцшевським іморалізмом, що виправдує „зло“, визиск тощо, утворює ідеологічний туман, який покриває практичне прагнення буржуазії. Більшовицькі філософи в „ідеології“ своїй не переходять за межі дрібнобуржуазного виднокруга. Більшовицькі стратеги, тактики, з їх романтичним революціонізмом і дрібнобуржуазним радикалізмом, практично застосовують теоретичні принципи філософського нігілізму, що в його основі лежить заперечення об'єктивної істини і визнання кожній особі права визначати характер дозволеного й недозволеного, правдивого й неправдивого, доброго й злого, справедливого й несправедливого. Наші махоподібні марксистки — свідомі більшовики, що „осенсовують“ практику і тактику цих останніх, а більшовицькі тактики і практики — несвідомі махісти й ідеалісти“ („Философия Маха и русская революция“, „Голос социал-демократа“, квітень 1908 р.).

Це надзвичайно характеристична постава питання. Треба сказати, що ця буржуазно-ліберальна постава питання, ця ідейка про органічний

зв'язок між махізмом і більшовізмом в завуальованій формі відбилася і в пізніших роботах Деборіна, навіть у його книжці „Ленин как мыслитель“, написаній 1924 року і видаваній аж до 1928 року без жодних уваг.

Що, далі, з цього приводу — в питанні про філософську путь Леніна — пише Луппол? Як Луппол у своїй книжці „Ленин и философия“ оцінює книжку Леніна „Матеріалізм і емпіріокритицизм“? Він каже:

„Безперечно, своїм „Матеріалізмом і емпіріокритицизмом“ Ленін виконав велику партійну філософську справу. Алеж до нього найменше можна прикласти слова: „Мавр зробив своє діло, мавр може йти“ („Ленин и философия“, ГИЗ, 2 вид., ст. 69).

Ось яку основну оцінку Луппол визнає за можливе дати в книжці, спеціально присвяченій проблемі: Ленін і філософія.

Звичайно, дяка йому на тому, що „мавр може лишатися“. „Матеріалізм і емпіріокритицизм“ Леніна є найважливіший філософський твір, де дано аналізу всій кризі природознавства і доведено, як діалектичний матеріалізм може, за висловом Леніна, справитися з новими відкриттями в природознавстві. Ми маємо тут у Леніна розгорнену критику махізму, де остаточно вдарено по ньому, маємо новий ступінь у теорії марксизму, маємо твір, який можна дорівняти до „Анти-Дюрінга“. А Луппол у своїй книжці визнає за можливе нічого не казати про міжнародне значення Ленінової боротьби проти махізму.

Ось дві ілюстрації. Їх можна було б дати більше. Проте, ми вже й звідси бачимо, як меншовикуватий ідеалізм фальсифікує історію Ленінової філософської боротьби. Перед тим, як перейти до окремих моментів, я хочу тільки ще вказати, що Деборін, торкаючись шляхів боротьби проти неокантіанства в Росії (у своїй книжці „Ленин как мыслитель“ і в передмові до німецького видання „Матеріалізму й емпіріокритицизму“), каже, що Ленін мусів був узятись до вивчення філософії в зв'язку з тією боротьбою, що розгорталася між Плехановим і Бернштайном, себто вже наприкінці 90-х років. Але тут, як виходить за Деборіном, Ленін мусів був зайняти самостійну філософську позицію.

Як же справді стояла справа? Цілком інакше. Тут ми маємо цілковиту фальсифікацію справжнього ходу речей. Треба сказати, що Ленін з перших своїх робіт дає нам зразки дійового розуміння марксизму, зразки того, як треба пов'язувати філософію з політикою, з економікою. Коли Ленін критикує погляди народників, то він не зупиняється на критиці їх економічних теорій, а дає розгорнену критику також і поглядів філософських, соціологічних тощо.

Порівняймо хоч би дві роботи: „Моністичний погляд“ Плеханова і „Що таке друзі народу“ Леніна. Тут ми бачимо величезну різницю між Леніним і Плехановим.

Хоч Ленін і писав, що ця книжка Плеханова є одна з найкращих його книжок, хоч він і писав, що на цій книзі зростає і виріс цілий ряд марксистів, що її треба вивчати, проте такі не можна, вивчаючи її некритично, зробитися справжнім марксистом. Треба вивчати її не по-деборінському, а вивчати так, щоб бачити помилки Плеханова і розуміти те, в чому Ленін був вищий за Плеханова. Справді тут ми маємо у Плеханова академічний виклад історичного матеріалізму. Щодо філософських і соціологічних поглядів Плеханова, то ми бачимо тут чималі елементи механіцизму, географічний ухил, нерозуміння співвідношення між природою і суспільством, цілком недостатню поставу питання про ролі і значення теорії-класової боротьби в марксизмі. Ось що характеризує Плеханова в його „Моністичному погляді“.

Натомість, коли візьмемо роботу Леніна, то знайдемо тут дійову, не-примиренну боротьбу проти народників. Ленін простежує нерозривний зв'язок між філософськими, соціологічними та економічними поглядами

народників. Коли взяти його аналізу кустарного промислу і домашньої системи виробництва, його конкретну критику в питанні про общину, що йде від загальних соціологічних поглядів народників, питання про общину, коли зважимо, що Ленін тут ставить найважливішу проблему — питання про суспільно-економічні формації і ролі їх в історичному матеріалізмі — в дійовому, конкретному розрізі, то побачимо, яка є різниця між роботами Леніна й Плеханова. До того ж, Ленін перший і самостійно, а не так, як це малюють Деборін і Луппол, дав цю розгорнену критику суб'єктивних соціологів народників з позицій марксистського світогляду. Свою книжку „Моністичний погляд“ Плеханов писав восени 1894 року, а Ленін написав „Друзі народу“ у квітні 1894 року і писав її самостійно, незалежно від роботи Плеханова.

Порівнюючи ці роботи, виявляючи, на який високий ступінь Ленін ставить у своїй книзі „Що таке друзі народу“ питання історичного матеріалізму, порівнюючи цю книжку з „Моністичним поглядом на історію“ Плеханова, ми можемо сказати, що Ленін, власне, перший дав у цій своїй книзі, в боротьбі проти народників, проти суб'єктивних соціологів, розгорнений виклад історичного матеріалізму. Ленін взагалі перший і най-поєдновіше повів боротьбу проти неокантіанства, проти ревізії марксизму, всупереч тій брехні і фальсифікації, що є в трактуванні Деборіна.

Наприкінці 1894 року в Петербурзькому гуртку соціал-демократів Ленін читав доповідь про відбиття марксизму в буржуазній літературі. Це є власне те, що він пізніше видав у книзі, присвяченій критиці Струве.

Свою критику Ленін провів непримиренно; ця критика являє собою зразок боротьби на два фронти. Книжка бере під розгляд філософські погляди Струве, але продовжує критику цих філософських поглядів аж до питань економіки, до питань практики. Це є конкретна критика, характеристична для ленінських робіт.

Ще в своїх роботах проти Булгакова у питаннях теорії ренти Ленін дає низку уваг, скерованих також і проти неокантіанців; а тимчасом Плеханов тоді не виступав ні проти бернштайнівської ревізії, ні проти Струве. Наприклад, у листі до Потресова від 2 вересня 1898 року Ленін пише: „... мене дуже дивує, чому це автор „Beiträge zur Geschichte des Materialismus“ не висловлювався в російській літературі рішуче проти неокантіанства, даючи Струве і Булгакову полемізувати про окремі питання цієї філософії так, нібито вона вже ввійшла в погляди російських учнів. Уже заперечення для філософських статтів було б місце не в одному з наших журналів; та й книжка могла б вийти вільно“ (IV ленінський збірник, ст. 8-9).

Треба сказати, що Плеханов перед виступом Бернштайна й Булгакова дуже сильно вагався в боротьбі проти Струве. Року 1898-99 Плеханов, виступаючи проти Струве, критикуючи його кантіанство, торкаючись поглядів російських учнів (це видно в одному з варіантів його статті, видрукованої в № 3-4 „Под знаменем Марксизма“), висловлюється в такому розумінні; що неокантіанство, мовляв, можна сполучити з економічною та історичною теорією марксизму.

Аналізуючи все це, ми повинні сказати, що Ленін, власне, перший на міжнародній арені виступив з критикою неокантіанства у Струве, з конкретною критикою і аналізом його економічних поглядів тошо.

Ось як стоїть справа в дійсності, і ця дійсність цілком супротивна тому, про що писав Деборін. Ми бачимо, що Ленін був ініціатором боротьби проти неокантіанства, махізму, і саме цей факт цілком перекичує Деборін.

Деборін змальовує справу так, що в боротьбі проти махізму Ленін, мовляв, виступив разом з плеханівською школою, де були Плеханов, Аксель-

род і він сам, Деборін; Ленін, мовляв, тільки прилучився до неї, написавши свій „Матеріалізм і емпіріокритицизм“.

Насправді Ленін був перший ініціатор боротьби проти махізму, дарма що сам безпосередньо проти махізму зразу не виступав. Про це каже сама Аксельрод. Року 1904 вона написала статтю, скеровану проти махізму на домагання Леніна. Це було так. Року 1901—1902 Ленін, прочитавши книжку Богданова „Исторический взгляд на природу“, побачив, що тут ідеться про ідеалістичну ревізію марксизму і домагався перед Плехановим і Аксельрод, щоб вони написали критику на Богданова; саме тоді Аксельрод написала свою статтю. Деборінці цілком затушковують міжнародне значення, що його мала боротьба проти махізму, а тимчасом Ленін сам писав про те, що ця філософська боротьба мала міжнародне значення, писав про те, що треба було оволодіти новими відкриттями у природознавстві, які ігнорував Плеханов. Плеханов цього питання зовсім не ставив, тільки Ленін підійшов до нього. Всім відома Сталінова оцінка Леніна й Плеханова, дана у книзі „Питання ленінізму“

Не доводиться окремо висвітлювати значення, що його має питання боротьби Леніна проти неогегеліянства. Ленінові роботи про Гегеля, статті про значення войовничого матеріалізму тощо—це матеріал, що являє собою по суті розгорнену теорію матеріалістичної діалектики, дає нам найглибшу оцінку місця Гегеля в підготуванні марксизму і zarazом дає матеріал для справді критичного підходу до Гегеля, для виявлення його ідеалізму.

Нині на міжнародній арені розгортається боротьба між більшовізмом і фашизмом. Фашисти у своїй фашизації науки намагаються кожного великого мислителя зробити родопринцем і батьком фашизму. Чи буде це ювілей Гегеля, чи Гете, чи майбутнє трьохсторіччя з дня народження Спінози—на всьому цьому сучасні професори фашисти і півфашисти намагаються щось заробити. Боротьба проти цього має тепер особливе значення.

Я не маю тепер часу, щоб зупинитися на моменті переплітання гегеліянства з фашизмом; але треба сказати, що Ленінове вчення дає таку зброю для боротьби з неогегеліянством, що нею можна завдати фашизмові на цій дільниці смертельні удари. І все це доводить, що перед нами стоїть величезна теоретична робота—викрити ворожу фальсифікацію, з'ясувати ролю Леніна в розвитку філософії марксизму, з'ясувати справжнє місце, що його займає Ленін у процесі філософської боротьби.

Що ж нового вніс Ленін у розвиток діалектичного матеріалізму, як конкретизує і далі розвиває його Ленін? Це питання, звичайно, не можна вичерпати в одній якійсь праці, ба навіть у кількох працях. Я спробую тут накреслити деякі основні моменти, що їх ми повинні тепер розроблювати, деякі основні моменти, що їх треба вірно накреслити, щоб весті всю роботу з правдивих марксо-ленінських позицій.

Вихідною точкою для розуміння ленінського етапу в розвитку марксизму, для розуміння того, що Ленін вніс нового у питання марксизму, має бути клясична характеристика, дана т. Сталіном ленінізмові в цілому:

„Ленінізм—це марксизм доби імперіалізму і пролетарської революції. Точніше: ленінізм—це теорія і тактика пролетарської революції взагалі, теорія і тактика диктатури пролетаріату зокрема. Справді: ленінізм є теорія і тактика пролетарської революції, а основним змістом пролетарської революції є диктатура пролетаріату; отже, очевидно, що головне в ленінізмі—це питання про диктатуру пролетаріату, розроблення цього питання, обґрунтування і конкретизація цього питання“ („Питання ленінізму“, вид. „Пролетар“, 1932 р., ст. 180).

Нині на всіх ділянках теоретичного фронту—не тільки на філософському, а й на економічному, історичному, літературному тощо—стоїть

завдання: розробити, засвоїти, усвідомити Ленінову спадщину в різних галузях марксистської теорії. Треба показати, в чому Ленін конкретизує і розвиває Маркса. На всіх ділянках теоретичного фронту треба показати в основному те, що є головне для розуміння ленінізму в цілому. Хто не виходить з цього головного, той з самого початку приречений на те, щоб стати на меншовицьку путь в різних галузях роботи.

Розроблюючи ті чи інші сторони, складові частини марксо-ленінської теорії, треба твердо виходити з того, що Марксо-ленінське вчення є струнке, одноцільне, послідовне вчення, що основні три частини марксизму не є механічно зложені частини, де одну можна взяти цілком, а іншу наполовину взяти, котру можна усвідомити зразу, а котру—за кілька років, як це іноді буває, як це робив, наприклад, т. Семковський. Треба виходити з того, що марксизм є послідовне, монолітне, вилите з однієї брили вчення, що нічого з цього вчення не можна вирвати, відірвати,—а хто відриває, той тим самим стає на хибну путь. Розуміючи це, ми мусимо зрозуміти й ту обставину, що головне в ленінізмі визначає завдання й напрям роботи в окремих сторонах ленінізму як марксизму в новій добі. З цього ми повинні виходити, визначаючи те нове, що вніс Ленін до теорії марксизму.

Одначе, треба сказати, що висловлену тут засаду іноді розуміють помилково, по суті стаючи на ліквідаторський погляд відносно філософії марксизму. Ми маємо висловлення кількох товаришів приблизно такого порядку: вони нібито виходять з правдивої думки, що головне в ленінізмі є вчення про диктатуру пролетаріату, і далі висновують, що раз головне в ленінізмі є диктатура пролетаріату, то й суть того нового, що вніс Ленін у розвиток діалектичного матеріалізму, є розроблення з філософського погляду теорії пролетарської революції. Товариші, що стоять на цьому погляді, не розуміють, одначе, того, що філософія є ґрунтовна теоретична підвалина марксизму; їх позиція по суті веде до ліквідаторського погляду під революційними зовні фразами.

Ленін розвивав філософію марксизму, як корінну теоретичну його підвалину, в нерозривному зв'язку з ученням про диктатуру пролетаріату, про партію тощо з боротьбою за диктатуру пролетаріату. Одначе, треба зрозуміти й ту своєрідність, що її вносить Ленін в інші сторони марксизму; не можна звести ленінізм у цілому до якоїсь однієї його сторони. Ленін дав нове розроблення матеріалістичної діалектики, як філософської науки в цілому, і це нове є в тому, що Ленін з якнайбільшою чіткістю і послідовністю розгорнув розуміння матеріалістичної філософії, як єдності діалектики, логіки і теорії пізнання.

Це дуже велике й серйозне питання, і на цьому треба тепер зупинитися. У своїй відомій статті про матеріалістичну діалектику Ленін дає таку увагу, яку дуже часто цитують, повторюють, але цілком недостатньо досі усвідомлюють. Він каже:

„Діалектика—це *власне і є* теорія пізнання (Гегеля і) марксизму: ось на яку „сторону“ справи (це не „сторона“ справи, а *суть* справи) не звернув уваги Плеханов, не кажучи вже про інших марксистів“ („К вопросу о диалектике“).

Ленін далі знову звертається до цього питання і пише про те, що „Капітал“ дає і діалектику, і логіку, і теорію пізнання марксизму, що тут не треба трьох слів, бо це те саме. Він зазначає, що це є надзвичайно важливе питання, яке треба розробити й сконкретизувати, взявши якусь ходячу логіку і теорію пізнання, напсану кантіянцем, і на критиці її показавши справжнє наукове, діалектичне вирішення питання (IX лен. збірник). Ленін надає цьому надзвичайно великої ваги. І треба сказати, що ніяк не випадково Ленін поєднує діалектику і теорію пізнання, ніяк не випадково взагалі підносить цю проблему. Тут власне ми бачимо, як Ленін

застосовував і розвивав марксистське філософське вчення в новій історичній добі. Він сам каже про це у своєму „Матеріялізмі і емпіріокритицизмі“ :

„Маркс і Енгельс, виростаючи з Фєрбаха і мужніючи в боротьбі з філософськими марудами, природно звертали найбільшу увагу на вибудування філософії матеріялізму доверху, себто не на матеріялістичну гносеологію, а на матеріялістичне розуміння історії. Тому Маркс і Енгельс у своїх творах більше підкреслювали *діалектичний* матеріялізм, ніж діалектичний *матеріялізм*, більше натискали на *історичний* матеріялізм, ніж на історичний *матеріялізм*“ („Матеріялізм і емпіріокритицизм“, стор. 236).

Ленін сам підкреслює, що тепер ми маємо нову історичну смугу, і пов'язує її з кризою природознавства, з тим, що з цієї кризи природознавства зростають різні ідеалістичні шкільки й напрями, зв'язані своєю чергою із загальною кризою капіталістичної системи та буржуазної ідеології, з тим, що буржуазія іде до свого краху, іде на дно. В зв'язку із цим ми маємо надзвичайне посилення всіляких гносеологічних, феноменологічних напрямів ідеалістичного порядку, містики тощо. Наше завдання — боротьба проти цих ідеалістичних напрямів у новій історичній смузі, розроблення такої відповіді на питання природознавства, щоб розбити ці ідеалістичні школи. Ці завдання, що їх підкреслює Ленін, підсилювали потребу розгорнення питань теорії матеріялістичної діалектики і, зокрема, саме питань гносеологічного теоретично-пізнавального порядку тощо.

Ленін розгортає теорію матеріялістичної діалектики, як суцільної філософської науки. Він звертає таку велику увагу на ці питання тому, що вже в цьому історичному періоді стало ясно: перед пролетаріатом, який іде до свого панування, до влади, раніш чи пізніш, після завоювання ним диктатури, постане завдання перебудувати всю науку на базі діалектичного матеріялізму. А перебудувати науку на базі діалектичного матеріялізму можна тільки в тому разі, коли ми матимемо розгорнену теорію і методу діалектичного матеріялізму в цілому.

Можна іноді чути такі тлумачення ленінської засади про діалектику як теорію пізнання, що, мовляв, ця ленінська засада не має в собі матеріялізму, що її треба доповнити для того, щоб ясно було, що тут мовиться не тільки про суб'єктивну діалектику, але й про діалектику об'єктивну. Ясно, що це цілком сміховинне розуміння. Ці люди намагаються підсунути Ленінові те, що нібито Ленін у своїх висловлюваннях, зокрема в цих висловлюваннях, що торкаються суті марксизму, не розвинув, не підкреслив *матеріялістичного* погляду. Тимчасом у Леніна ми бачимо те, що він розвиває в усіх філософських зшитках і що має безпосереднє відношення до цього питання: ми маємо у нього відоме визначення, що логіка і діалектика є вчення не про зовнішні форми, а про основні закони розвитку природи, історії і мислення. Ясно, що тут є повна єдність.

Коли взяти все це до уваги, то ми повинні сказати, що Ленін, відповідно до нової історичної смуги, нового історичного етапу, відповідно до нових завдань класової боротьби, боротьби за диктатуру пролетаріату, відповідно до кризи на ідеологічному фронті, яка ясно вже вимальовувалась на цьому етапі, далі конкретизує і розвиває матеріялістичну діалектику, як філософську науку, і розвиває її конкретно, як єдність діалектики, логіки і теорії пізнання.

У Леніна знаходить собі дальший розвиток і дальшу конкретизацію ядро діалектики — закон єдності протилежностей. І знову, це в нього не є закон взагалі, а щось міцно пов'язане з новим історичним періодом, з новою історичною смугою.

Ми вже згадували передніше про нові форми класової боротьби, нове переплетення суперечностей у добі імперіялізму, крайнє їх загострення тощо. Поруч цього треба відзначити, що, в міру того, як росли, поглиблювались і загострювались ці суперечності, серед соціал-демократії,

поміж представниками й теоретиками II Інтернаціоналу відбувся зворотний процес — зростали потяги до теорії, яка працює над примиренням цих суперечностей. Соціал-демократія намагалася створити теорію про примирення (успільних суперечностей), про примирення класової боротьби; про примирення клас. В Леніновій книзі „Держава і революція“ поставлено під цим поглядом під критику всю соціал-демократію. Ленін тут показує, що соціал-демократія розуміє державу як примирення класових суперечностей, коли на ділі держава якраз є продукт непримирених класових суперечностей тощо.

З цього прикладу видно, що проблема суперечностей, моменти протилежності різного типу й форми, різний характер цих протилежностей, перехід протилежностей з однієї в іншу — все це було надзвичайно важливим елементом для зрозуміння і теоретичного висвітлення нового історичного процесу, нової історичної смуги. І відповідно до цього, оскільки Ленін справді дає творчу марксистську філософію для цього історичного етапу, Ленін далі конкретизує і розвиває марксистське вчення про єдність протилежностей.

Візьмімо деякі основні більшовицькі гасла, стратегічні й тактичні за-сади, що є провідними для розуміння більшовицької стратегії і тактики, і ми побачимо, що це є згусток розуміння закону про єдність і боротьбу протилежностей. Візьміть у Леніна обернення імперіалістичної війни на громадянську, і ви побачите тут дійове розуміння, дійове переломлення в практичній діяльності закону єдності протилежностей. Візьміть ленінську постанову проблеми переростання буржуазно-демократичної революції в пролетарську, вдумайтесь у суть цієї теорії, і ви побачите, що це є застосування і одночасно нове розвинення закону єдності протилежностей, оскільки ми тут маємо нову форму, нову сполуку різних моментів, їх різний перехід, їх різне переростання тощо. Тут можна було б подати безліч прикладів. Саме це є одне з центральних завдань нашої теоретичної роботи — проаналізувати під таким поглядом роботи Леніна, показати, як він розумів закон єдності протилежностей, як він розумів діалектику і як цю діалектику далі конкретизував і розвивав. Ця конкретизація закону єдності протилежностей, як ядра діалектики, розуміння різних типів і форм цих протилежностей, різних категорій єдності протилежностей, — ось те, що дав Ленін і що вимагає від нас засвоєння, усвідомлення.

В противність опортуністичному розумінню єдності протилежностей Ленін у своїй відомій статті „К вопросу о диалектике“, дає надзвичайно революційне її тлумачення. Він каже:

„Єдність (збіг, тожність, рівнодіяння) протилежностей — умовна, тимчасова, минуша, релятивна. Боротьба взаємовиключних протилежностей — абсолютна, як абсолютний є розвиток, рух“.

Це власне і є засада, найважливіша для зрозуміння ленінського підходу до питання про закон єдності протилежностей. Це засада, тісно пов'язана з усією концепцією ленінізму в цілому, з революційним характером ленінізму, з усією тією боротьбою, що її вів Ленін протягом цілого свого життя. І якраз у цьому питанні Ленін далі розвиває і поглиблює марксистське вчення.

Для розуміння матеріалістичної теорії пізнання Ленін дав також надзвичайно багато тим, що широко розгорнув і сконкретизував Енгельсову теорію відбиття. Ленін розвиває цю теорію на новому історичному матеріалі, в зв'язку з класовою боротьбою в новій добі, на новому ступені.

І ніяк не випадково саме на цій точці, найважливішій для розуміння і угрунтування матеріалізму, концентрує свій напад проти ленінізму соціал-фашист Макс Адлер. У своїй роботі „Про матеріалістичне розуміння історії“, по суті спеціально скерованій проти Леніна, антиленінській від

початку до кінця, Макс Адлер два рази спеціально присвячує розглядові лєнінської теорії відбиття з тим, щоб підірвати цю теорію.

Треба сказати, що лєнінську теорію відбиття іноді розуміють вульгарно. Тут вельми цікаво буде відзначити певний переклик між Максом Адлером та Аксельрод, при чому Аксельрод подає приблизно ті самі доводи й аргументи, закидаючи Лєніновій теорії відбиття дуалізм і наївний реалізм. Саме таке твердження підносить тепер проти Лєніна Макс Адлер, що в нього спеціальний відділ присвячено дуалізму Лєніна, його наївному реалізму тощо.

Цей переклик — надзвичайно характеристичний. Як Аксельрод розуміла Лєнінову теорію відбиття? Вона виходила з цієї засади, що Лєнін нібито розглядає тільки відчуття, як відбиток об'єктивного світу, і по суті на цьому обмежує своє розуміння теорії відбиття. Тимчасом Лєнінова теорія відбиття — це зовсім не те, це надзвичайно глибока матеріалістично-діалектична теорія, що виходить з розуміння всього процесу пізнання як процесу відбиття, розглядає питання пізнання в історичному розрізі і показує, як з незнання народжується в процесі практики наше пізнання, наші теорії. Вона бере весь процес пізнання, починаючи з відчуття і кінчаючи розумінням, і той, хто обмежує цю теорію відбиття якимось відділом, не бере весь процес пізнання аж до абстрактного розуміння, той відриває теорію відбиття від практики, від усєї історичної путі пізнання, той, певна річ, не розуміє Лєніна і не може зрозуміти того, що Лєнін вніс нового в розуміння цих питань. В цьому питанні, найважливішому для зрозуміння матеріалізму, Лєнін знов розвиває і конкретизує марксистське вчення.

Цілком ясно, що ми тут накреслили самі тільки вузлові точки і не могли вичерпати, хоч би навіть перерахувавши, те нове, що дав Лєнін у філософії марксизму, але правдиве розуміння цих основних вихідних точок треба розвивати далі, і це є основне завдання нашої теоретичної роботи.

Матеріалістична діалектика, як ми знаємо, — це теоретична основа усєї нашої практики, практики боротьби робітничої класи. Матеріалістична діалектика Маркса, Енгельса, Лєніна — це основа генеральної лінії нашої партії. Питання матеріалістичної діалектики знаходить дальше розвиття в роботах т. Сталіна. Тов. Сталін саме так підходить до питання матеріалістичної діалектики, як це радив Лєнін у своїй відомій статті про значення воєнничого матеріалізму. Лєнін писав, що треба розробити діалектику в усіх сторонах, користаючи для цього із зразків діалектики в економічних і політичних проблемах, поданих особливо імперіалістичною війною і революцією. Саме відповідно до цих Лєнінових указівок т. Сталін застосовує методу матеріалістичної діалектики до практики класової боротьби і цим самим розвиває теорію матеріалістичної діалектики.

Тов. Сталін не раз, в усіх своїх працях говорив про те, що діалектика є душа марксизму. На XVI з'їзді партії т. Сталін прекрасно характеризує діалектику. Він каже: „Це — життєва правда марксистської діалектики, що дає більшовикам можливість брати найнепрístupніші фортеці“.

На XVI з'їзді, критикуючи опортунізм, т. Сталін казав: „Хто не розуміє цієї живої діалектики історичного процесу, той загинув для марксизму“.

Подаймо тут із праць т. Сталіна два-три зразки застосування матеріалістичної діалектики, як ґрунтовної теоретичної основи марксизму-лєнінізму в класовій боротьбі сучасного етапу. З них ми побачимо, що це не є тільки застосування матеріалістичної діалектики, а заразом і дальше її теоретичне розвиття.

Візьмімо аналізу природи колгоспів, дану т. Сталіним у своєму виступі на конференції аграрників-марксистів. Визначаючи тип колгоспного господарства, як форму господарства соціалістичного, т. Сталін звернув увагу на основний момент цього питання, на відносини людей у процесі продукції, і з погляду такого єдино послідовного марксистського підходу

підійшов до аналізу процесу класової боротьби в колгоспі. Далі т. Сталін розглядає ще й інше питання. Він аналізує класову боротьбу в колгоспі і поза колгоспом і дає тут діалектичний зразок підходу, показуючи відносини серед селян у колгоспі і поза колгоспом, показуючи відмінності у класовій боротьбі в тих умовах, коли куркуль володіє знаряддями продукції, і в тих, коли це знаряддя продукції у нього вилучено. Тов. Сталін викрикує якісну відмінність процесів, що тут відбуваються, і розбиває всіх тих, хто пищить і верещить, як він висловлюється, про те, що класова боротьба в колгоспі є. Тут же т. Сталін розбиває тих, хто не розуміє, яка перед нами стоїть велика і серйозна робота в справі перевиховання колгоспників. Коли взяти цю аналізу класової боротьби поза колгоспом і по вступі до нього, аналізу природи колгоспу, дану т. Сталінін, то треба сказати, що тут ми маємо яскравий зразок застосування матеріалістичної діалектики до конкретної обстановки нашої діяльності і класової боротьби.

Візьмімо далі питання про культуру, національну форму і соціалістичну змістом, і погляньмо, що дає т. Сталін тут. Тов. Сталін застосовує цілу низку категорій матеріалістичної діалектики до цього питання і одночасно дає далі розв'язання проблеми форми й змісту, проблеми єдності протилежностей. Ось що казав т. Сталін на XVI партз'їзді:

„Що таке національна культура за панування національної буржуазії? *Буржуазна* своїм змістом і національна своєю формою культура, яка має мету отруїти маси отрутою націоналізму і зміцнити панування буржуазії. Що таке національна культура за диктатури пролетаріату? *Соціалістична* своїм змістом і національна формою культура, яка має мету виховати маси в дусі інтернаціоналізму і зміцнити диктатуру пролетаріату. Як можна плугати ці два принципіально різні явища, не пориваючи з марксизмом?“ („Питання лєнінізму“, вид. „Пролетар“, 1932 р., ст. 527).

Візьміть живу діалектику т. Сталіна, яка справді дає можливість брати найнепрístupніші фортеці, подивіться, як він розв'язує проблему форми й змісту національної культури в умовах панування буржуазії і в якісно інших умовах диктатури пролетаріату, і ви побачите, що тут у тов. Сталіна ми маємо нове застосування матеріалістичної діалектики і одночасно розвиток її. Аналізуючи суперечності і єдність протилежностей, як дає їх нам жива дійсність, тов. Сталін далі розроблює теорію матеріалістичної діалектики.

Ось деякі приклади, що мають показати, якими лініями має у нас відбуватися далі розроблення матеріалістичної діалектики. Меншовикуватий ідеалізм звів завдання розроблення матеріалістичної діалектики до нікчемних схоластичних вправ, до питання про порядок категорій та перелік їх. Цей напрям ніяк не відповідає практиці соціалістичного будівництва, він відірваний від цієї практики. Тільки сполучаючи теоретичну роботу з практикою соціалістичного будівництва, тільки на основі Ленінових указівок, на основі вказівок т. Сталіна можна далі розроблювати теорію матеріалістичної діалектики. Тільки розуміючи творчу дієвість матеріалістичної діалектики в лєнінському і сталінському дусі, ми можемо успішно продовжувати цю роботу.

Ф. ГОФМАН

МАРКС І ЕНГЕЛЬС ПРО ФІЛОСОФІЮ У СВОЄМУ ЛИСТУВАННІ

1. Про листування Маркса й Енгельса

Ми тепер маємо в німецькому (академічному) і російському виданнях Інституту К. Маркса і Енгельса повне видання всього знайденого листування між двома основниками наукового комунізму.

1913 року, коли вийшло перше німецьке видання цього листування, в багатьох важливих місцях перекручене і скорочене ревізіоністською редакцією Бернштайна, Ленін писав про величезну наукову й політичну цінність його, яка полягає в тому, що Маркс і Енгельс тут весь час повертаються до „найрізніших сторін своєї науки, підкреслюючи та доповнюючи — іноді спільно обговорюючи та переконуючи одне одного — найновіше (відносно попередніх поглядів), найважливіше, найтрудніше“. Ленін особливо підкреслює далі величезну революційну цінність цього листування, наскрізь просякненого найглибшим розумінням „перетвірних цілей пролетаріату“, визначенням „даних завдань тактики з погляду цих революційних цілей і без найдрібніших поступок опортунізму або революційній фразі“. І, нарешті, Ленін так формулює ядро, суть цього листування, „Коли б спробувати одним словом визначити, так би мовити, фокус цілого листування, той центральний пункт, що до нього сходять уся сіть ідей, що їх висловлюється та обговорюється, то це слово буде *діалектика*. Застосування матеріалістичної діалектики до перероблення всієї політичної економії, від ґрунту її — до історії, до природознавства, до філософії, до політики й тактики робітничої класи — ось що найбільше цікавить Маркса і Енгельса, ось у чому вони вносять найбільш істотне й нове, ось у чому їх геніяльний крок уперед в історії революційної мислі“ (т. XVII, вид. 2, стор. 30).

На жаль, Ленін не закінчив цю свою статтю, де він мав на меті, після загальної характеристики і загального розгляду основних проблем листування, зупинитись на деяких окремих питаннях, дати „нарис найцікавіших зауважень та міркувань Маркса й Енгельса“.

Він уважав популяризацію цього листування за таку важливу справу, що висловив думку про конечну потребу окремо видати „найважливіші з принципового погляду місця“. Тов. Адоратський пише, що в розмові з ним Ленін не тільки полав йому думку скласти збірника *вибраних* листів Маркса й Енгельса, але й накреслив конкретний план цього збірника (що за ним і склав його т. Адоратський). Потребу такого збірника Ленін мотивував ще тим, що ледве чи хто читатиме зараз грубі томи листування, а тому треба вибрати найкраще, прокоментувати його і, таким чином, зробити приступним для широких верств робітництва (до речі, все листування складається з 1569 листів і заняті листуванням чотири томи повного збірника творів Маркса й Енгельса мають більше двох тисяч сторінок, при чому сюди входять тільки листи, які Маркс і Енгельс писали один одному, крім кількох листів від Женні Маркс до Енгельса і від Енгельса до неї).

Цілком слушну думку висловлено в рецензії на нове видання листування в журналі „Більшовик“ (№ 19-20, 1931 р., ст. Ангарова), де говориться, що „читаючи листування, само від себе встає питання про те, щоб сполуляризувати його в низці статтів на спеціальні теми“, і далі, що велику користь дадуть невеличкі „підібрані за спеціальними питаннями брошури з такими вибраними місцями...“.

Трудність останньої роботи полягає в тому, що місце, вилучене з контексту листа, багато губить від цього у своїй конкретній соковитості. Крім того, треба пам'ятати, що *глибоке* розуміння змісту листування можливе тільки в зв'язку з одночасним розглядом економічного, загальнополітичного, культурного та партійного життя часів того чи іншого розглядуваного листа і в зв'язку з розглядом діяльності й творів Маркса й Енгельса відповідних періодів, — ба навіть із розглядом, аналізою діяльності і відповідних творів осіб, що їх торкаються Маркс і Енгельс у листах. Таке розроблення матеріалу листування вимагає великої роботи окремих наукових *колективів* філософів, економістів, істориків, природознавців тощо, а також і їх спільної роботи, співробітництва. Наслідком такого співробітництва, як його резюме, буде робота про самий „фокус“ — про матеріалістичну діалектику в цілому листуванні.

Наше завдання багато вужче: дати нарис висловлювань Маркса й Енгельса в їх листуванні про *філософію* і в зв'язку з нею, про природознавство та матеріалістичне розуміння історії, додавши до цього, як ілюстрації, окремі їх висловлювання з часткових питань — техніки, літератури, політики, і у великій мірі зупиняючись при цьому на висвітленні громадського тла та науково-літературних зв'язків окремих періодів, що їх охоплює листування. Крім того, ми обмежуємось тільки листуванням між Марксом й Енгельсом і не ставимо перед собою завдання охопити все їх листування також і з іншими особами, — не тільки тому, що немає ще нового, повного й перевіреного видання цього останнього, але, головне, тому, що вважаємо листування між Марксом і Енгельсом за стрижень, що його треба виділити, розглянути окремо з тим, щоб уже потім пов'язати з ним також і розгляд інших листів (ці останні, так само як і відповіді Маркса і Енгельса, ми в окремих випадках використаємо).

Матеріал листування багато додає до розуміння філософського розвитку, філософської боротьби Маркса й Енгельса, часто вводить, так би мовити, в лабораторію, де підготовлялися їх основні твори (особливо це стосується до „Капітала“, „Анти-Дюрінга“, „Діалектики природи“), і цим самим дає нам можливість повніше, глибше зрозуміти самі ці твори.

Як відомо, знайомство Маркса й Енгельса, що після нього почалося їх співробітництво, відбулося 1843 року, а фактичне співробітництво — тільки з вересня 1844 р. На цей час кожен з них уже мав за собою по кілька років свідомого політичного життя, бурхливого ідейного розвитку; але за цей період філософська еволюція кожного з них — при всіх своїх відмінах — відбувалася в межах ідеалістичного, революційно-демократичного крила младогегеліянства. Ми знаємо також, що *громадсько-політична* робота, яка все більше приводила кожного з них до зіткнення з діалектикою об'єктивної дійсності, все більше розкривала перед ними шлях від ідеологічної — релігійної, філософської, юридичної форми до економічного, матеріального змісту. Політичний розвиток скерував кожного з них на своєму власному шляху до того, щоб звернутись до глибшого вивчення економіки, соціалізму; цей політичний розвиток, таким чином, був зв'язаний і, в певній мірі, знаходив своє відображення та ідеологічне формулювання в поглядах на *філософію*, а далі й на *економічну науку* та на *соціалізм* — на те, що стало трьома джерелами відповідно до трьох складових частин наукового комунізму. З цих трьох ділянок, як відомо, філософія в умовах розвитку Німеччини до 1848 року виступала, за висло-

вом Леніна, вперед, і *філософський розвиток* набував першорядного значення в розумовому розвитку та в ідейній еволюції Маркса й Енгельса.

Отже, навколишня дійсність, політична боротьба як Маркса, так і Енгельса, ідейний розвиток кожного з них уже підготовлювали матеріалістичний переворот у їхньому світогляді, обернення Гегелевої діалектики з голови на ноги, її матеріалістичне перероблення і витворення матеріалістичної діалектики, як свідомої, єдино вірної методи пізнання та зміни світу і як світогляду.

Такий ґрунтовний, докорінний переворот неможливий був, як чиста „філіяція ідей“, як чисто філософська еволюція (таку можливість можуть стверджувати тільки ідеалісти, в тому числі й меншовиків), а *ґрунтом* і корінням його могла бути тільки ділком визначена *клясова, партійна позиція*, позиція нової передової революційної кляси — *пролетаріату*, що його Маркс і Енгельс уже спільно, у своїй сумісній роботі чітко визначили, як єдину революційно-перетвірну силу останнього клясового суспільства.

Уже в ранніх роботах Маркса й Енгельса — особливо 1843 року — здибуємо окремі виразні натяки на їх майбутній світогляд; уже там ми маємо багато геніяльних його передбачень. В самому вже стилі Маркса й Енгельса — енергійному і ідейно змістовному, — в самій проблематиці їх творів, зв'язаній з політичними сутичками їх часу, ми можемо відрізнити, виділити їх із решти німецьких лівих гегеліянців.

Як згодом згадував про це Енгельс, практичні потреби боротьби з релігією привели найбільш рішучих лівих гегеліянців до англо-французького матеріалізму. Поява Фоєрбахової „Суті християнства“, а за нею й „Тез до реформи філософії“ захопила також Маркса й Енгельса. Маркс і Енгельс 1843 — 1845 років безперечно були під сильним впливом Фоєрбаха, і безперечно цей вплив допоміг їм і прискорив процес їх звільнення від ідеалізму. Але безсумнівим є також і те, що весь їх згадуваний нами розвиток обумовив їх „критичні застереження“, навіть у „Святій родині“, у творі, де цей вплив сильно почувається — тобто, просто кажучи, цей їх власний розвиток обумовив те, що, *поперше*, некритичними фоєрбахіанцями вони ніколи не були, а *подруге*, що й сам безпосередній вплив Фоєрбаха тривав у них дуже недовго, був короткий. Згодом у „Німецькій ідеології“ Маркс і Енгельс писали, що питання, до якого привів Фоєрбах, але сам поставити його не спромігся: про те, як люди вкинули собі в голову різні ідеологічні ілюзії — проклало шлях до матеріалістичного світогляду. Цей шлях намічено вже в роботах Маркса 1843 р., у „Вступі до гегелівської філософії права“, в статті „До єврейського питання“, але тоді ще в старій „філософській фразеології“. Такий же, в основному, характер мала вміщена одночасно з роботами Маркса Енгельсова стаття (в „Німецько-французьких щорічниках“) „Нариси політичної економії“ (хоч писали вони ці роботи, одне одного не знаючи). Це й стало за ґрунт їх зближення для дальшої спільної роботи.

Уже в квітні 1845 року Маркс пише свої знамениті, історичні тези про Фоєрбаха, де дається філософську критику споглядального матеріалізму і одночасно накреслюється матеріалістично-діалектичну науку про предметову діяльність, як основу й вихідний пункт усякого філософування. В „Німецькій ідеології“ 1845 і 1846 рр. дається вже розгорнену, з позиції діалектичного матеріалізму, критику Фоєрбаха, Штірнера і „справжнього соціалізму“ — всіх цих дрібнобуржуазних „ідеологій“ тогочасної Німеччини, що вже стояла тоді на дорозі розвою справжнього революційного робітничого руху і справжнього наукового комунізму, що його розгорнену теоретичну й практичну програму формулюється в „Злиднях філософії“ Маркса і особливо в „Комуністичному маніфесті“ Маркса й Енгельса.

У висловлюваннях Маркса й Енгельса про філософію, що їх маємо в

листуванні, виявляється їх розуміння істини й суті матеріалістичної діалектики, як і відношення останньої до діалектики ідеалістичної—Гегеля та його вульгарних учнів (Лясаль, тощо)—і до споглядального, вульгарного й механістичного матеріалізму. Ми знаходимо тут їх глибоку суттєву критику.

Між іншим, треба тут зазначити, що власне це листування допомагає також розбити схему філософського розвитку марксизму, дану Плехановим, що її помилковість у конкретному розробленні поглиблював Рязанов. За цією схемою, після лівогегеліянського періоду в поглядах Маркса і Енгельса наступає період фюрбахівський. Він характеризується тим, що Маркс і Енгельс у цей час стають учнями Фюрбаха і цілком негативно ставляться до Гегеля, заперечують і цілком відкидають його; аж потім—у третьому періоді—маємо знов їх повернення (критичне) до Гегеля, на іншій основі (фактично за цією механістичною теорією цей третій період, власне вже філософії марксизму—діалектичного матеріалізму—є не що інше, як об'єднання Фюрбахового матеріалізму з діалектикою Гегеля).

Насправді, ми вже говорили, і листи це нам доведуть, що некритичними учнями Фюрбаха Маркс і Енгельс ніколи не були. З другого боку,—і головне—*Гегеля вони не викидали* за борт, ні під час свого розвитку від ідеалізму до матеріалізму, ані тоді, коли вже мали закінчений діалектико-матеріалістичний світогляд. Вони його свідомо матеріалістично перероблювали, а не відкидали „з порогу“; з великою увагою ставились вони до цього гіганта ідеалістичної філософії і до раціонального ядра його філософії, звичайно, *критикуючи й відкидаючи Гегелів ідеалізм*¹. Але й тут вони не минали нагоди, щоб показати, наскільки навіть ідеалістична діалектика Гегеля вища за подібну ж діалектику навіть таких його учнів, як Лясаль, не кажучи вже про філософію тих пігмеїв, епігонів буржуазної філософської мислі, що упосліджували старого Гегеля, „як мертвого пса“. Інша справа те, що саме Гегелеве ім'я, згадка про окремі частини його філософії, посилення на нього все частіше починають з'являтися особливо наприкінці п'ятидесятих років і далі, коли Маркс дуже інтенсивно працює над „Капіталом“, а Енгельс—над питаннями природознавства. З другого боку, в період, коли основною була для них боротьба з „німецькою ідеологією“—з епігонами гегеліянства, що засвоїли тільки найслабші сторони Гегеля, Маркс і Енгельс основний притиск поклали також на критиці, на розгромленні цих сторін у Гегеля, хоч і тут завжди зазначали незрівняно більшу глибину й силу Гегеля проти молодих гегеліянців, навіть і в цих сторонах. Насільки високо ставили Маркс і Енгельс Гегелеву „школу“, виучку, видно з того, що через оцінку майже кожного філософа з позицій матеріалістичної діалектики в їх листуванні завжди проходить, між іншим, питання: а чи вивчав він Гегеля, як ставиться до нього, що і як саме засвоїв.

Партійність, принципова нещадна боротьба проти ворожих пролетаріатові буржуазних теорій, проти всяких антипролетарських, дрібнобуржуазних теорій, проти шкідливих ухилів від правдивої лінії розвитку теорії й практики пролетаріату, проти групщини й сектантства—ось що проходить червоною ниттю як через все листування Маркса й Енгельса, так і через висловлювання в ньому про філософію. Вони висло-

¹ Зараз же після „Святої родини“, в січні 1845 року Маркс (в тому ж зшиткові, де він трохи згодом писав свої тези про Фюрбаха) критикує гегелівську конструкцію феноменології за те, що самосвідомість там підмінює людину що за суттєве, істотне там вважається тільки діяльність розуму, що зняття відчуження, зняття предмету свідомості ідентифікується із зняттям предметовості, з дійсним предметивим, об'єктивним зняттям, з почуттєвою акцією, практикою, реальною діяльністю але тут же Маркс пише, що Гегель дав „всередині спекуляції справжні, що схоплюють справу, розрізнення (Distinktionen)“. (Див. K. Marx. Thesenentwurf zur Kritik der Hegelschen Phänomenologie. „Unter dem Banner der Marxismus“, 1931, s. 255).

влюються тут проти плаского буржуазного радикалізму Руге; проти пустої фрази „вовків в овечих шкурах“ — німецьких „ідеологів“ дрібно-буржуазної філософії („Єдиний і його добро“ Штірнера, „Самосвідомість“ Бауера); проти „пишно-плаксивого“ „справжнього соціалізму“ Грюна; проти „рецептів“ Прудона, вульгарної ідеалістичної діалектики Лясаля, механіцизму Дюрінга і т. д. і т. п. В цій боротьбі, підпорядкованій основним, корінним інтересам пролетаріату, загартовується і міцніє матеріалістична діалектика — метода „Капіталу“, „Діалектики природи“, „Анти-Дюрінга“.

II. Висловлювання про філософію

A. Про Штірнера, Фюєрбаха, „Критичну критику“, „Справжній соціалізм“, Прудона

Як ми вже згадували про це, тісна спільна робота Маркса й Енгельса починається з вересня 1844 року. Перший лист від Енгельса до Маркса, що ми його маємо, написано на початку жовтня 1844 року, а за ним і далі все йдуть Енгельсові листи; тільки 15 травня 1847 року знаходимо перший лист від Маркса. За ним знов ідуть все листи від Енгельса аж до 12 березня 1848 року, коли знов маємо лист від Маркса. Далі вже маємо обопільний обмін листами (хоч Енгельс, правда, і писав у ці перші роки співробітництва частіше, але все ж і Маркс писав більше листів, ніж до нас дійшло). Отже, саму генезу і перші ступені розвитку марксизму ми за листуванням, на жаль, можемо простежити тільки з кінця 1844 року, а весь початковий, надзвичайно багатий період випадає. Подруге, до 1848 року ми матимемо висловлювання одного тільки Енгельса.

1844-1845 роки — це роки роботи Енгельса над „Становищем робітничої класи в Англії“, Маркса і Енгельса — над „Святою родиною“ та „Німецькою ідеологією“. Господарче й політичне життя тогочасної Німеччини чудесно змальоване в листах Енгельса, що обіймають цей період.

Так, на початку жовтня 1844 року він пише з Бармена (своїї батьківщини), куди повернувся з-за кордону (із Англії): „Весь тон громадського життя став багато цивілізованіший, політика і опозиційний настрій охоплюють усі шари населення, промисловість зробила величезні успіхи; збудовано нові квартали, вирубано цілі ліси; вся область скорше стоїть тепер вище середнього рівня німецької цивілізації, коли чотири роки тому вона стояла нижче цього рівня, — словом, тут створюється чудесний ґрунт для наших принципів, і коли нам пощастить втягнути в рух наших диких гарячих фарбувальників та білильників, то наш Вуперталь тебе ще здивує. Робітники вже років двоє як досягли останнього ступеня старої цивілізації і протестують проти старого громадського устрою швидким зростом „злочинств, грабунків та вбивств“. Вулиці увечері зовсім небезпечні, буржуазію б'ють, ріжуть, грабують, і коли тутешні пролетарі розвиватимуться за тим же законом, що й англійські, то вони швидко зрозуміють, що цей спосіб *індивідуального* протесту проти старого суспільства насильством є без користі, а протестуватимуть проти нього, як люди, шляхом комунізму. Коли б тільки можна було вказати їм шлях! Але якраз це неможливо!“.

Далі він пише про те, що у ельберфельдців гуманістичний світогляд ввійшов у „плоть і кров“; опозиційність охопила такі широкі верстви, що навіть поліційний комісар — комуніст (та й усі ці опозиціонери називають себе комуністами). Як бачимо, всі, крім (покищо!) робітників, і Енгельсові доводиться тільки сподіватись на те, щоб втягнути їх у рух; тоді — міркує Енгельс — панівне становище буде в наших руках. А покищо доводиться брати на облік кожну окрему людину, яка може бути в тій чи

іншій мірі цінна для руху, і Енгельс докладно описує Марксові кожну таку нову людину.

Ленін, викладаючи зміст цього листа, порівнює тогочасне становище в Німеччині з російським життям напередодні 1905 року: „все рветься до політики, все кипить опозиційним обуренням проти уряду, пастори гро-млять молодь за атеїзм, діти в буржуазних родинх влаштовують батькам сцени „за аристократичне поводження з наймитами або робітниками“. В листі від 22 лютого 1845 р. Енгельс пише про двоє великих зборів, де були репрезентовані „весь Ельберфельд і Бармен, від грошової аристократії до крамарів, за винятком пролетарів...“. Такі збори іноді відбувалися в „напружених“ обставинах: обер-бургмайстер забороняв збиратися, але на це не звертали уваги, надто що... обер-прокурор брав участь у дебатах!

І при всьому тому це вже було досягненням, це давало бадьорість, „зарядку“, перспективу, бо це вже був вихід з маленьких, тісних гуртків з їх нескінченими абстрактно-філософськими дискусіями, часто-густо-схоластичними, напівсектантськими мудруваннями лівих гегеліянців, на якусь ширшу громадську, демократичнішу арену. „Це зовсім інша справа — пише Енгельс — стояти перед живими, справжніми людьми і проповідувати їм безпосередньо, фізично, відверто, а не займатися проклятушою абстрактною писаниною, маючи перед „розумовим зором“ таку ж абстрактну аудиторію“.

Але при всіх цих настроях німці мають ще „дуже неясне уявлення про здійснення комунізму“ — пише Енгельс ще в листі від жовтня 1844 р. В цей час Енгельс працює коло своєї книги про становище робітничої класи в Англії. „Я складаю англійцям список їх гріхів, — пише він, — але думаю про німецьку буржуазію... Вона така ж ногана, як англійська, але далеко не така смілива, послідовна і вправна у шкуродерстві“ (лист від 19 листопада 1844 року).

Уже в вересні 1851 року в „Трибуні“, у низці статтів про „Револуцію і контрреволюцію в Німеччині“ („Німеччина напередодні революції“ та ін). Маркс і Енгельс дають клясичну стислу аналізу розвитку та становища окремих клас і їх відносин у Німеччині в розглядуваній нами період. Капіталістична промисловість, зв'язана з паровою машиною — пишуть вони — почала розвиватися в Німеччині багато пізніше, ніж в Англії і Франції. Умови для її швидкого зміцнення тут теж були багато гірші: нечисленність і розкиданість промислових районів, їх віддаленість від морських портів приводили до того, що нова промисловість, хоч і руйнувала стару, але не могла її цілком компенсувати. Це тягнуло за собою як відсутність концентрованих мас, що їх в інших згадуваних країнах буржуазія використовувала для своєї боротьби з феодалізмом, так і сильних спільних інтересів, які об'єднували буржуазію в єдину міцну клясу, що з нею серйозно мали б бути рахуватися уряди. Але все ж з 1815 року багатство й політична вага буржуазії все росте; все більше вона починає почувати гальмо для свого розвитку як у старих феодальних відносинах (за Марксом, вони втратили в Німеччині свою політичну силу, але зберегли свої привілеї в сільському господарстві тощо), так і в докучливому догляді бюрократії над усіма справами буржуазії. Ось тут, на базі господарського зміцнення власне й починається ліберально-опозиційний рух буржуазії (від 1840 до 1847 рр.), її боротьба за політичну владу. Напередодні революції, наприкінці 1847 року, становище було таке, що всі класи в тій чи іншій мірі стояли в опозиції до уряду, і ця різномір-на маса опозиції, порушувана різними, відмінними інтересами, в етаки в більшій чи меншій мірі скеровувалась від буржуазії, „що в її перших лавах ішла буржуазія Пруссії, зокрема Райнської області“. Цей рух мав перед собою уряди розпорошеної Німеччини, які один одному не довіряли.

Так саме відстала від розвитку інших передових капіталістичних країн і робітнича класа Німеччини, через відсутність у переважній частині районів „сучасних способів промислового виробництва“, що їм відповідала й відсутність „сучасних понять“. Тільки в невеликій частині найбільш промислово розвинених районів „створилося сильне ядро таких елементів, що їх ідеї про визволення своєї класи були багато ясніші і більше відповідали доволішнім фактам та історичній кончечності“. Якщо енергійніший рух буржуазії починається з 1840 року, то „активний рух робітничої класи проголошує себе повстанням сільських та богемських фабричних робітників у 1844 році“. Становище в Німеччині створилося таке, що буржуазія готувалася скинути уряд, а пролетаріят готувався скинути, в свою чергу, буржуазію. Він не мав ще чітких уявлень про те, що йому потрібне, але добре знав одне: що програма конститутіоналістської буржуазії не має всього, що він хоче, і „що його потреби зовсім не покриваються колом конститутіонних ідей“. І в той час, коли опозиційна буржуазія групувалася навколо конститутіонного прапора вже з 1840 року з'явилася група німецьких передових пролетарів, які у своїх мандрівках по Франції та інших країнах переймали звідти ще незрілі комуністичні ідеї. Комунізм став модним і серед буржуазії, що хотіла знайти симпатії серед пролетаріату, „і вже 1843 року всі газети були повні міркуваннями на соціалістичні теми. Скоро в Німеччині утворилася школа соціалістів, що відзначалася більше туманністю, ніж новизною своїх ідей; головні зусилля їх були скеровані на переклад французьких учень Сен-Сімона, Фур'є та ін. на плутану мову німецької філософії“. Приблизно тоді ж створюється комуністична школа, цілком відмінна від цієї секти (тут ідеться вже про комунізм пролетарський, про науковий комунізм Маркса й Енгельса).

У своїй аналізі тодішніх класових відносин Маркс і Енгельс, крім селян і дворян, зупиняються ще на дрібній буржуазії, розбирають її „проміжну“ позицію між великою буржуазією та пролетаріатом і далі так характеризують її політичну позицію між цими класами: „... це класа надзвичайно хистка в своїх поглядах. Смиренна та невільничко покірлива при сильному феодалному або монархічному уряді, вона переходить на сторону лібералізму, коли вплив буржуазії стає сильнішим; коли буржуазія досягає панування, вона віддається бурхливим демократичним поривам, але відступає назад в огиднім страху, заледве класа, що стоїть нижче від неї, пролетаріят, береться до самостійного руху...“. Зрозуміло, що тут ідеться про дрібну буржуазію та її ідеологів у революції 1848 року, в обставинах Німеччини.

Такі були класові відносини тих часів. Це була, як каже Ленін, „доба виділення робітничої класи з буржуазної демократії, доба виникнення самостійно робітничого руху, доба визначення основ пролетарської тактики і політики“. І в усій цій мішанині політичних течій та партій, з такими іноді зовні схожими „гуманістичними“, комуністичними цілями, але таких різних у своїй суті, у своїй класовій основі, Маркс і Енгельс уже 1844 року визначають себе, як *пролетарських* революціонерів. Боротьба, що її вони вели проти уряду, як і проти буржуазії, створювала в їх роботі подвійні утруднення: їх переслідували, з одного боку, поліційно-урядові утиски, а з другого, буржуазні видавці всіляко гальмували вихід у світ їхніх робіт, бо самі були членами тієї класи, що проти неї виступали Маркс і Енгельс. Але й від „своїх“ підтримка була в першій порі невелика. Про останне вже у грудні 1846 року Маркс пише в листі до Анненкова: „Щождо нашої власної партії, то не тільки вона є бідна, але, до того ж, значна частина німецької комуністичної партії сердиться на мене за те, що я протестую проти їхніх утопій та деклямацій“.

В уже згадуваному нами листі від початку жовтня 1844 року, пишучи

про успіх комуністичної пропаганди в Кельні, Енгельс зауважує: „Наші люди там активні, але відчувається нестача належної підпори. Доки наші принципи не дістануть розвинення (у двох-трьох книгах) і їх не буде виведено логічно й історично з попереднього світогляду та попередньої історії, як їх конечне продовження, вся ця робота лишиться половинчатою і більшість наших блукатиме, як у темряві“. Про це знову він пише в листі від 22 лютого і 17 березня 1845 р. Він пропонує видати бібліотеку закордонних соціалістів, при чому почати з тих, що мають практичне значення для німців, навіть пожертвувавши для цього *теоретичними* інтересами; „почати з тих речей, що дадуть німцям найбільше матеріалу і будуть ближчі до наших принципів“, що мають позитивний інтерес „ще й на сьогодні“. Конкретно він хоче розпочати з Фур'є, а далі дати Овена, сен-сімоністів тощо. Він вважає, що навіть раніше можна було б дати Мореллі, а як вступ до всієї бібліотеки — історичний нарис соціалізму у Франції (написати цю частину він пропонує Марксові) і в Англії (хоче сам написати).

Отже, ми бачимо, що вже тоді, в 1844 — 1845 роках, основники марксизму весь час підкреслювали величезне значення єдності теорії і практики: вони не проголошували себе „пророками“, великими „Я“, що не мають зв'язків з учорашнім днем розвитку соціалізму, а надавали великої ваги історії соціалізму, історії соціалістичних теорій. Характеристичне ще те, що Мореллі, з його різкою комуністичною критикою принципу власності, і Фур'є, з його різкою, дошкульною критикою капіталізму в цілому, ставлять вони на перше місце серед соціалістів-утопістів. Ми знаємо, що висока оцінка їх, особливо останнього, у Маркса і Енгельса збереглася на все життя. До вибору соціалістів для бібліотеки, що її Енгельс заохочував видавати, він підходив з великою увагою, критично: так, книгу Годвіна, як критику політики, „не зважаючи на багато прекрасних речей“, він виключає тому, що Годвін, хоч і межує з комунізмом, але є антисоціальний; людина за ним повинна емансипуватися від суспільства і користає з нього тільки як з розкоші.

„Чого нам найбільше треба — це кількох значних робіт, які створили б опірний пункт для всіх пізнавків, які радніші були б, але не можуть справитися з завданням“, — пише Енгельс в листі від 20 січня 1845 року. Далі він нагадує Марксові, щоб той прискорив писання свого політико-економічного твору.

Ми знаємо, що якраз 1844 року Маркс і Енгельс багато працюють над критикою Бауера, що взагалі роки 1844 — 1846 — це для них є роки напруженої роботи над критикою всіх ідеалістичних, переважно дрібнобуржуазних „лівих“ (в основному, епігонських, ліво-гегеліанських) систем німецької ідеології. Тут доконується розбиття старих кумирів німецьких ідеологів, провітрювання їх духу; ця критика є невід'ємний момент створення теорії наукового комунізму.

Енгельс у тому ж листі нагадує, що треба швидше зробити щось значніше, швидше опублікувати критику всіх безглуздів (тобто всієї цієї німецької ідеології). Він трохи здивований, що критика Бауера розтяглася в Маркса на цілих 20 аркушів. Коли вона виходить з друку, Енгельс пише в листі від 17 березня, що „Критична критика“ — чудова, що особливо добре написано в ній про єврейське литання, історію матеріалізму, „таємниці“; з другого боку, він гадає, що багато ще в ній залишається абстрактним, незрозумілим для широкої публіки. Про зміст самих ідей цього твору і з приводу них, про самі погляди Бауера в зв'язку з твором ми нічого не маємо в листуванні 1844 — 1845 рр. До суті їх Маркс і Енгельс згодом ще повернуться — в 1852 — 1855 роках, уже тоді, коли теорія й практика цілком зформованого марксизму матиме за собою кілька років життєвої перевірки (далі скажемо про це докладніше). Щождо твору в цілому, то багато років по

тому, випадково знайшовши його в бібліотеці свого приятеля, доктора Кугельмана, під час свого перебування в Німеччині, Маркс у листі від 14 квітня 1867 р. пише: „Тут знайшов я знов „Святу родину“, що її він (Кугельман.— Ф. Г.) репрезентував мені, а один примірник надіслав тобі. Я приємно здивувався, коли виявив, що нам нічого соромитись цієї роботи, хоч культ Фюєрбаха може тепер видатися смішним“. Характеристична, між іншим, річ, що в самих авторів не зберігся їх старий твір.

Значний матеріал в листах Енгельса за ці два роки критики німецької ідеології ми маємо щодо Штірнера, Фюєрбаха; трохи менший відносно „справжнього соціалізму“.

Твір Макса Штірнера „Єдиний та його добро“ Енгельс спершу дуже переоцінює. В листі від 19 листопада 1844 р., майже цілком присвяченому Штірнерові, його філософську концепцію Енгельс оцінює так: це — Бентамів егоїзм, але принцип тут послідовніший тим, що особистість у Штірнера стоїть навіть над богом, бо він атеїст, ідеаліст, обернений в матеріаліста й емпірика“, коли Бентам — звичайний емпірик. Зате Штірнер менш послідовний у тім розумінні, „що не можна запобігти реконструкції розкладеного на окремі атоми суспільства“. Енгельс каже далі про філософію Штірнера, що „ми не повинні відкидати її набік, а навпаки — використати, як сучасний вираз дурниці, що існує, і, *перевернувши її*, будувати на ній далі“. Він гадає, що Штірнерів егоїзм є крайньою одиничний і тому повинен зараз же перетворитися в комунізм. Здорове ядро Енгельс бачить тут у тому, що ми повинні обернути справу в *свою*, егоїстичну, щоб зробити щонебудь, і що якраз заради егоїзму ми хочемо бути людьми, а не просто індивідами — ось чому ми власне і є комуністи. Енгельс уважає, що ми повинні виходити „з „я“, з емпіричного, тілесного індивіда, але не для того, щоб на ньому зав'язнути, як Штірнер, а щоб від нього піднятися до людини... Ми повинні всезагальне виводити а одиничного, а не з себе або з повітря, як Гегель. І тут Енгельс додає, що „все це загальні місця, самі з себе зрозумілі і виречені вже у Фюєрбаха“.

Дійсно, тут дуже чувається вплив на Енгельса Фюєрбаха з одиничним, почуттєвим, як вихідним пунктом філософування, протиставленим абстрактному поняттю, абсолютному духові Гегеля. Але й тут Енгельс додає на захист Штірнерові і проти Фюєрбаха: „Штірнер має рацію, коли відхилить Фюєрбахову „людину“ — принаймні, людину з „Суті християнства“. Фюєрбахова „людина“ є перехідне від бога, і тому ще увінчана теологічним сяйвом абстракції“. Цим Енгельс критикує Фюєрбахову „божественну“ науку про „любов“, як те, що долає суперечності між людьми, об'єднує їх. Далі Енгельс погоджується, що дуже багато з того, що говорить Гесс про Фюєрбаха, є вірне, але Гесс „зберіг ще деякі ідеалістичні навички: коли він починає говорити про теоретичні речі, то висловлюється категоріями. Тому він не вмів писати популярно, бувши для цього занадто абстрактним“; тому ж таки він повстає проти егоїзму і проповідує „любов“, що зводиться до християнської самопожертви. Насправді не тільки розумовий егоїзм Штірнера, але й егоїзм серця повинен, на думку Енгельса, бути „вихідною нашою любові до людей — інакше остання зависла б у повітрі“.

Ми знаємо, що в Гессовій критиці Фюєрбаха не він переміг Фюєрбахову обмеженість, а навпаки, дуже скоро сам підпав, разом з усіма своїми товаришами, „справжніми соціалістами“, під вплив найслабших, ідеалістичних сторін Фюєрбахового гуманізму — його любові тощо. Енгельс же, під той час, коли писав листа, що його ми тут розглядаємо, хоч і бачив уже обмеженість і самого Гесса, але був ще близький до нього, збирався видавати спільно з ним журнал і згадану нами вище бібліотеку соціалістів. Як у своїй критиці Фюєрбаха, так і в критиці Гесса та Штірнера, Енгельс ще оперує „філософською термінологією“; але в неї одягнено тут у Ен-

тельса матеріалістичну думку про „егоїзм серця“ — матеріалістичну, як ми вже вказали, тому, що тут „егоїзм серця“ вже протиставлено со-лодкувато - ідеалістичній „любіві“ Фюєрбаха, протиставляється розу-міння окремого індивіда, як тільки вихідного пункта, Штірнеровому розумінню його, як кінцевої самоцілі тощо. Треба визнати, що й взагалі Енгельсова критика (в цьому листі) схоплює тільки окремі сторони, іноді дає тільки нагайки. Крім того, з наведеною вище критикою не до кінця гармонує Енгельсів висновок у цьому листі, що з усіх „вільних“ Штірнер — найталановитіший, але що він перестрибує з абстракції ідеалістичної до абстракції матеріалістичної, отже ні до чого не приходять.

І дійсно, в листі до Маркса від 20 січня 1845 року у відповідь на його лист, де піддавалося, очевидно, різкій критиці Штірнера (на жаль, цей лист до нас не дійшов), Енгельс погоджується з думкою Маркса про Штірнера і зазначає, що коли він сам писав лист про Штірнера, то занадто ще був під безпосереднім впливом книги. Того ж таки року Енгельс разом з Марксом пише про „німецьку ідеологію“, де крок за кроком розглядається і розбивається вщент концепцію Штірнера.

Однак вже й у першому листі про Штірнера Енгельс гостро по-чуває всю нікчемність абстракцій, гостро й сатирично висловлюється про них. „Ці надрозумні берлінці“, — пише він, — ще влаштують собі паци-фічну (мирну) демократію, коли вся Німеччина вже скасує власність; далі вони, мабуть, не підуть. Ось побачиш, скоро серед них постане новий Месія, який переробить Фур'є на гегелівський кшталт, сконструює фаян-стери з гегелівських категорій і доведе в формі вічного закону ідеї, яка повертається до себе, що капітал, талант і праця повинні дістати певну долю доходу. Це стане Новим заповітом гегеліянства; старий Гегель стане Старим заповітом; „держава“, закон стануть „ниглядачами над християн-ством“, і фаянстер, де вбиральні будуть розміщені в порядку логічної доконечности, стане „новим небом“, „новою землею“, новим Єрусалімом, що спускається з неба, як розмальована молода (про що ми докладно прочитаємо в новому Апокаліпсисі). А коли все це буде закінчено, тоді прийде критична критика, заявигь, що вона є втілення всього, що вона об'єднує в своїй голові капітал, талант і праця, що все, що зроблено, іде через неї, а не через безсилу масу — і захопить усе для себе. Такий буде кінець гегелівської „мирної демократії“.

І нарешті Енгельс говорить: „А втім, ця теоретична балаканина з кожним днем все більше обриває мені, і кожне слов', яке доводиться говорити про „людину“, кожен рядок, що його доводиться писати або читати проти теології і абстракції, так само як і проти грубого матеріалізму, дратують мене. Зовсім інша справа, коли замість усіх цих примар — адже людина, яка ще не зреалізувалась, лишається до своєї реалізації такою примарою — орудуєш дійсними, живими предметами, істо-ричним розвитком та його результатами. Це, принаймні, найкраще, що нам лишається, поки ми ще мусимо орудувати пером і не можемо втілювати наші ідеї в дійсність безпосередньо руками, або, коли це треба, кулаками“.

Ми знаємо, що вже тоді Енгельс довів свою майстерність у теоретич-ній аналізі конкретного історичного і економічного матеріалу своїми „Нарисами з політичної економії“. Доводив він це також і книгою про становище робітничої класи в Англії, що її саме в той час писав. В пе-редмові до неї (в березні 1845 року) він, між іншим, казав таке: „Ста-новище робітничої класи є дійсна основа і вихідний пункт усіх соціяльних відносин сучасности, будши найвищим і найбільшим оголеним проявом наших сучасних соціяльних бід. Французький і німецький робітничий комунізм безпосередньо з нього випливають, а фур'єризм та англійський соціялізм, як і комунізм німецької освіченої буржуазії, посередньо зобо-

в'язані йому своїм виникненням. Вивчення становища пролетаріату є неминуча konieczність, з одного боку, щоб обґрунтувати соціалістичні теорії, з другого — щоб дати твердий ґрунт судженням про право цих теорій на існування і щоб покласти край усім мріям та фантазіям за і проти“.

Наскільки це якісно нове розуміння історії та політики вище за Фоєрбахове, нічого довго доводити. Проте, що тоді Маркс і Енгельс були ще під Фоєрбаховим впливом і високо цінували його (як бачимо, неприймаючи його некритично, добачаючи його обмеженості), видно, також з того, що вони прикладали зусиль, щоб витягнути його з сільського „барлогу“ і втягнути в пролетарський рух. І Маркс і Енгельс — кожний окремо — писали йому, запрошували до себе.

В листі від 22 лютого 1845 р. Енгельс пише Марксові про Фоєрбаха: „Він каже, що повинен раніш ґрунтовно розквитатися з релігією, і аж тоді зможе настільки взятися до комунізму, щоб боронити його в літературі. Крім того, він у Баварії занадто відірваний від усього життя, щоб узяти до цього. А втім, він комуніст; його тільки цікавить питання про те, як комунізм здійснити. Якщо можна буде, він лігом приїде на Райн, а тоді вже має поїхати до Брюсселя. Ми вже йому допоможемо“. А коли б він не приїхав, Енгельс збирався заїхати до нього сам.

Але час ішов. Після виходу епохальних до певної міри для розвитку філософії „Суті християнства“ та „Тез до реформи нової філософії“, Фоєрбах випускає „Суть релігії“, де нудно переживується вже відоме з попередніх книжок, помножується їх слабкі „гуманістичні“, ідеалістичні сторони. Цією книжкою Фоєрбах остаточно довів, що „Мавр зробив своє і може йти“. Фоєрбах виконав свою передову, історично-філософську та політичну роль, але далі за віком не поспівав. Від швидкої ходи історичного розвитку відстав, і чим далі, тим відставав все більше. Відтепер його філософія, його вчення в цілому буде живлющим джерелом сантиментального, реакційного в основному соціалізму („справжнього“ тощо), а пролетарському, науковому комунізмові з ним уже не по дорозі.

19 серпня 1846 року Енгельс уже з Парижу, рівно через півтора роки після наведеного вище листа про Фоєрбаха, пише Марксові про те, що він переглянув „Суть релігії“ Фоєрбаха і, коли виключити кілька вдалих місць, то вся вона написана в старому дусі, що Фоєрбахове визначення природи — це „шедевр тавтології, проголошеної громовим голосом“. А 18 вересня на прохання Маркса надіслати витяги з Фоєрбаха, Енгельс обіцяє це, зробити, зазначаючи при цьому: „тут у Парижі ця матерія видається дуже нудною“. Через місяць, у середині жовтня 1846 р., Енгельс далі викладає і критикує книгу Фоєрбаха. За Фоєрбахом, — пише він, — „почуття залежності людини становить основу релігії“, а людина перш за все залежить від природи, то природа є основою релігії. Природа не зроблена з нічого, так саме як і не створена розумовою істотою. За Фоєрбахом, далі, в природній релігії природа виступає як жива істота; жертви, які приносять, мають „користливу“ мету — отже, людина тут є остання мета релігії. Але далі людина, що об'єднується з іншими людьми в колектив, де „сили (!!!), що існують тільки в уявленні або в мислі — сила закону, громадської думки, честі, добродітності — стають предметом її почуття залежності“.

Енгельс показує, що тут Фоєрбах навіть виступає як славословець сучасного суспільного ладу: так, він пояснює природними причинами (багатство природи тощо) те, що в перші роки життя дітей вмирає дуже багато, а в пізніші відсоток смерті все меншає. Крім того, борючись проти теологів, Фоєрбах не вміє оспарювати їх твердження по суті і на їх місце ставить теж ідеологічні помилкові твердження: коли теологи кажуть, що воля бога об'єднує світ, то Фоєрбах натомість твердить, що світ об'єднує людська опінія.

І все це у Фюербаха викладено надзвичайно абстрактно: нічого не говориться про історичний розвиток різних релігій, а коли береться приклади з історії релігії, то тільки для того, щоб *довести* загальні місця. „Фюербах уважає за зайве говорити про те, що єдиний бог ніколи не був би здійснений без єдиного царя, або що єдність бога, який контролює численні явища природи і об'єднує протилежні природні сили, є тільки копія єдиного східного деспота, який видимо або дійсно об'єднує людей; що стикаються в своїх інтересах“. Далі, в передмові до першого тома свого збірника творів „Фюербах каже про „хвороби голови“ та про „хвороби шлунку“ — щось подібне до слабенького виправдання, чому він не займається дійсністю. Все те ж саме, що він писав мені півтора роки тому“, — пише Енгельс. Енгельс дає тут же соціальну й філософську характеристику Фюербаха: „все це, в перекладі на любов, близьку серцям бюргерів німецьку мову — „згуманізований“ вульгарний матеріалізм“.

Отже, ми бачимо, що Енгельс викриває тут ідеалізм Фюербаха в суспільствознавстві, показує, що Фюербах, пишучи про релігію, не розуміє суті справи — соціального коріння релігії. Він уважає, що коли б треба було взятися до критики окремих місць, окремих деталей Фюербахового вчення про релігію, то для того, щоб сказати щось з приводу всіх цих тривіальностей, треба було б їм „протипоставити справжній розвиток цих релігійних форм, а для цього треба спершу їх вивчити“. Тут виявляється та сумнінність Енгельса й Маркса до своєї роботи, яка є властива усім їхнім творам. Коли їм треба було критикувати хоч би й безглуздий твір (наприклад, Штірнера), вони, виділяючи основний пункт для атаки, основне по суті, головне для справи, переслідували, коли це треба було, свого супротивника далі, крок за кроком розбираючи його також в його деталях, але завжди протиставлячи цьому своє правдиве, позитивне вирішення питання. В даному разі, щодо Фюербаха, Енгельс уважав за можливе обмежитися в першу чергу докладною критикою філософії Фюербаха. І взагалі він уважав, що з твору, написаного спільно з Марксом, треба видати якнайшвидше філософську частину.

Знов таки тут підтверджується Ленінова вказівка, що „философская разборка“ тут виступала тоді на перший план.

В цих же листах (16/VIII 1846 р.) Енгельс, описуючи обивательський дух Парижу, відзначає, що Париж глибоко опустився: Дантон продає дрова, Барбару має мануфактурну крамницю, панове буржуа рано лягають спати. Тут дається також критичні зауваження про практичну діяльність у Парижі та теоретичні погляди „справжніх соціалістів“ — Грюна та його „школи“ (Евербека та інших).

Ми вже бачили, що про Гесса — теж ідеолога „правдивого соціалізму“ — Енгельс писав ще 1844 р., як про абстрактного філософа-ідеаліста. Так саме в листі від 22/II 1845 р. Енгельс писав, що з Гесса „добрячий хлопець, який буде завжди повітряні замки“. Якраз восени 1846 р. Маркс і Енгельс особливо сильно починають виступати проти „правдивого соціалізму“, і це знаходить своє відображення також і в листуванні; тут треба урахувати, що в Парижі, де жив тоді Енгельс, великий був вплив прудонізму, що його німецькою філією фактично все більше ставали „правдиві“ в Парижі. 18/IX 1846 р. Енгельс пише: „Ці панове замишляють ні більше, ні менше, як згуртувати поки всю Францію, потім, може, і всю решту світу за пролетарські заощадження і відмовлення від визиску та відсотків на капітал. Чи виникав ще колись такий блискавичний план і чи не простіше вже, коли робити фокуси, то вибавити п'ятифранкові монети з сріблястих променів місяця? І дурні робітники — я маю на увазі німців — вірять цій нісенітниці“. Перед цим, 16/IX 1846 р., Енгельс висмиває абстракцію Грюна про державу, як про „абстрактний домен“, його фрази про „людськість“ тощо. 23/X 1846 р. він іронічно пише, що грюнінці „збира-

ються тут для блага людства", щоб розвиватись; вони люди „прогресу“, а не „однобічні шукачі систем“. Енгельс описує їх методи пропаганди: робітникам, ватажкам столярів із Сент-Антуанського передмістя, Евербек читав від Адама, схоластичні міркування про „вартість“ і наганяв нудьгу германськими первісними лісами. Натомість Енгельс виклав їм у двох лекціях німецьку історію, починаючи від французької революції, взявши за вихідний пункт економічну історію. Енгельс пише, що Грюн набив їм усім голову невизначеними белетристичними і дрібнобуржуазними фразами і нагнав їм страху перед „зрівняльним комунізмом“. Маючи сумнів в інтелегентності своїх молодців, він їх силує витовкмачувати все на пам'ять. В результаті вироблюється страшенний трафарет: скажуть два слова, то можна вгадати все, що вони скажуть далі, цілу фразу. „Головне, що приходилось мені доводити, це доконечність насильної революції“. А ще раніш, у жовтні 1846 р., Енгельс пише, що він поставив тут перед робітниками питання руба: „Я заявив, що коли вони не комуністи, то я більше не прийду“.

В листі від 16/IX 1846 р. Енгельс пише, що „Прудон намислив геніальний спосіб робити гроші з нічого і зробити робітників щасливими“, і тут же дає характеристику дрібнобуржуазної суті прудонівщини: все це міщанська іділія, яка від самого початку виключає велику індустрію. Далі Енгельс знову пише про безмежне безглуздя Прудона. Маркс докладно писав про Прудона в листі до Анненкова (наприкінці грудня 1840 р.), а пізніше нераз за своє життя повертається знову до прудонізму, що пустив своє коріння в романських країнах з великою вагою дрібнобуржуазного ремісничього населення (ми ще повернемося до цього).

В цих же листах знаходить свій відгук і боротьба з буржуазним радикалізмом. Наприклад, про Руге, лівогегеліянця, колишнього редактора німецько-французьких щорічників, що все більше визначав себе як буржуазний демократ, Енгельс у листі від 20/I 1845 р. пише: „Руге на все наплеврати, аби тільки знищити „патріотизм“. А в листі від 16/IX 1846 р. Енгельс уже наводить таке визначення комунізму від Руге: „Комунізм,— це стан, вимучений із власної тупої голови, *обмежене й тупе дикунство*, що його хочуть примусово накинути людству“.

Отже, ми в основному висвітлили, яке відображення знайшла в листуванні між Марксом та Енгельсом з 1844 до 1846 року включно та філософська боротьба, що її вели вони в ці роки: ми також показали, проти яких течій велось, в основному, цю боротьбу, які течії Маркс і Енгельс розгромили своєю критикою. Але ті кляси, що їх репрезентантами ці течії були, лишилися ще надовго, і чим далі, тим в. е дрібнішими крихтами живилися вони із столу своїх „великих мислителів“—не тільки в Німеччині, але й в інших країнах світу. Маркс і Енгельс поверталися ще в своїх творах як і в своєму листуванні до цих „мислителів“ та їх учн.в. Для повноти картини ми зараз тут подамо ці висловлювання Маркса і Енгельса.

В передмові до „Святої родини“ вони пишуть: „Найнебезпечніший ворог *реального гуманізму* в Німеччині—це *спіритуалізм*, або спе улятивний ідеалізм“... „Ми бачимо в ній найдосконаліший вираз *християнськo-германського принципу*, що востаннє себе виявляє у спробі обернути саму „критику“ в трансцендентну силу“ (Твори, т. III, ст. 23, 24). Оцю підміну заклик до справжньої земної боротьби туманними ідеалістичними спекуляціями, які від цієї боротьби відтягають, замінюючи її ілюзорною боротьбою з дон-кіхотськими вітряками і тим самим граючи фактично на руку реакції; оце фактичне продовження вічної функції релігії, не зважаючи на „ліві фрази“ проти релігії, на утравану боротьбу з нею, Маркс і Енгельс викривають весь час на протязі „Святої родини“. Правда, хоча позиції, що з них виходять автори твору, незрівняно вищі за власні позиції Фоєрбаха, але вплив Фоєрбаха тут ще великий і розгорненої критики його

немає (так саме, як немає ще й критики Прудона). Її, як і взагалі більш поглиблену критику з позицій діалектичного матеріалізму, дається вже в „Німецькій ідеології“¹ (див. Архів Маркса і Енгельса, т. т. I і IV, і журнал „Під знаменем марксизма“, 11—12 за 1931 рік).

Філософську *суть* „німецької ідеології“ та її ідеологів Маркс і Енгельс так формулюють у проекті передмови до твору „Німецька ідеологія“. „Підіймімо повстання проти цього панування мислі. Навчімо їх, як переміняти ці продукти уявлення на мислі, що відповідають суті людини, каже один; ставитись до них критично, каже другий; викинути їх із своєї голови, каже третій—і суцзя дійність паде“. А самий процес, „розвиток“ німецької ідеології Маркс і Енгельс образно описують так: абсолютний дух розклався, і різні частини його вступили в нові сполуки, що на них кинулися різні „філософські промисловці“; почалася конкуренція, боротьба, „що її нам зараз розхвалюють і конструюють її, як переворот. всесвітньо-історичного значення“.

Маркс і Енгельс уважають, що для того, щоб зрозуміти *суть* німецької ідеології треба її зіставити з філософією історії Гегеля. Гегель сам визнає, що „розглядав історію, як рух уперед одного тільки поняття“, а в історії виобразив „справжню теодицію“. Операція ж німецьких ідеологів зводиться ось до чого: вони пророблюють фактично шлях від поняття до його справжніх продуцентів—теоретиків, і результат у них знов таки гегелівський—що мислителі завжди панували в історії. Весь „фокус“ пророблюється так, що, поперше, думки панівних індивідів відривається від них самих і визнається панування думок; подруге, вноситься порядок, виявляється містичний зв'язок—їх розглядається як самовизначення Поняття; потрете, його перетворюють у персону, у „Самосвідомість“ (у Бауера), або, щоб зовсім видісти матеріялістами, „в ряд персон, що є в історії предстваниками „Поняття“—у філософів тощо—їх уже й визначається, як „фабрикантів історії“... „Таким шляхом дається усунути з історії всі матеріялістичні елементи і тепер можна спокійно, попустивши поводи, дати волю своєму спекулятивному коневі“. Німці плавають у безкрайньому морі бездонних теорій; німецька теорія спершу буде собі минуле історії, як їй бажається, а потім уже так само приписує майбутньому напрямом, що в ньому йому слід розвиватися. „Якщо в Гегеля конструкція ще має рацію, хоч і протилежну його твердженням, то у фабрикантів теорій розвитку післягегелівського періоду вона позбавлена всякого сенсу“. Але молодегегелянці, не зважаючи на свої страшні фрази,—консерватори. Так саме, як і старогегелянці, вони вірять у панування релігійних понять—Всезагального тощо. Ріжниця тільки та, що перші борються з цим „пануванням понять“, а другі вітають його; всі вони (молодогегелянці), врешті, зараз (1846 р.) уже репрезентують реакційні по суті інтереси німецької дрібної буржуазії, реакційні тому, що збереження дрібної буржуазії (вони його своїми творами домагаються)—це збереження наявного в Німеччині ладу.

Придивімося ближче до *Макса Штірнера* Штірнер удає, що займається справжньою історією: у нього навіть фігурують живі люди—монголи тощо, ро бирається різні політичні доктрини. Але все це справді тільки пусті абстракції, що їх добуто не з вивчення конкретної дійсности, а з читання Гегеля й Фоєрбаха, у них позичено і нашвидку, злегка причепу-

¹ Треба тут відзначити, що саме поняття „ідеологія“, „ідеолог“ і „філософія“, „філософ“ у ці роки Маркс і Енгельс переважно вживають майже як якісь лайливі слова. „Ідеологія“ означає ніби неправдлив, перевернену свідомість, а про філософію навіть різко говориться, що „філософія і справжнє вивчення світу відносяться одне до одного, як онанізм і полова любов“. Але все це, зрозуміло, стосується тільки до ідеалістичної, в даному разі молодогегелянської ідеології та філософії, і товариші Адоратський та Розумовський були неправі, коли поширювали це розуміння на всяку ідеологію.

рено. У своїй наївній простоті він весь час оперує трьома категоріями — реалізм, ідеалізм і абсолютна негативність (як єдність перших двох, що її він називає „егоїзм“); „із своїм скромним почтом допоміжних категорій вони становлять зміст усіх фаз, виображених наче б то як історичні фази.“ Святий Макс знову виявляє тут свою гігантську віру. Він більше, ніж будь-хто з його попередників, вірить в умозірний зміст історії, виготовлений німецькими філософами“. Змістовність його філософії історії зводиться до того, що в негрозодібні часи людина залежить від предметового, в монголоподібні (християнство) — від духовного, і в часи „Я“ вона є власник світу предметового і духовного. Що ж це за свідомість у Штірнера? Де шукати її коріння? І ось виявляється, що свідомість Штірнера, хоч і виступає наче б то в безплотній формі, є по суті свідомість дрібного буржуа. „Він — бюргер, що рятується з торгівлі свинячим банкрутством, завдяки чому, звичайно, стає не пролетарем, а неспроможним збанкрутованим бюргером“. За пишною формою ховаються жалюгідна суть — німецький міщанин. Багатство його філософії історії, між іншим, виявляється і після революції 1848 р. У своїй „історії контрреволюції“ Штірнер доводить, що революція загинула тому, що була святою, а контрреволюція перемогла, бо була егоїстична (про це пише Енгельсові Маркс у листі від 27/II 1852 р.). Ми знаємо, що дрібнобуржуазне Штірнерове розуміння революції, як бунту, ще повториться в ученні Бакуніна і взагалі сканонізується (як і вся „філософія святого Макса“) у анархістів. Повітря революції і далі псуватимуть різні дрібнобуржуазні „революціонери“, із своїми „щонайновішими“ теоріями про „Свободу Духа“, „Особу“ тощо.

Звернімось до характеристики філософії Бруно Бауера в „Німецькій ідеології“. Бруно вважав питання „про відношення самосвідомості до субстанції не за спірне питання в межах гегелівського умозріння, а за всесвітньо-історичне, навіть абсолютне питання. Це — єдина форма, що в ній він спроможен сприймати колізії сучасності“... „В якій мірі від цього залежить скасування хлібних законів в Англії, поки не стало ще власністю широкої публічності“ — іронізують Маркс і Енгельс: Далі Бруно, говорячи про суперечність між субстанцією і самосвідомістю в абсолютному дусі Гегеля, віддає права самосвідомості („самосвідомості“, як „субстанції“), яка у нього набирає форму особи, „творця своїх атрибутів і своєї суті“; а ця суть є результат „внутрішнього самовідрізнення, своєї діяльності“. Цікаво Бруно розуміє матеріалізм: за Бруно, матеріаліст вважає матерію за „діяльність, що протягає і здійснює себе в многості, як природу“. Тут у нього виходить, наче б то існує раніш поняття матерії, яке вже далі здійснює себе в природі. З усім цим зв'язане його протиставлення критики, що творить історію, інертній пасивній масі. Самосвідомість замість дійсної продукції і субстанція, як зведення окремих абстрактних категорій в єдину абстракцію — ось ті дві Абстракції, що з ними можна робити фокуси, нічого не знаючи про справжніх людей і їх справжні, конкретні відносини.

За шість років після того, як написано „Німецьку ідеологію“, Бауер друкує статті в американській пресі. Відбулася революція 1848 року, багато дечого змінилося, а Бруно все той самий, „не порозумнішав“. В листі від 25/IV 1852 р. Енгельс пише: „Пан Бруно все ще репрезентує собою гегелівську діалектику на ступені її найглибшого застою. На цьому ступені розвитку вся глибина історичного розуміння обмежується тим, що широко доводять найбанальніші загальні місця, щедро наділивши їх патосом, надаючи їм видимості розвитку, а потім виставляють їх, як новий результат, здобутий працею дослідників. Все це ще можна терпіти, поки йдеться про давню минувшину історії; та коли люди намагаються натягти містичні убори на безпосередню сучасність, то це вже занадто. Кожен, осел мусить відразу примітити, що за цим нічого не криється“. Тут же Енгельс наво-

дять зразки цієї „брунівської діалектики“, „старих гегелівських штук“: уряди мають рацію щодо революцій тому, що останні ще незрілі, але революції мають рацію щодо урядів тому, що вони (революції) в суті своїй репрезентують ідеї майбутнього — хоч і в ембріональному стані; „в одних країнах борються кляси проти кляс, в інших же — нації проти націй...“ І це все, чого навчила його революція! — покликає Енгельс. Ніщо не змінюється й після цього. В листі від 14/XII 1855 року Маркс пише Енгельсові про те, що до нього заходив Бруно Бауер, цей „муж заперечення“, і що він (Маркс) упевнився: „... роматника все більше виявляється, як засновок критичної критики“. Так, Бруно оспівує земельну власність і вважає, що старі порядки на Заході треба знищити, що „прийти“ це може тільки із Сходу, бо „тільки східня людина має справжню зненависть до західної людини“, а Росія — єдина сила, де є сильний „зв'язок частин“; що тільки нащадки завойовників можуть відігравати історичну роллю, решта ж, як, наприклад, німці, можуть зробити не більше, як тільки творити в теоретичній галузі. Але в Німеччині багато зробив один тільки Бруно, що знищив „наукове богослов'я“. Презирство Бауера до „маси“ лишилось те саме. Ось його філософські історії щодо пролетаріату: „...1) у робітників немає жодної зненависти, 2) коли б у них і була зненависть, то вони нічого не могли б створити з її допомогою. 3) вони є „чернь“ (що не цікавиться синоптиками); її можна тримати в послуху і вести за собою насильством та хитрощами, 4) грошовими прибавками з ними можна зробити що хоч“.

Перейдімо до *Фоєрбаха* (за „Німецькою ідеологією“). Бауер бачить помилку *Фоєрбаха* в тому, що він перетворює божественну триєдність розуму, волі і любови в щось таке, що існує „в індивіді над індивідом“. Насправді ж Бауер не розуміє, що всяка наша потреба стає силою над індивідом, і помилка *Фоєрбаха* якраз не в тому, що він висловив цей факт, а в тому, що, на ідеалістичний лад, він надав йому самостійності, замість зрозуміти його як продукт певного ступеня історичного розвитку, що його можна подолати. Так саме, спроба *Фоєрбаха* вистрибнути з ідеології через почуттєвість вважається критикою за гріх, в той час коли саму спробу треба вітати, а кригикувати треба той „у високій мірі обмежений спосіб, яким *Фоєрбах* визнає почуттєвість“. Крім того, *Фоєрбах* вважає, що вся справа в знищенні однієї ілюзії, і надає їй занадто великої ваги, а Штірнер вірить, що у своїй боротьбі з предикатами, поняттями він натрапляє на справжню суть. Але все ж історичні заслуги *Фоєрбаха* в боротьбі з ідеалізмом, у розвиткові теорії — великі. „Завдяки тому, що *Фоєрбах* викрив релігійний світ як ілюзію земного світу, який у самого *Фоєрбаха* фігурує тільки ще як *фраза*, перед німецькою теорією постало само від себе питання, яке залишилось у *Фоєрбаха* без відповіді: як воно вийшло, що люди „вбили собі в голову ці ілюзії?“

Ми вже знаємо з листів Енгельса від 1846 р., написаних тоді, коли Маркс і Енгельс уже закінчили, в основному, свою критику німецької ідеології, що *Фоєрбах* „відстав“ від життя.¹ Після цього ні Маркс, ні Енгельс майже не зупиняються на ньому в своєму листуванні і взагалі в своїй літературній роботі; іноді тільки його ім'я зустрічається, але по-біжно, в зв'язку з якимсь іншим ім'ям, течією. Вже 1865 року, у статті про Прудона в „Соціал-демократі“ Маркс писав: „Порівнюючи з Гегелем, *Фоєрбах* дуже бідний, але... після Гегеля він зробив епоху тому, що

¹ Наприкінці свого життя *Фоєрбах* став соціал-демократом. Цього формального акту для Деборіна досить, щоб твердити, що *Фоєрбах* тут прийшов до Маркса, піднісся до розуміння марксизму. Насправді теоретичний розвиток *Фоєрбаха* ніколи не піднісся вище його „Суті християнства“ та „Тез до реформи філософії“, а навпаки, навіть відкочувався, як ми зазначали, назад. Теоретично він репрезентував, як ми бачили, дрібнобуржуазний раціоналізм.

підкреслив деякі пункти, неприйнятні християнській свідомості і важливі для прогресу філософської критики, а Гегелем залишені в містичній півтмі". В Анти-Дюрінгу про Фоєрбаха майже не говориться, і тільки 1886 року Енгельс присвячує йому книгу. В ній він пише про величезний вплив „Суті християнства“, що від нього „ми всі були в захопленні і всі стали на деякий час послідовниками Фоєрбаха“. Але тут же Енгельс указує і аналізує обмеженості Фоєрбаха, метафізичний, споглядальний характер його матеріалізму, ідеалізм у суспільствознавстві тощо; теоретичне коріння їх полягало в тому, що „Фоєрбах тільки розбив і відкинув набір систему“ Гегеля, але це зовсім не значить, що він „справився“ з нею: „її треба було „зняти“ в її власному сенсі, тобто критика повинна була знищити її форму, зберігши здобутий нею зміст“.

Ми вже бачили, що німецький „правдивий соціалізм“ узяв найгірші сторони Фоєрбаха, будував „гуманний“ світогляд. В „Німецькій Ідеології“, у статтях 1846—47 рр., а далі в „Комуністичному маніфесті“ Маркс і Енгельс викривають реакційність суті цього „соціалізму“, ту шкоду, що її він чинив революційному рухові... Уряд,—пишуть вони,—лякав буржуазію „страшною“ теорією „правдивого соціалізму“, що „дав сродкувате доповнення до гірких розправ, до ударів батоном та рушничних куль, що ними ці самі уряди відповідали на повстання робітників“. Енгельс у післямові до статті „Фур'є про торгівлю“, написаній 1846 р., каже про „правдивий соціалізм“ так: „Трохи людяности (гуманности), згідно з як-найновішою термінологією; трохи реалізації цієї людяности, або, скорше, тваринности; зовсім мало про власність за Прудонем (з третіх або четвертих рук); трохи зідхань над пролетаріатом, над організацією праці, над жалюгідними добродійними товариствами для допомоги нижчим верствам суспільства, поруч з безмежним нецтвом у політичній економії і справжньому суспільствознавстві—ось і вся історія, яка, до того ж, наслідком теоретичної безсторонности, „абсолютного покою мислі“, втрачає останню краплину крови, останній слід енергії і сили. І з таким бідним арсеналом люди хочуть революціонізувати Німеччину, привести в рух пролетаріат, заохотити маси до мислі й дії?“ (т. V творів, ст. 87). В цій же статті Енгельс звертає увагу на безбарвність, нудьгу, сухість цих теорій“, порівнюючи їх із змістовними теоріями великих утопістів—в даному разі Фур'є. „Геґенляльні, не зважаючи ні на що, чудернацтва Фур'є не виправдують сухих, як підошва, так званих побудовань сухої німецької теорії. А в „Комуністичному маніфесті“ „правдивий соціалізм“ характеризується, як поверхове перенесення французької соціалістичної літератури: на німецький ґрунт, що перетворилося в чисто-літературну течію, яка перекладала міркування французів на мову абстрактної німецької філософії, підмінювала їх філософською балаканиною і охрестила це „філософією дії“, філософським обгрунтуванням соціалізму тощо.

Нам ще лишилося доповнити сказане вище про Прудона, уже не німецького ідеолога, але того мислителя, що мав, як ми бачили, великий вплив на німецький „правдивий соціалізм“, мав спільну з німецькими ідеологами-клясову основу. В листі до Анненкова від кінця 1846 р. Маркс фактично дає канву своєї майбутньої книги „Злидні філософії“. „Прудон,—пише він,—хоче замирити суперечності і зовсім не ставить собі питання, чи не треба перетворити саму основу цих суперечностей? Він тут схожий на політичного доктринера, який хоче зберегти і короля, і палату, знайти для них формулу рівноваги, яка б фактично увічнила їх, як громадські категорії, в той час як їх рівновага якраз і полягає в сучасному рухові, де одна сила то є панівною супроти другої, то підлеглою їй“. У „Злиднях філософії“, розвиваючи викладене вище, Маркс, між іншим, пише про Прудона: „Він хоче, як муж науки, витати над буржуа та пролетарями, будучи тільки дрібним буржуа, що завжди хитається між працею і капі-

талом, між політичною економією та комунізмом“ (т. V творів, ст. 378). „Він хоче бути синтезою і лишається не більше як великою помилкою“. В листах за серпень 1851 р. Маркс і Енгельс, в зв'язку з виходом нової книги Прудона, викривають соціальну суть політико-економічної концепції Прудона. В листі від 11/VIII Енгельс пише: „Це вічне прагнення соціалістів у Прудона до зниження проценту, на мій погляд, є виразом благочестивих побажань буржуа і дрібних буржуа. До того часу, поки процент і визиск стоять між собою в зворотньо-пропорційному відношенні, зниження процентів може вести тільки до підвищення визиску“. 14/VIII Маркс пише: „Суть прудонівщини—а вся вона в цілому є перш за все полеміка проти комунізму, скільки б вона сама у нього не крала і скільки б не розглядала його крізь кабе блянівську призму—резюмується, по-мо-йому, в такому міркуванні: „Справжній ворог, що проти нього треба боротися, це капітал. Чисто економічним угрунтуванням капіталу є процент. Так званий визиск є не що інше, як окрема форма заробітної платні. Процент знищується перетворенням його в річні внески для виплати капіталу. Таким чином, робітничій клясі—читай *індустріальній* клясі—назавжди буде забезпечено майно, а справжню клясу капіталістів засуджено на безупинне зникнення. Різними формами проценту є також процент на гроші, що їх узято в позику, наймова плата, а також оренда за землю. Таким чином, буржуазне суспільство залишається, його існування дістає своє виправдання, у нього тільки відбивається його лиху тенденцію. „Ліквідація суспільства є тільки засіб, щоб дістати змогу почати будувати „здорове“ буржуазне суспільство спочатку... Засіб, що з його допомогою Прудон створює все це,—банк... Французький селянин, французький швець, кравець, купець видаються йому чимось ніби вічно даним, що треба визнати“. В листі від 21/VIII цього ж року Енгельс пише про Прудона, що його „апеляція до буржуазії, його повернення до Сен-Сімона і сотня інших речей ще в критичній частині ствержують, що він уважає промислово клясу, буржуазію і пролетаріят по суті за ідентичні і вважає, що суперечності між ними створені тільки тим, що не завершено революцію. Псевдофілософська конструкція історії цілком ясна: перед революцією промислово кляса—„в собі“, з 1789 до 1848 р.р.—в протилежності, запереченні; Прудонівська синтеза завершує все урочистим акордом. Все разом видається мені останньою спробою теоретично врятувати буржуазію; наші передумови про вирішальну історичну першість матеріального виробництва, про клясову боротьбу тощо здебільшого він прийняв, хоч здебільшого в перекошеному вигляді, і на них збудована справа—за допомогою псевдогегеліанського трюка—включити пролетаріят назад до буржуазії“. Далі Енгельс пише, що в полеміці проти Люї Бляна та інших знаходимо іноді у Прудона непогані місця, але, в душі „старої історичної школи, він виїжджає на чистому підрахунку голів і не соромиться споруджувати цілі системи на дрібних практичних перерахунках, гідних школяра“¹. У згадуваній в зв'язку з Фюєрбахом статті Маркса про Прудона (1865 р. у „Соціал-демократі“), Маркс казав, що першою своєю роботою „Що є власність“ Прудон „зробив епоху“, поставив себе до великих утопістів у таке ж відношення, як Фюєрбах до Гегеля; „задирилива сміливість, що з нею він заносить руку над економічним „святим святих“, дотепні парадокси, якими він висміював вульгарний буржуазний здоровий розум, зневажлива критика, гірка іронія, тут і там глибоке й щире почуття

¹ Про самого Люї Бляна, теж ідеолога дрібної буржуазії, Енгельс ще 9/III 1847 р. писав: „Чи бачив ти [Історію французької] революції Люї Бляна? Недолуча мшанина вірних думок і жадливих нерозсудливостей... Справляє дичне враження. Він вражає нас то цікавим зауваженням то неймовірним безумством. Та в Л[юї] Бл[яна] диче лобрий нюх і, не вважаючи на все безумство, він зовсім не на лихомому шляху. Але не піде він далі—, його скокують чари—ідеологія“.

обурення проти ганебних сторін наявного порядку речей, революційний дух — все це електризувало читача". Але попри все це Маркс відзначав, що вже й у цьому, безперечно найкращому творі Прудона, з одного боку, критикується сучасне суспільство з погляду французького селянина, а згодом і дрібного буржуа, а з другого боку, до суспільства застосовується критерії, запозичені в соціалістів. В цій же статті Маркс робить влучне зауваження щодо філософської основи Прудона. Почав він з Канта, де його приваблювали антиномії, що їх методу Прудон почав наслідувати. При цьому „читачеві лишається таке враження, що у Прудона“, так саме як і в Канта, антиномії розв'язується тільки „по той бік“ людського розсудку, тобто, що його власний розсудок нездібний їх розв'язати. Але далі сам Маркс, у розмовах, що тривали цілими ночами (коли він був у Парижі), заразив Прудона гегеліанством. Цю справу продовжував Грюн, який, як професор німецької філософії, не розумів, чого вчив. Природний нахил до схоластики й софістики (і це, і те; з одного боку, з другого боку), властивий дрібнобуржуазній натурі, власне й виробив той тип мислителя, що ним є Прудон.

Коли ми додамо до цього те, що пише Енгельс у листі від 11/VIII 1851 року, то картина філософського розвитку Прудона буде ясна. Енгельс пише, що Прудон відб'є еволюцію від Гегеля до Штірнера і, таким чином, вивчає на своєму власному трупі німецьку філософію аж до останньої фази гниття.

Погоня за модою, за останнім словом, а потім проголошення цього, як найбільшої, єдино вірної істини, ще й пророчим тоном, як откровення цілком нового, оригінального, свіжого, якого ніде не було — чи не характеризує це всіх „теоретиків“ дрібної буржуазії? Наскільки протилежний цьому сектантству марксизм! Маркс в одному з листів до Швайцера (13/X 1868 р.), визначаючи різницю між сектою і к'ясовим рухом, каже, що специфічна риса сектантства — носитися з своїм „талісманом“; з тим, що його відрізняє від руху к'яси, виділяє з нього. Кожна секта гадає, що вона зможе скерувати рух за своїм „певним доктринерським рецептом“, а не виходячи з практики руху, з вивчення об'єктивних умов і тенденцій руху. Цим самим кожна секга є по суті догматична, релігійна, заперечує зв'язок з попереднім рухом. Ось такими сектами й були всі розглянені нами вчення, що з ними марксизм вів свою переможну боротьбу.

Б. Про вульгарну ідеалістичну діалектику Ляссала, „Філософію дійсности“ Дюрінга, вульгарний позитивізм та матеріалізм, філософію Діцгена

Теорії „німецьких ідеологів“ і Прудона розбито фактично вже до революції 1848 року (хоч вони не визнають цього і визнати, згідно з своєю к'ясовою природою, не можуть). В „Комуністичному маніфесті“ подано зведення цієї боротьби і накреслено чіткі основи діалектичного матеріалізму, стратегії і тактики пролетаріату в боротьбі за пролетарську революцію, за комунізм. Маркс і Енгельс ще повертаються далі до нової критики старих супротивників, але не вони лежать на головній магістралі їхньої боротьби — робиться це деколи, при нагоді. Правда, розбиті „системи“ набирають нового життя, втілюються в нові форми, як ідеології тієї ж к'яси, і боротьба з ними триває далі. Але поруч із цим ростуть нові „системи“. В полеміці з ними, в теоретичних і політичних боях і сутичках, дедалі все кріпшає діалектичний матеріалізм. Міцніє і шириться робітничий рух, створюються великі масові робітничі партії — раніш у Німеччині, а потім і в інших країнах. Однак ці партії, що загартовують себе в боротьбі з капіталізмом, живуть таки в капіталістичному суспільстві і тому неминучі є впливи буржуазної і дрібнобуржуазної ідеології на пролетаріят.

Ідеології ці — мізерні, епігонські, але вони знаходять своїх представників, що отруюють ними свідомість молоді кляси. Є серед них талановиті, енергійні трибуни, що з запалом ведуть боротьбу з буржуазією, з пануючим ладом, по суті багато роблячи заразом в інтересі буржуазії (такий є Ляссаль, один з батьків реформізму в робітничому рухові); є нудні педанти — позитивні, практичні на словах і конструктори туманних систем на ділі (такий є Дюрінг). Часто навіть найкращі пролетарські революціонери (як, наприклад, Вільгельм Лібкнехт) ставляться надто ліберально до теоретичної боротьби. Маркс і Енгельс нещадно картають їх за це, весь час високо тримаючи прапор чистоти теорії, борючись за нього, просуваючи вперед цю теорію, узагальнюючи сучасний їм досвід клясової, партійної боротьби. З другого боку, вони борються і з сучасними відверто-буржуазними теоріями, критикують їх, викриваючи їх нікчемність і обмеженість, протиставлять їм великі системи великих теоретиків буржуазії — особливо клясиків політичної економії, утопійних соціалістів та Гегеля. До них Маркс і Енгельс звертаються, від них вчать, в свою чергу критикуючи їх буржуазну обмеженість та ідеалізм і діалектико-матеріалістично їх перероблюючи.

Щоб краще зрозуміти весь цей теоретичний розвиток Маркса й Енгельса після революції 1848 року, насамперед звернімось до їх же стислих характеристик німецької буржуазії розглядуваного часу — її політичного обличчя, її ідеології. Яка вона була, як виявила себе в революції 1848 р. Я нагадаю всім відомі місця з творів Маркса й Енгельса, які безпосередньо зараз після революції, ще „по гарячому“ давали характеристику буржуазії в революції 1848 р.

„Німецька буржуазія розвивалася так ліниво, кволо й поволі,—писали вони,— що в тій хвилі, коли вона грізно виступила проти фєвдалізму й абсолютизму, вона наразилась на пролетаріят, який грізно виступив проти неї, і з усіма тими частинами суспільства, що їх інтереси та ідеї сходилися з інтересами пролетаріату“. „Буржуазія,— кажуть Маркс і Енгельс,— це був стан, що не захищав інтересів нового суспільства проти старого, а обставав підновлені інтереси в межах застарілого суспільного устрою; стан, що вхопивсь до керми революції не тому, що за ним стояв нарід, а тому, що нарід штовхнув його вперед“; „вона загубила ідеї і власні лозунги, а замість ідей їй дишались фрази“... „Без ініціативи, без віри в саму себе, без віри в нарід, без всесвітньо-історичної місії, вона скидалася на заклятого старика, засудженого на те, щоб у власному старечому інтересі керувати першими поривами молодого могутнього народу. Слепа, глуха, беззуба й спорохніла — ось якою видалась пруська буржуазія коло керми пруської держави після березневої революції“.

Через двадцять майже літ, в листі від 20/VIII 1870 року, Маркс дає таку характеристику філософії всієї цієї післяреволюційної доби: „В наслідок реакції і занепаду героїчної доби філософії в Німеччині знову дався знати „дрібний буржуа“, що сидить у крові німецького бюргера. В філософії скрізь бредня, гідна Мойсея Мендельсона; буркотіння зарозуміле, сердите, всезнайливе; а тепер навіть політична економія вироджується в балаканину про *правові поняття*... Це заходить ще даліше „Логаритму роздратування“¹.

Міщанин, як це зазначив уже Шіллер, компетентний суддя в цій галузі, вирішує всі питання тим, що відносить їх до „сумління“. А в листі від 19/VII 1877 року Енгельс пише про соціалістів з тодішнього теоретичного органу „Zukunft“: „В противність більше розвиненому німецькому

¹ Очевидно, Маркс тут каже про другу крайність — про теорію Фехнера, який намагався кількісними математичними показниками роздратування що замінити всю науку психології, вичерпати всю складність вивчення людської психіки, як це згодом робили наші „рефлексологи“.

розумові розвивається новий німецький, вульгарний соціалізм, який достатньо може зайняти місце поруч з „правдивим соціалізмом“ 1845 року“.

Щодо партійного життя, то безпосередньо після революції Маркс і Енгельс на деякий час щораз менше могли з-поза безпосередньо впливати на Німеччину. Тимчасом німецька вульгарно буржуазна демократія, яка після революції 1848 р. опинилась на еміграції, заводила там гризню та звади, називаючи це „політичним життям“. Партії Маркса й Енгельса довелося чітко відмежуватись від неї і на певний час покладати притиск на теоретичному узагальненні досвіду революції, на розробленні теорії, за-разом підтримуючи давніші свої зв'язки і зав'язуючи нові з тим, щоб дедалі глибше й ширше провадити свій вплив, готуватись до масового руху і, коли настане час, знов практично й теоретично керувати цим рухом. При цьому Маркс і Енгельс викривали й гостро картали тих, хто від поразки вдався в песимізм, взявся до проповіді ідеалізму (так було, наприклад, з їх товаришем з революції Шапером; згодом Маркс, якраз згадуючи про нього) казав, що за часів кризи руху будь-яке найменше хитання — злочин перед партією).

Нарешті, 1859 року Маркс випускає першу частину свого політико-економічного твору, що його виходом, як ми бачили, так турбувався Енгельс. 1867 року виходить перший том „Капіталу“. Пізніше, 1878 року виходить „Анти-Дюрінг“. З переїздом до Лондона (наприкінці п'ятидесятих років) Енгельс починає багато працювати над вивченням природознавства, над теоретичними його проблемами. Все це, як і навколишнє політичне й партійне життя, знаходить своє досить повне відображення в листуванні.

Велике місце займає в листуванні другої половини п'ятидесятих і першої половини шестидесятих років Ляссаль. Його вульгарну ідеалістичну діалектику весь час піддається критиці, де їй протиставляється і розгортається діалектика матеріалістична. Критикується не тільки його теорію і практику, але й усю його маніру поводитись, філософувати тощо. Як побачимо далі, останнє не є тільки щось „особисте“, а має не абияке принципове значення.

„Скільки міщанства та пихи в цьому хлопці“, що весь час говорить про свою „методу“... „Хлопець цей у щонайдрібнішій дурниці проявляє себе, як старогегеліанський абсолютний дух“, як „вища єдність“, — писав про Ляссалья Енгельс в листі від 2/II 1860 року... „Манія вважати себе завжди правим; перебування в світі „спекулятивних понять“ (хлопець мріє навіть про нову гегелівську філософію в квадраті і збирається її писати); зараженість старим французьким лібералізмом; фанфаронський стиль, уїдливість, відсутність такту“ — пише Маркс в листі від 7/V 1861 року. А 15/VIII 1863 року він каже:

... „З усього, що він досі написав, видно, що це — початківець, який тріскучо й балакучо дарує світові, як найновіші відкриття, істини, що їх ми вже 20 років тому — і то вдєсятеро краще — пустили в обіг серед своїх партизанів, як ходячу монету“.

22/XII 1857 року Маркс пише: „Поважний Ляссаль узявся до філософії, до Геракліта, як до гацфельдського процесу і, як повірити йому, то виграє й цей „процес“. Мабуть старики-філологи та гегеліанці були дійсно вражені, коли їм довелося знову побачити таку *посмертну* квітку минулої доби“... „Тільки уяви собі цього хлопця, як він спацірує по вулицях Берліну і „заправляє ціну на самого себе“. Він розпускає хвоста, як пава, і що крок, то зупинка з покусуванням губ, з: „політичним виглядом“, що наче б то промовляє: „ось людина, що написала Геракліта“.

1 II 1858 р. Маркс продовжує: „Геракліт Темний“ Ляссалья Ясного — по суті, надзвичайно незграбний твір. При кожному з багатьох образів, що ними Геракліт вияснює собі ствердження й заперечення, виступає

Ляссаль і дарує нам якогось відривка з Гегелевої „Логіки“, яка навряд чи виграє від цього. Робить він це балакучо, як школяр, який у завданій йому лекції хоче відразу показати, що засвоїв собі і „суть“, і „явище“, і „діалектичний процес“. Коли школяр філософує отаким чином, то можна бути певним, що точно висловити процес думання він може тільки за написаним задалегідь рецептом і в формах священих. Хлопець не-наче поставив собі мету вяснити собі на Геракліті гегелівську логіку і не стомлюється, весь час знову розпочинаючи цей процес. Щождо вчености, то з неї зроблено величезну виставку. Але кожен знавець тя-мить, як дешево коштує така виставка, коли маєш гроші й час... Бачиш, яким страшним цей хлопець видається самому собі в лжепишному цар-стві філологів і як він рухається з грацією людини, яка вперше навку одягла елегантське убрання“. Маркс далі говорить про те, що філологів ця книжка може дечим вразити і що проти них Ляссаль може видатись ве-ликим філософом, бо філологи не філософи і тому багато чого для них лишається неприступним. І от, проти такого звичайнісінького незнання „підноситься гегелівське тлумачення з усіма засобами адвокатської бала-кучости“. Робиться це так, що, поперше, „репродукується діалектичні тонкощі“, а подруге, „цю спекулятивну спадщину“ репрезентується нам, як плід особливої філолого-юридичної дотепности і вчености паіна Ляс-салья в боротьбі з неспекулятивними філологами“. „А втім, не зважаючи на вихвалювання цього хлопця, що досі Геракліт був книгою за сімма печатями, він не додав *абсолютно нічого нового* до того, що каже Гегель в „Історії філософії“. Він тільки розвиває це в деталях, для чого, зрозуміло, було б цілком досить друківаних двох аркушів. Ще менше впадає хлопцеві в голову висловити будь-які критичні думки щодо самої діалектики“.

А в листі від 25/II 1859 року Маркс пише, що Ляссаль дає „довже-лезні коментарії до Геракліта — мов би кару за те, що останній найстис-ліше з усіх філософів висловлював свої думки“¹.

Цілком збігаються з характеристикою Маркса, а навіть вносять ба-гато нового в цьому ж напрямі зауваження Леніна на цю книгу Ляссалья. Ленін критикує Ляссалья за те, що він виходить з наперед поставленого завдання підстригти Геракліта під Гегеля і весь час тільки й робить, що „списує Гегеля з приводу цитат із Геракліта“. Ленін винить Ляссалья за те, що в нього багато гегелівської жуйки, натягань тощо. Він називає Ляссалья гегелянцем старого гатунку, ідеалістом і закінчує тим, що книгу Ляссалья не було рації читати (див. Ленінський зб. XII).

Далі Маркс у листі від 1/XII 1858 р. розбиває натягання Геракліта під сучасного економіста, що їх знаходить у Ляссалья. Ляссаль бере вислів Гера-кліта: „так золото перетворюється в усі речі, а всі речі перетворюються в золото“ і робить висновок, що оскільки золото є гроші, а гроші — вартість, то вони є „ідеальне, всезагальне єдине (вартість), а речі — ре-альне, особливе, множене“. До цієї істини він додає довжелезну примітку, щоб у ній здивувати публіку одним із своїх „великих“, серйозних“ від-крить у політичній економії; видно, що він збирається ще „подарувати“ загалові політичну економію по-гегелівському“. Маркс робить при цьому зауваження, яке розкриває суть протилежности між діалектикою мате-ріалістичною та ідеалістичною. „Одна справа, — пише він, — шляхом критики довести науку до такого рівня, щоб її можна було подати

¹ Як ці висловлювання мало схожі на висловлювання Плеханова в його брошюрі про Ляссалья (див. „Летописи марксизма“, кн. XV, де він хоч і влучно критикує Ляссалья ідеа-лізм, а все ж уважає, що його твори — особливо про Геракліта — мають величезну першо-рядну наукову цінність тощо. А Рязанов у передмові до цієї вперше цілком 1930 року опублікованої російською мовою статті виявляє досить „наукового“ сумніння, щоб говорити, що оцінка Плеханова сходиться з Марксовою.

діалектично, а зовсім інша справа — прикласти абстрактну, готову і логічну систему денатяків такої ж системи“. І тут Маркс знов повторює, що ідеалісти повинні втішитись, „знайшовши таку старомодну суть у молодій людині, що має репутацію великого революціонера“.

В листі від 25/II 1859 р. Маркс знову повертається до тієї операції, що її Ляссаль учиняє над Гераклітом, як економістом. Ляссаль у примітці (Маркс подає її цілком) пише, що якраз тому, що Геракліт слідував за спекулятивними поняттями, він зміг глибоко пізнати суть грошей і що з „простого послідовного розвитку згаданої вище думки (про перетворення золота тощо) автоматично випливає *сучасне відкриття в цій галузі*“. І Ляссаль далі говорить про те, що, таким чином, досліди Ріккардо, досягнені зовсім іншим шляхом, виникають як „звичайний висновок з цього спекулятивного поняття Геракліта“. Це — висновок, — що гроші не є товар, а тільки „ідеальний представник продуктів, що реально обертаються, *знак вартости останніх, який їй тільки означає*“. Критикуючи цю талмудичну мудрість, Маркс відкидає неправдивий висновок про гроші, як знак, і визнає, що сам стояв на помилковій позиції Ріккардо у своїй критиці Прудона. Далі він зосереджує знов свій вогонь на ідеалістично-гегелівській методі Ляссалья, цього „осла“, який „маючи в запасі пару умозірних фраз, як „умозірна єдність“, береться судити про емпіричні речі, які треба довго вивчати, щоб мати право говорити про них“.

Про другий твір Ляссалья „Система набутих прав“ Енгельс у листі від 2/XII 1861 р. пише, що Ляссаль мізерну ідею „зворотної дії протаскує через весь свій твір“, „застосовує її до кожного окремого пункту, ніби від цього вона стане значнішою“, і все це в суті пусте, нереальне борсання навколо „повноти конкретного“ уважає за „доказовий досвід“. Енгельс далі визначає, що коли б Ляссаль розумів (а це навіть з „суто філософського погляду“ можна зрозуміти), що абсолют є „процес, а не тимчасовий результат його, то він не міг би знайти жодної осібної ідеї права, „крім самого історичного процесу“.

Цим Енгельс зовсім не хоче сказати, що не існує права як ідеології: насправді право як ідеологія існує, і існують також ідеї цього права в окремій суспільно-економічній формації. Але, поперше, не існує однієї, спільної для всього історичного розвитку ідеї права. Подруге, хоч право як ідеологія (отже й ідея права) має свій розвиток, але в цьому розвитку, хоч кожен новий ступінь його „примикає“ до попереднього, його фактичне коріння лежить в економіці, у клясових відносинах даної суспільно-економічної формації.

В листі від 9/XII 1861 р. Маркс додає: „Ідеологізм тут проходить через усе, і діалектичну методу застосовується невірною. Гегель ніколи не називав діалектикою підлеглість многости окремих випадків загальному принципіві“. Ми бачимо, таким чином, що Ляссаль навіть ідеалістичну діалектику Гегеля — таку, як вона є — формалізує далі, вульгаризує її, зводячи на формальну логіку (бо якраз для останньої характеристичне є „підведення“ окремого під загальне і „виведення“ окремого від загального).

В дальших листах Маркс і Енгельс викривають цю методу в практиці Ляссалья, показуючи (див. лист Маркса від 2/I 1863 р.), що у нього часто панує „ліва“ фраза, яка, при зверхньо мальовничому позерстві, на практиці приводить до мізерних висновків. Таке є його відкриття, що дійсна конституція не є писана конституція, а визначається вона реальним „співвідношенням сил“ тощо. З цієї „теорії“ випливають конкретні вирішення для кожного окремого моменту. Так, наприклад, коли уряд продовжує робити військові витрати, не зважаючи на постанову палати, то конституція стає *брехнею* і, значить, палата припиняє свої засідання, аж поки уряд стане знов на конституційний шлях тощо. Дійсно, чи не випирає тут, у цих наскрізь опортуністичних фокусах, ідеаліст і еклектик?

В листі від 28/I 1863 р. Маркс каже про Ляссалеву „програму робітників“, що вона „є не що інше, як погана вульгаризація комуністичного маніфесту“, і випишує похвалки Ляссалю про грандіозний зміст цього твору. Ляссаль пише: „Цей зміст полягає не в чому іншому, як у філософії історії, стисненої на 44 сторінки... Це є розвиття об'єктивного розумного ходу мислі, який ось уже більше як тисяча років лежить в основі європейської історії, розвиття внутрішньої душі“ тощо.

В листі від 9/IV 1863 р. Маркс критикує новий Ляссалів рецепт, па-нацею, що чудодійно розв'язує всі проблеми робітничого руху і класової боротьби. „Сварку між найманою працею та капіталом він вирішує буквально жартома. А саме: робітники повинні агітувати за загальне виборче право і потім надсилати до парламенту таких людей, як він, озброєних „холодною зброєю науки“.

Так само за промови Ляссалю про посередні податки Маркс пише в листі від 12/VI 1863 р.: „Окремі місця добрі, але все в цілому написане насамперед нестерпучо нав'язливо, балакуче і з найсмішнішими претензіями на вченість і поважність. А крім цього, це є по суті мазня „учня“, який щосили намагається викричати себе, як „глибоко вчену“ людину і самостійного дослідника. Тим його твір так кишить історичними й теоретичними помилками“. Маркс показує далі, що Ляссаль виявляє велику ерудицію, але що вона дуже неглибока, зовнішня. Це виявляється, між іншим, і в тому, як Ляссаль цитує авторів: наприклад, він цитує мало важливих, несуттєвих, обминаючи найголовніших, що за них, очевидно, просто не знає тощо.

Так саме й відкриття Ляссалеві не виходять за межі загальників у власному дусі: „що в середньовіччі панувало „землеробство“, в нові часи — „капітал“, а зараз — „принцип робочого стану“, „праця“ або „моральний принцип праці“. І Маркс додає, що коли вже доведеться взятися до книги Ляссалю, то треба буде: „1) показати публіці, як і що саме він списав у нас, 2) як і чим саме ми відрізняємось від нього“.

Так критикували Маркс і Енгельс Ляссалю. А коли він так безглуздо загинув, Енгельс писав (4/IX 1864 р.): „Який би не був Ляссаль як особа, як літератор, як учений, але як політик це був безсумнівно один з найзначніших людей Німеччини. Він був для нас у сучасності дуже ненадійним другом, в майбутньому — досить безсумнівним ворогом, а все таки болить, коли бачиш, як Німеччина губить усіх хоч трохи путящих людей крайньої партії“.

Згодом, а саме 13/X 1868 р., Маркс дав стислу характеристику Ляссалю в листі до Швайцера. Він пише тут про „безсмертну заслугу“ Ляссалю, що пробудив робітничий рух у Німеччині „після п'ятнадцятирічного сну“, але тут же перераховує його „величезні помилки“, які полягали в тому, що „дрібну вихідну точку — свою протилежність Шульце - Делічеві — він зробив центральним пунктом своєї агітації: державну допомогу в протилежність „самопомозі“¹.

Щоб відвернути робітників від Шульце - Деліча, щоб повернути на шлях самостійного робітничого руху, Ляссаль не знайшов нічого кращого, як почати гру в дипломатію, загравання з реакційним урядом Бісмарка. Для нього всі засоби були добрі, аби лиш досягти мети, і він виставив реакційне гасло, пішов на поступки реакції і клерикалам, при цьому гадаючи, що мирним шляхом досягне своєї мети, „переробить“ уряд тощо. Далі він перейняв чартистське гасло виборного права, не розуміючи різ-

¹ Нагадаємо, що Шульце - Деліч, це був економіст, який пропагував серед робітництва буржуазні ідеї про єдність інтересів праці й капіталу. Як радикальний і єдиний засіб поліпшити становище робітничої класи, він пропонував „самопомозу“ через створення виробничих асоціацій робітників. Ця пропаганда мала непропорційно великий успіх серед робітників, і буржуазія всіляко їй допомагала.

ність умов Німеччини й Англії; далі „надав своїй агітації релігійно го сектантського характеру“, був доктринером у робітничому рухові¹.

В листі від 13/II 1865 р. Енгельс пише Марксові, що Ляссаль над ав робітничому рухові в Німеччині торі-чартистського характеру, навч ив його плазувати перед реакцією.

Як ми знаємо, Ляссаль робив задля ненависти до буржуазії. Дивний спосіб. Свій запал агітатора, трибуна за останні роки свого життя він віддав пропаганді реформізму, переходу до соціалізму без пролиття жодної краплини крові. Від Ляссалья з самого початку виходить праве опортуністичне крило німецької соціал-демократії, від нього іде реформізм, плазування перед буржуазією. Недарма відвертіші з реформістів та соціал-фашистів виставили гасло: „Назад до Ляссалья“.

Лейн, конспектуючи книгу Ляссалья про Геракліта, зазначає, яка кардинальна різниця існує між Марксом і Ляссалем, як теоретиком: перший у філософії іде від Гегеля через Фоєрбаха далі, рухає вперед, розвиває теорію, а Ляссаль одне жує Гегеля — жує абстрактно, ідеалістично,

Огже, ми розуміємо, чого варті після цього всі заклики: „Назад до Ляссалья“. Ми знаємо, чого вартя реабілітація Ляссалья, що її провадять Бернштайн, навіть Мерінг, стверджуючи, що Маркс не завжди був правий проти Ляссалья. Завжди був правий Маркс проти нього! І все таки він цінував позитивні сторони Ляссалья — радив, учив, картав його у своїх листах до нього (іноді, правда, не так різко, враховуючи „педагогічні“ моменти). „Те, що я кажу тепер, згодом, я наперед перерікав Ляссалеві, коли він 1862 року приїхав до Лондона і запрошував мене стати з ним на чолі нового руху“, — пише Маркс у згадуваному листі до Швайцера.

* * * * *

Перший лист, про Дюрінга з'являється років за десять перед виходом у світ книги Енгельса „Анти-Дюрінг“. Уже тут (7/I 1868 року) Енгельс з приводу політико-економічного виступу Дюрінга пише про нього, як про вульгарного економіста. Маркс у листі від 8/I 1868 року пише:

„Річ Дюрінгова... вельми пристойна, дарма, що я жорстоко напав на його вчителя Кері. Дечого Дюрінг, очевидно, не зрозумів. Нійсмішніше ж те, що він зіставляє мене із Штайном, бо я займаюся діалектикою, а Штайн викладає безглуздий добір найбільших банальностей у дерев'яних трихотоміях, одягнених в деякі гегелівські категорії“. 4/II 1868 р. Маркс пише про брошуру Дюрінга, що Дюрінг узявсь до нього, щоб посердити інших. Але при цьому Маркс уже додає, що впадає ввічі вульгарно-грубий тон цього чванливого берлінця супроти інших економістів, коли з ним (з Марксом) він поводитьсь з брязкою обережністю. Відповідаючи, Енгельс, звертає увагу Маркса на те, який відмінний є збентежений тон його рецензії від нахабного характеру його брошури.

11/I 1868 р. в листі до Енгельса Маркс іронізує з приводу Дюрінга: „В музеї, де я нічого не робив, а займався тільки горганням каталогів, я побачив, що Дюрінг — великий філософ. А саме, він написав „Природну діалектику“ проти гегелівської „неприродної“ (Маркс зазначає, що звідси вся біда).

1876—77 року знов маємо листування між Марксом і Енгельсом з приводу Дюрінга. Це був час роботи Енгельса над „Анти-Дюрінгом“. Справа в тім, що Дюрінг, який випустив за цей час філософські роботи, „створив“ цілу систему „філософії дійсности“ і набув великої популярности своїми лекціям, як професор філософії Університету. Він дедалі все

¹ Як ми бачили, Маркс і Енгельс весь час протиставили свою лінію в робітничому рухові лінії Ляссалья і через Лібкнехта, Бебеля керували німецьким робітничим рухом, а також і світовим, борючись із всіляким — в тому числі й Ляссальським — опортунізмом.

більше впливає на поодиноких ватажків робітничого руху. Його послідовниками і щирими пропагандистами були Бернштайн, Мост.

Дюрінгіанство мало претенсію стати єдиною теорією соціалізму; по суті ж теорія Дюрінга (як писав згодом, у передмові до „Анти-Дюрінга“, Енгельс) була представницею тієї типової псевдонауки, яка виступала „скрізь у Німеччині на передньому пляні, заглушаючи все громом своїх трискучих фраз“ — „дешево, але погано, подібно до інших німецьких фабрикатів“./Вульгарний позитивізм Дюрінга, зв'язаний з пласкими ідеалістичними схемами та космічними конструкціями, його обмежений політичний горизонт, просякнений антисемітизмом та іншими подібними „соціалістичними“ рисами,— все це вимагало негайної відсічі.

Але система Дюрінгова була розмірно широка, а спосіб критики Маркса й Енгельса нам уже знайомий з попередніх робіт: раз вони вважали за обов'язкове критикувати, то вже критикували докладно, крок за кроком. Ось чому „Анти-Дюрінг“ кінець-кінцем розвинувся в великий твір, де, поруч систематичної критики Дюрінга, був поданий зв'язаний виклад теорії марксизму.

В процесі роботи над своєю книгою Енгельс весь час ділиться своїми міркуваннями з Марксом.

28/V 1876 р. Енгельс пише про те, що, крім „Економії“, Дюрінг написав цілий великий „Курс філософії“, але що „по суті тут зовсім нічого немає про саму філософію — формальну логіку, діалектику, метафізику тощо, а скорше викладається загальну теорію науки, при чім розглядається в позірно внутрішньому зв'язку природу, історію, суспільство, державу, право тощо. Тут є, наприклад цілий розділ, де описується майбутнє або так зване „вільне“ суспільство і найменше з економічного боку, але зате розроблено вже учбовий плян для початкової і середньої школи майбутнього. Таким чином, виклад тут виходить іще пласкіший, іще більш спрощений формою, як в економічному творі, і можна, зіставляючи обидві книжки, виявити одночасно молодця ще й з цього боку. Для критики історичної концепції нашого лицаря, яка зводиться до того, що все було дрантя аж до Дюрінга, книга має ту перевагу, що тут можна цитувати його власні різкі слова. В усякому разі, я тримаю його за карк. Я маю свій плян. Спочатку я підхожу до розгляду цієї нісенітності по суті і негайно приймаю її серйозно; дедалі критика її все гострішає, в мірі того, як я викриваю її безглуздя, з одного боку, пласкості, з другого боку,— а під кінець вона попадає під справжній град. Таким чином, у Моста з компанією відбирається привід говорити про жорстокість тощо, а від Дюрінга нічого не залишається“¹.

Отже, бачимо, що епігонський утопізм і знов таки сектантство є основною рисою Дюрінга. Епігонським він був тому, що клясичний утопізм у своїх творах,— соковитих, повних інтелектуальної енергії—мав, поруч з утопіями, багато й „від дійсности“, від її вивчення, в епігонів же з усього цього лишається тільки безпредметна мрійливість. Сектантством учення Дюрінга було тому, що в своїй пустій самовпевненості воно ставило за ніщо все сучасне і все попереднє—все, крім себе.

Енгельс мобілізує на боротьбу з дюрінгіанством весь матеріал, що над ним працював останні роки. 28/V 1876 р. він пише: „Для Дюрінга мій конспект античної історії та природно-історичні студії стають мені у великій пригоді і багато чим полегшують мені справу. Особливо в галузі природознавства я почуваюся значно міцнішим, і в цій галузі можу

¹ Маркс написав Енгельсові, що Лаврова, який читав перші розділи „Анти-Дюрінга“, вразив там незвичайно лагідний для Енгельса тон. Місце, що ми його тут навели, пояснює характер цієї „лагідности“. Між іншим, Енгельс писав на це Марксові, що добрязі Лаврову не доводиться вважатись у своїх „проповідях“ до crescendo, як це доводиться робити нам.

рухатися, хоч і з великою обережністю, але все таки з деякою свободою і впевненістю“.

Чим далі Енгельс „впрацьовується“ в Дюрінга, тим усе більше переконується в нікчемності, пустоті його концепції. „Такої погані нісенітниці ніхто ще ніколи не писав. Нічого, крім пишномовних банальностей, пересипаних найчистішою дурницею; але все це досить спритно препароване для чудесно відомої авторові публіки, яка при допомозі злиденної юшки і без великої роботи хоче скоро навчитися говорити про все: Людину цю наче б то спеціально створено для соціалізму та філософії доби мільярдів“ (лист від 25/VII 1876 р.). А 25/VIII Енгельс продовжує: „Ще ніколи не здивував я чогось до такої міри природного. Все тут ґрунтується на природних речах, оскільки визнається за природне все, що видається таким панові Дюрінгу; тому він завжди й виходить з „аксіоматичних тверджень“, бо те, що природне, не вимагає жодних доказів. Ця річ банальністю перевершує все, що існувало досі. Але яка не погана вона, та частина, що говорить про природу,—найкраща. Тут усе таки є жалюгідні рештки діалектичних зворотів; але заледве він переходить до суспільних і історичних відносин, знов запановує стара метафізика в формі моралі, і Дюрінг тут опиняється на справжній сліпій шкапі, що безнадійно тягне його околесом. Горизонт його не йде поза царину загального земського права, а пруське урядове господарство становить для нього „державу“... Які він проповідує вічні істини, ти можеш бачити з того, що його три страховища, це: тютюн, коти та євреї, і їм дістається по заслузі“.

Маркс, який пише для „Анти-Дюрінга“ розділ про історію політичної економії (він же й прочитав всю книгу перед тим, як Енгельс здав її до друку), в листі від 7/III 1877 р. пише про те, що Дюрінг так саме не розуміє, неохайно й поверхово викладає історію теорії (навіть фальсифікує її). Так, наприклад, викладаючи Юма, він випускає найважливіший момент у його економічній концепції, що за ним ціна праці підвищується тільки в останню чергу, після того, як підвищується ціна на всі інші товари. „Проте,— каже з цього приводу Маркс,—коли б він навіть і помітив це (що більше, як сумнівню), то було б не дуже зручно уславляти таку теорію перед робітниками; отже, кращим виходом було загальмувати цю справу“.

Зміст усієї „філософії дійсности“ за „Анти-Дюрінгом“ Енгельса можна в основному звести до таких пунктів: 1) світова схематика, що є безконачно поверхова копія гегелівської логіки; 2) вихідний пункт натурфілософії— „самому собі рівний стан матерії“ (звідки ж береться рух матерії— від бога?); 3) щодо органічної природи, то дарвінізм має в собі чималу дозу скотства, скерованого проти людяности, гуманности; 4) в галузі моралі—звультгаризоване вчення Русо; 5) в галузі юридичній—горизонт, що збігається із сферою чинности пруського земського права. „І ця людина, що вихваляє свої твори під гуркіт літавр і труб, як звичайнісінький базарний рекляміст, людина, що в неї за голосним словом нічогосінько не ховається,—ця людина наважується називати шарлатанами таких людей, як Фіхте, Шеллінг, Гегель, що з них найменш видатний проти нього—гігант“. Так пише Енгельс в „Анти-Дюрінгу“ і зазначає, що по суті філософія Дюрінга є не що інше, як (за висловом Гегеля) „найблідніший настій німецької освіти“, забаламучений тільки „оракулівськими фразами“. І всьому цьому Енгельс протиставить своє і Маркса діалектико-матеріалістичне розуміння світу в цілому, матерії і руху, економічної бази суспільства та його надбудов, розгортаючи виклад науки революційного марксизму. Ясно, чому ця книга, поруч з „Капіталом“, стала одним з найґрунтовніших клясичних творів марксизму.

Десятиріччя, що йшли безпосередньо за революцією 1848 року, були в буржуазній офіційній філософії десятиліттями заперечення Гегеля, його ігнорування. Маркс так схарактеризував це в згаданому вже листі від 11/1 1868 р.: „Панове в Німеччині (за винятком богословських реакціонерів) уважають, що Гегелева діалектика — це „здохлий пес“. Тут багато лежить на сумлінні Фюєрбаха“. Таке ставлення до Гегеля цілком зрозуміле: раціональне ядро в його філософії лякало буржуазію примарою пролетарської революції; буржуазії не потрібна була наука про вічну зміну через боротьбу протилежностей; вона „влаштувалась“, їй потрібні були реформи, зміни, поступки від урядів. Різні її ідеологи й політики, як Волькер, Роттек та інші, гралися в опозицію — балакучу, але покірливу — в „безсилах палатах“ дрібних держав; вони гралися в лібералізм, і Гегель був для них „реакційним“ філософом з абстрактною, чудернацькою мовою. Щождо попівсько-католицьких кіл, то ті з них, що були прихильниками філософії Гегеля, бачили в ній тільки попівщину. Словом, кожен бачив те, що диктувала йому його класова позиція, і не бачив того, що ця позиція забороняла; пізнання все більше ставало переключеним, „ідеологічним“ в найгіршому сенсі цього слова.

А такі „теоретики соціалізму“, як Евербек (про нього ми вже згадували в зв'язку з „правдивим соціалізмом“ Грюна), цінували в Гегелі його абстрактні ідеалістичні категорії — навіть більше, в цьому бачили всю його цінність; далі їх умозір не йшов. Принаймні, Евербек писав, що Гегель набув відома тим, що просвітив німців категоріями якості, кількості тощо. Про це, іронізуючи, пише Маркс у листі від 23/II 1852 р. і там же розказує ще про один „перл“ Евербека: основне в філософії Фюєрбаха — те, що він показав, що люди в своєму пізнанні не можуть вийти за межі свого розуму. Так Евербек розуміє антропологічний матеріалізм Фюєрбаха.

А „владарями дум“ ліберальної буржуазії були „дешеві крамарі“ матеріалізму і всякого гатунку позитивісти, згодом і неокантіянци, що відроджували Кантівську філософію — клясичну систему лібералізму і дуалізму (ними „осучаснену“). Маркс і Енгельс різко характеризують і цей вульгарний матеріалізм (Бюхнера, Фогта, Молешотта)¹ і позитивізм (Конт) та неокантіанство (Лянге).

В листі від 10/X 1868 року Маркс пише: „Великий Бюхнер надіслав мені свої „Шість лекцій... про теорію Дарвіна...“ ... Бюхнер... каже (і кожен, хто читав нісенітницю Лянге, знає це й без того), що його розділ про *матеріалістичну філософію* списаний здебільшого у згаданого Лянге. І той же самий Бюхнер дивиться з жалем, згори вниз, на *Арістотеля*, що його, очевидно, знає тільки наслихом. Але що мене особливо потішило, так це таке місце з приводу творів Кабаніса (1798): „Здається, наче слухаєш Карла Фогта, коли читаєш (у Кабаніса), наприклад, такий вислів: „Мозок є призначений для мислення, як шлунок для травлення, або печінка, щоб виділяти жовч з крові“ тощо. Бюхнер, очевидно, вважає, що К[абаніс] списав у Карла Фогта. У поважного Бюхнера не вистачає критичного нюху, щоб зробити зворотну догадку. Про самого Кабаніса він дізнався, очевидно, тільки від Лянге. Ось які вони ці серйозні вчені!“.

¹ В „Діалектиці природи“ (розділ „Діалектика і природознавство“) Енгельс каже про вульгарних матеріалістів (Бюхнера, Фогта, Молешотта), що можна було б їх не займати: нехай собі займаються своєю непоганою скромною справою ширення атеїзму тощо, але: „1) лайка на адресу філософії... яка, не дивлячись ні на що, все ж становить славу Німеччині, і 2) претензія поширити цю теорію природи на суспільство і реформувати соціалізм — все це примушує нас звернути на них увагу“. Далі Енгельс каже що Бюхнер — догматик, плаский епігон німецької освіти, що йому лишився чужим розумний рух великого французького матеріалізму, так само як для Лессінга Спіноза був здохлим псом.

Про позитивізм Маркс пише в листі від 7/VII 1866 р. таке: „Мимохідь вивчаю зараз Конта тому, що англійці й французи так багато галасують про нього. Що приваблює їх до нього, так це його енциклопедичність, його синтеза. Але проти Гегеля це щось жалюгідне, хоч Конт і перевершує його, як спеціаліст-математик і фізик—тобто перевершує в деталях, в цілому ж Гегель безконечно вищий навіть тут. І цей ординарний позитивізм з'явився 1832 року!“ (тобто після Гегеля, треба гадати). В листі від 19/III 1870 р. Маркс із задоволенням пише Енгельсові про те, що „Генеральна рада Інтернаціоналу“, у відповідь на бажання паризької групи пролетарів-позитивістів влитися в Інтернаціонал, як секція, запросила в них програму і, розглянувши її, ухвалила, що, як „робітників, їх можна прийняти на становище звичайної секції, але не секції позитивістської, бо принципи контизму прямо суперечать нашому статуту“...

І після цього реформісти, соціал-фашисти (Кавтський і т. ін.) наважуються говорити, що філософія є особиста справа, що філософія не партійна!

* * *

Та коли епігонську буржуазну філософію Маркс і Енгельс ставлять так невисоко, то зовсім інше знаходимо ми в них ставлення до великих буржуазних філософів. Ось маленький приклад. 15/IV 1869 р. Маркс пише про твір Дідро: „Сьогодні я випадково знайшов, що у нас є вдома два примірники „Небожа Рамо“; тому один надсилаю тобі. Цей незрівняний твір ще раз дасть тобі насолоду“. Далі Маркс викладає Гегелеві міркування з „Феноменології духа“ про Рамо. Гегель трактує Рамо, як „свідомість“, що зрозуміла суперечність, розірваність суспільства, „заплутаність цілого“, а далі й „розірваність“ свою власну, і вже цим самим підноситься над цією дійсністю; їй—цій свідомості—протистоїть „чесна“, „спокійна“ свідомість здорового глузду, що розглядає кожний окремий момент, як самостійний, зводить усю різноманітність суперечностей до „єдиної ноти“. В той час, коли в першому випадку маємо усвідомлення абсолютної перекрученості і свідоме перекручування, повне дотепності, в другому маємо несвідоме грубе перекручення, анальфabetність, повну мертвучої скуки. Такий є коментарій Гегеля. Маркс пише далі: „Забавніший, ніж коментарій Гегеля—коментарій пана Жюля Жанена; уривки з цього ти знайдеш у додатку при кінці томика. Цей морський кардинал незадоволений тим, що в „Рамо“ немає моральних висновків, а тому виправляє цю річ таким відкриттям: уся перекрученість Рамо є результат його скорботи з приводу того, що він не народився дворянином. І це дрантя в стилі Коцебу (німецький реакційний драматург.—Ф. Г.), яке він збудував на такій базі, іде тепер у Лондоні, як мельодрамаґічна вистава. Шлях від Дідро до Жюля Жанена—це якраз те, що фізіологи окрестили ім'ям регресивної метаморфози: французький дух перед французькою революцією і за Люї-Філіппа!“

В чім тут Маркс бачить незрівняність твору Дідро, забавність Гегелевого коментаря і ще більшу забавність, яку він висміває, коментаря Жюля Жанена? Очевидно в тому, що в Дідро геніяльно відображено в художній формі боротьбу двох форм суспільної свідомості—дворянства і буржуазії—напередодні французької революції. Рамо—хоч сам він і не дворянин—репрезентує ідеологію дворянства, що стала реакційною силою в суспільстві; його свідомість розривається суперечностями, але не такими, що ведуть уперед, а суперечностями агонії, загинання. Рамо, як ідеолог дворянства, на цьому ступені розвитку не тільки не соромиться і не ховає свого морального гниття, не тільки не ховає браку загальної ідеї чи принципу, а, навпаки, цинічно виставляє свою безпринципність,

як єдиний справжній принцип, відверто розкриваючи всю свою „розірваність“. Дідро виступав як представник нового буржуазного принципу з чесною, суцільною свідомістю; ця свідомість метафізично обмежена в своєму спокої, але це — свідомість історично-передової класи. Ні Дідро, ні Гегель не розуміють ані справжніх класових коренів боротьби цих світоглядів, а ні того, в чому полягає сама суть обмеженості „чесної свідомості“, ані того, яка буде далі — після того, як буржуазія завоює владу — діалектика історичного розвитку. В цьому й виявляється їх буржуазна обмеженість. Щождо Жюля Жанена, то цей епігон, цей пустий нащадок талановитих батьків зовсім не бачить, що ці дві свідомості репрезентують ідеології певних соціальних сил, а бачить тут тільки боротьбу, так би мовити, індивідуальних психологій, індивідуальних інтересів. Отже, ми бачимо, що „свідомість“ тієї класи, яка виступала раніш проти дворянства, як представниця „загальних“ принципів, тепер, на думку Маркса, вже нездатна підвестись до справжнього узагальнення, сама вже є класою реакційною, що гальмує дальший історичний розвиток¹.

І взагалі до великих філософів буржуазії часів її росту, її, хоч і буржуазної, революційності Маркс ставився з повагою, з інтересом їх студуючи.

В листі від 10/V 1870 р. Маркс пише Енгельсові про те, що в день його народження Кугельман надіслав йому два килими з робітної кімнати Ляйбница, які Маркс повісив у своєму кабінеті. Маркс додає: „ти знаєш мій пієтет до нього“, з жалем тут же визначаючи, що дурні ганноверці зруйнували будинок Ляйбница, а разом і ряд реліквій. Енгельс у відповідь здоровить Маркса з реліквіями і зазначає при цьому, що „буржуазний вандалізм до будинка Ляйбница огидний“. Знаменна річ: пролетарські революціонери захищають класичних буржуазних філософів від вандалізму буржуазії, вже реакційної.

Ставлення Маркса й Енгельса до Гегеля прекрасно характеризується між іншим, і таким інцидентом: Лібкнехт у роботі Енгельса дає примітку, де вульгарно випинає реакційність Гегеля і нічого не говорить про діалектику; Енгельс пише Лібкнехтові різку заяву, яка дуже його образила. Він написав про це в свою чергу листа до Маркса, де жалівся на різкий тон Енгельса і говорив про те, що йому (Лібкнехтові) доводилося всі ці роки працювати весь час практично і що, дійсно, він може й не досить теоретично озброєний, але для чого тут така різкість. Ось що писав Енгельс Марксові в листі від 8/V 1870 р.: До слова „Гегель“ ця людина робить таку примітку: „Ширша публічність знає його як мислителя, що відкрив (!) і прославив (!) королівсько-прусську державну ідею“ (!!!). Я йому дав за це доброго прочухана і прислав для друку заяву, витриману при даних умовах у максимально м'яких тонах. Енгельс каже про Лібкнехта, „що його улюбленим коником протягом довгих років була смішна суперечність між правом і силою, при чім на цім конику він гарцював так само безпомічно, як піхотний солдат, всаджений на скаженого огиря і замкнений у манежі“, що Лібкнехт „має нахабство думати, що з такою людиною, як Гегель, він може розправитись одним словом „прусак“, і при цьому має зухвальство запевняти публіку, що я це сказав. Мені тепер уже досить. Коли Вільгельм не видрукує мою заяву, то я звернуся до його начальства, „Ради“, а коли й вона почне ухилятися, то забороню дальше друкування. Краще зовсім не друкуватися, ніж друкуватися так.

¹ Між іншим, Деборін перекичує справу, коли, коментуючи цей лист Маркса в своїй передмові до творів Дідро, пише: „... Ми бачили, що навіть такий ідеаліст, як Гегель, му- сить схарактеризувати свідомість Дідро, як чесну, спокійну, суцільну і дати йому повне історичне виправдання“. Справа в тому, що Гегель навіть уже за часів „Феноменології“ не міг дати повного виправдання свідомості Дідро, бо це була свідомість буржуазного революціонера, коли Гегель до кінця таким не був.

що через Лібкнехта уславиш себе ослом". А 10/V Маркс (уже після того, як одержав Лібкнехтового листа) іронізує з Лібкнехта і каже, що коли він уміє тільки розправляти в душі Валькер-Роттека старі дурниці, то краще мовчав би. „Це він називає“ розквітатися з Гегелем без жодних церемоній...“ Не завадило б нашим емпірикам, механістам прислухатись до цих листів!

14/IV 1870 р. Маркс пише Енгельсові: „...Стерлінг (Едінбург) — перекладач Гегелевої „Логіки“, що стоїть в Англії на чолі збирання пожертв на пам'ятник Гегелеві,— написав невелику брошуру проти Гекслі та його протоплязми. Хлопець природно, як шотляндець, засвоїв собі неправдиву релігійну й ідейну містику Гегеля (і цим примусив Карлейля оголосити публічно про свій перехід у гегеліянство). Але його знання гегелівської діалектики дозволяє йому викривати слабкі місця в Гекслі, коли той починає філософувати“. В листі від 25/VIII 1868 р. Маркс, виявляючи матеріалістичні джерела слів, мови, пише: „Але що сказав би старий Гегель, коли б дізнався на тому світі, що „загальне“ (Allgemeine) означає у германців і південних жителів не що інше, як громадську землю (Gemeinland), а „часткове“ — не що інше, як приватну власність (Sondereigen), що відокремилася з цієї громадської землі. Тут логічні категорії — прокляття! — прямо впливають з „наших відносин“¹.

Особливо часто повертаються Маркс і Енгельс до Гегеля в зв'язку з проблемами політичної економії і природознавства. 14/I 1858 р. Маркс пише: „Для методи оброблення матеріалу велику послугу вчинило мені те, що я зовсім випадково знов переглянув „логіку“ Гегеля... Якби колись знову знайшовся час для таких робіт, я охоче виклав би на двох чи трьох друківаних аркушах у приступній здоровому людському розумові формі те розумне, що є в методі, відкритій Гегелем, але одягненій у нього в містичну форму“.

Це ставлення до Гегеля Маркс пояснив у своїй передмові до другого видання першого тома „Капіталу“. „Містифікуючу сторону гегелівської діалектики,— писав там Маркс,— я піддав критиці майже 30 років тому, в той час коли вона була ще в моді. Але якраз тоді, коли я розроблював перший том „Капіталу“, крикливі, претенсійні і обмежені епігони, що задають тон у сучасній освіченій Німеччині, з особливою насолодою упосліджували Гегеля, як колись, за часів Лессінга, славетний Мойсей Мендельсон упосліджував Спинозу, а саме як „мертвого пса“. Тому я відверто заявив себе учнем великого мистителя і в розділі про теорію вартости навіть трохи кокетував гегеліянством, вживаючи тут і там характеристичної для нього термінології. Та містифікація, якої зазнала діалектика в руках Гегеля, не заваджала тому, що якраз Гегель перший дав вичерпну й свідому картину її загальних рухових форм. У Гегеля діалектика стоїть на голові. Треба її поставити на ноги, щоб викрити раціональне зерно під містичною оболонкою“. (Про це саме писав Енгельс у статті про Маркса „До критики політичної економії“).

* * *

А з якою увагою поставився Маркс до самородка філософа — пролетаря Діцгена! З якою радістю він пише Енгельсові, що Діцген — справжнісінький чинбар! Він дуже піклується про Діцгена і, знаючи, що з Діцгена — людина талановита, але недосить освічена, старається, щоб Діцген

¹ Між іншим, Маркс не дивився на слова, як на звичайну зовнішню оболону мислі. Так, коли йому треба було для американського видання (енциклопед.) писати про німецьку філософію, він пише Енгельсові: „тяжко німецьку філософію розповісти англійською мовою“. Він указує також і на тяжкість дуже стислого викладу: „Так саме незрозуміло для мене, як можна ґрунтовно на одній сторінці написати естетичку на основі Гегеля“ (лист від 23/V 1857 р.).

брав роботу по силі. Так, 4/X 1868 р. він пише Енгельсові, що, на його думку, краще, щоб Діцген виклав свої мислі на двох друкованих аркушах, підкресливши, що він чинбар, але щоб не публікував свого твору в такому великому розмірі, як він це хотів зробити, бо може „скомпрометувати себе недостатнім діалектичним розвитком і тим, що крутиться весь час в одному колі“.

Енгельс теж дуже пильно читає Діцгена і 6/XI пише Марксові: „Трудно висловити цілком певну думку про цей твір; людина ця — природжений філософ і, до того, ж наполовину самоук. Джерела його (наприклад, Фоєрбах, твоя книга і різні популярні брошурки з природничо-історичних наук) можна відразу пізнати з його термінології, але трудно сказати, що він читав крім цього. Термінологія, зрозуміло, ще дуже плутана, відси — недостатня чіткість і часті повторення в нових виразах. Діалектика теж є, але скоріше в проблисках, ніж у пов'язаному вигляді. Пояснення речі в собі, як мисленої речі, було б дуже добре, навіть геніяльне, коли б можна було бути певним, що він сам це придумав. Багато дотепности і, не зважаючи на граматичні прогріхи, значний стилістичний талант. В цілому ж той факт, що він міг добитися таких правдивих висновків при такому мізерному науковому підготуванні, свідчить про чудовий інстинкт“.

Ми знаємо, що Маркс іще 1868 р., в листі до Кугельмана, високо оцінюючи Діцгена, писав разом проте, що у нього є „деяка плутанина в поняттях“. І дійсно, Діцген висловлювався часто розпливчато, нечітко. Він не має для цього достатньої виучки і, в зв'язку із цим, іноді відступав від матеріялізму, був, за висловом Леніна, тільки на $\frac{9}{10}$ матеріялістом. Але при цьому основна лінія його філософії була матеріялістична; Маркса вважав він за голову, за проводиря руху. У нього (Діцгена) були відступи, відхилення, а не спроби ревізувати Маркса.

„Біда його в тому, що якраз Гегеля він не вивчав“. Це не заваджає Марксові критикувати Діцгена. В листі від 5/I 1882 р. він пише Енгельсові: „З листа Діцгена, що його додаю, ти побачиш, що нещасний „розвинувся“ навсп'ять і „добрався“ якраз до феноменології. Вважаю цей випадок за такий, що вилікувати його не можна“.

На другий день Маркс відповів, що вважає роботу Діцгена за цілком самостійну, крім тих місць, де є вплив Фоєрбаха тощо.

(Далі буде).

Е. ШТЕЙНБЕРГ

ДО КРИТИКИ ЛЮКСЕМБУРГІЯНСТВА

З приводу річниці Жовтневої революції Ленін писав, що найкращий спосіб святкувати річниці революції—це зупинитися і скерувати увагу на невіршенні нею завдання, особливо коли для вирішення корінних завдань доводиться засвоїти нове.

Якраз оце можна сказати про завдання більшовизації комуністичних партій в країнах капіталізму. Зараз, на даному етапі революції найкраща їм допомога є проаналізувати, дослідити і ясно собі уявити ті завдання, які компартії ще не вирішили. В наші часи нечувано загострилися усі суперечності капіталізму, бо сучасна економічна криза, найгостріша, яку капіталізм колибудь переживав, розгорнулася в лоні загальної повоєнної кризи капіталізму; кризи всієї капіталістичної системи. Нерівномірно, але невпинно наростає хвиля нового революційного піднесення. Революція зараз у ряді країн безперечно стоїть на порядку денному, стала практичною неминучістю. Епоха імперіялізму тим і характеризується, що вона є епоха нечуванних соціальних катастроф, пролетарських революцій.

В зв'язку з цим найбільше загострюється питання про більшовизацію компартій, про те, щоб вони, ідучи до нових класових боїв, могли з найбільшим успіхом керувати революційною боротьбою пролетаріату, з найбільшим успіхом перемагати ворога. Однією з передумов більшовизації компартій є вивчення тих помилок, що є в роботі компартій, для того, щоб їх найкраще виправити. З другого боку, комуністичні партії мають засвоїти і перенести безпосередньо до себе, ураховуючи всі конкретні умови окремих країн, всі особливості, що там склалися, досвід керівної партії Комінтерну, комуністичної партії більшовиків Радянського союзу. Для успіху більшовизації треба якнайбільше виявити всі ті моменти, які ще тяжать над комуністичними партіями, які затримують і гальмують процес цілковитого переходу їх на засади ленінізму.

Один з таких моментів, що затримує остаточно більшовизацію компартій,—це, безперечно, залишки впливу і помилок люксембургіянства на ряд компартій. Тому критика люксембургіянства набирає міжнароднього значення, бо означає поміч у здійсненні пролетарської перемоги. Комуністичні партії віддають максимум своїх сил, щоб засвоїти досвід більшовизму і бажання перемоги капіталізму перетворити в уміння його перемагати. А уміння перемагати в пролетарській революції дається тільки тоді, коли повнотою стати на засади ленінізму, з'ясувати, вивчити і конкретно застосувати до умов своїх країн досвід більшовицької партії, досвід ВКП(б).

Безперечно, що, критикуючи люксембургіянство, ми маємо не просто відкидати Р. Люксембург: це не відповідало б тим завданням, що перед нами стоять. Ми повинні в критиці люксембургіянства користуватися безпосередньо вказівками Леніна щодо напрямку і виявлення тих найголовніших помилок, які є в Р. Люксембург. Ні в якому разі неможна змішувати Люксембург з різними ренегатами комунізму, бо Люксембург, як

визначав Ленін, була великою комуністкою і віддала своє життя за справу пролетаріату.

„Звісно,— каже тов. Сталін,— в лівих у Німеччині були не тільки серйозні помилки. Вони мають за собою також великі й серйозні революційні діла. Я маю на увазі цілу низку їхніх заслуг і революційних виступів у питаннях внутрішньої політики, й зокрема виборчої боротьби, в питаннях парламентської і позапарламентської боротьби, про загальний страйк, про війну, про революцію 1905 р. тощо. Саме тому і вважали на них більшовики як на лівих і підтримувати їх і штовхали їх уперед. Але це не знищує і не може знищити того факту, що ліві с.-дем. в Німеччині разом з тим мали за собою цілу низку вельми серйозних політичних і теоретичних помилок, що вони не визволилися ще від меншовицького тягара і потребували, з огляду на це, серйозної критики з боку більшовиків“.

(Сталін. Лист до редакції „Пролетарская революция“, читай „Прапор марксизму - лєнінізму“ № 1 за 1932 р.).

Історичний підхід виявляється не в тому, що ми будемо говорити про Люксембург усе найкраще або заперечувати всі її революційні заслуги, а в тому, щоб виявити те місце, яке займала Р. Люксембург. В цьому відношенні цікаво, що Ленін пише про Р. Люксембург у відповідь на спроби ренегатів скористатися з її помилок.

„Ми відповідаємо на це двома рядками із однієї гарної російської байки: „Орлам случается и ниже кур спускаться, но курам никогда как орлы не подняться“. Р. Люксембург помилялася в питанні про незалежність Польщі, помилялася в 1903 р. в оцінці меншовізму; помилялася в теорії нагромадження капіталу; помилялася, захищаючи в липні 1914 року разом з Плехановим, Вандервельдом, Кавтським та іншими, об'єднання більшовиків з меншовиками; помилялась у своїх тюремних листах 1918 р. (при чому сама ж по закінченні ув'язнення в кінці 1918 року і на початку 1919 р. виправила більшу частину своїх помилок). Але при цих своїх помилках вона була й залишилась орлом; і не тільки пам'ять про неї буде завжди цінна для комуністів усього світу, але її біографія і повна збірка її творів (з якою надто спізняються німецькі комуністи, що їх можна пробачити лише частково, бо вони мають нечувану кількість жертв в їх важкій боротьбі) буде найкориснішим уроком для виховання многих поколінь комуністів усього світу.

„Німецька соціал-демократія після 4 серпня 1914 року— смердючий труп“— ось з яким висновком Р. Люксембург ввійде її ім'я в історію все-світнього робітничого руху. А на чорному дворі робітничого руху серед кізків кури, як Павло Леві, Шейдеман, Кавтський,— вся ця братія, розуміється, буде особливо захоплюватися помилками великої комуністки. Кожному своє“.

(Ленін, т. 27, стор. 204, вид. третє).

Іменно такий підхід і треба мати до вивчення Р. Люксембург, до того, щоб найкраще виявити всі лінії розходження люксембургіянства з лєнінізмом.

Що таке лєнінізм? Лєнінізм, за клясичним визначенням тов. Сталіна, це є марксизм епохи імперіялізму і пролетарської революції, теорія і тактика пролетарської революції взагалі, теорія й тактика диктатури пролетаріату зосібна. А люксембургіянство є система ревізіоністських збочень від марксизму, невміння застосувати марксизм до нових умов.

Р. Люксембург ніколи до останніх днів не уміла повністю теоретично та практично перемогти всієї політики II Інтернаціоналу. Ідеологія

люксембургіянства є напівменшовицька. Ленін казав, що якраз люксембургіянство характеризується невмінням договорити революційні гасла до кінця і робити з них всі висновки.

Ленін зазначав, що найбільшою хибою в роботі лівих було те, що вони не мали підпільної революційної організації.

Залишаючись під впливом меншовицьких ідей, під впливом центристських ідей, ліві в Інтернаціоналі залишалися до кінця, як відмічає т. Сталін, ідейно непідкованою і організаційно неформленою групою.

Система організації і погляди лівих в II Інтернаціоналі цілком різняються від більшовицьких. Більшовики були зовсім відмінною течією в II Інтернаціоналі. Ліві в II Інтернаціоналі ніколи не оформлялись на організаційних засадах більшовізму, тобто не були послідовниками тієї основної тези, яку Ленін висував ще в своєму творі „Крок вперед — два назад“, що ідейну єдність пролетаріату треба закріпити матеріальною його організацією. Ліві ніколи не стояли повністю на організаційних засадах більшовізму, ніколи не дійшли такої ідейної підкованості революційної організації, щоб можна було протиставити їх II Інтернаціоналу і провести розкол з опортуністами. Тільки більшовики піднеслися до рівня, що на ньому виник III Комуністичний Інтернаціонал.

Соціальне коріння люксембургіянства треба безперечно шукати в робітничому русі Німеччини й Польщі. Безперечно, що ліві в II Інтернаціоналі представляли собою бунт проти опортуністичного керівництва II Інтернаціоналу і цим вони відбивали настрої радикальної частини робітників, які не погоджувалися з політикою опортунізму і фалшу, яка царювала в II Інтернаціоналі, з політикою, яка переросла в соціалшовінізм під час війни 1914 р., в соціал-фашизм за наших часів. Але це не все. Коли б люксембургіянство було теорією революційного пролетаріату, то воно було б до кінця революційним вченням, тобто воно не могло б бути ні чим іншим, як марксизмом епохи імперіялізму і пролетарських революцій, тобто лєнінізмом.

Соціальне коріння люксембургіянства криється не тільки в робітничому русі, а має ще інший соціальний ґрунт. Моменти ревізіонізму, відступи від марксизму, невміння застосувати його за нової доби, всі напівменшовицькі і напівцентристські ідеї люксембургіянства завдячують впливові дрібнобуржуазних верств на пролетаріат. Праве крило соціал-демократії було одвертим провідником буржуазного впливу на пролетаріат.

Тут ми підходимо до тієї блискучої аналізи, яку дав т. Сталін, чому саме Росія, а не інша якась країна стала огнищем лєнінізму, цього інтернаціонального вчення, що має свої коріння в усьому міжнародньому розвитку. Тов. Сталін, аналізуючи історичне коріння лєнінізму, каже:

„У Росії почала розвиватися величезна народня революція, бо на чолі її став найреволюційніший у світі пролетаріат, що мав у своєму розпорядженні такого серйозного спільника, як революційне селянство Росії. Навряд чи треба доводити, що така революція не могла спинитися на півдорозі, що вона в разі успіху повинна була піти далі, піднести прапор повстання проти імперіялізму.

„Ось чому Росія повинна була стати завузловий пункт суперечностей імперіялізму не тільки в тому розумінні, що суперечності найлегше викривалися саме в Росії, отже, тут вони набрали характеру надто огидного і особливо нестерпного, і не тільки тому, що Росія була найважливіша опора західного імперіялізму, яка зв'язувала фінансовий капітал Заходу з колоніями Сходу, але й тому, що тільки в Росії була реальна сила, здатна розв'язати суперечності імперіялізму революційним способом“.

(Сталін, „Питання Лєнінізму“, стор. 7).

Таких умов не було, крім Росії, в жодній з країн Заходу.

Якщо ми придивимося, коли починає виникати ліва течія у II Інтернаціоналі, то безпосередньо підійдемо до нашої першої російської революції 1905 року. Ліві в німецькій соціал-демократії і в II Інтернаціоналі почали оформлюватися під час першої російської революції на ґрунті пропаганди „російських“, тобто більшовицьких, методів пролетарської боротьби. Умови, які спричинилися до оформлення й виникнення більшовізму, сприяли також зародженню лівих у II Інтернаціоналі. Але ліві на Заході залишилися до кінця напівменшовицькою, напівцентристською течією. Вони в низці серйозних й найважливіших питань революції розходилися із справжнім революційним марксизмом-ленінізмом. Тов. Сталін каже, що нашим завданням, завданням більшовицької партії, було не прямо і безпосередньо підтримати все те, що казали ліві, бо якраз ліві потребували серйозної більшовицької критики з боку нашої партії. Тому більшовики на чолі з Ленінім їх критикували. Інакше це була б зрада робітничої справи.

* * *

Теорія „Акумуляції капіталу“ Р. Люксембург є центральне звено люксембургіянства, як напряду, як певної течії. Методологічна основа люксембургіянської теорії акумуляції є механістична методологія. Роза Люксембург шукає причини загибелі капіталізму не у загостренні його внутрішніх суперечностей, а в його відносинах із зовнішнім оточенням, від сутички між капіталізмом і його оточенням, як двома протилежно скерованими силами. Коли добре придивитися до аналізу імперіялізму Р. Люксембург, до того, як вона розбирає суперечності капіталізму, то цілком очевидним стає застосування від неї механістичної теорії двох протилежно скерованих сил. Крах капіталізму має відбутися не в розвиткові єдності і боротьби протилежностей, не в розвиткові внутрішніх суперечностей капіталізму, а якраз у зіткненні цих двох направлених одна проти одної сил.

Р. Люксембург свій твір „Акумуляція капіталу“ писала декілька років до того, як Ленін виступив із своїм відомим клясичним твором „Імперіялізм, як остання стадія капіталізму“. Порівнюючи аналіз нової доби капіталізму, доби загниваючого капіталізму, епохи імперіялізму, яку дав у своєму клясичному творі Ленін, з аналізом імперіялізму в Р. Люксембург, ми одразу ж бачимо, наскільки остання розходиться з ленінською аналізою епохи імперіялізму.

Як Р. Люксембург обґрунтовує епоху імперіялізму? Вихідним пунктом для неї є те, що капіталізм без третіх осіб, без некапіталістичного оточення, зовсім не може нагромаджувати. Вона пише так: „Капіталізм — перша господарська форма, яка без інших господарських форм, як її оточення та живного ґрунту, існувати не може; тенденція капіталізму перетворюватись на світову форму продукції розбивається об його іманентну нездатність охопити всю світову продукцію. Капіталізм має в собі внутрішню історичну суперечність, процес акумуляції є виявлення, безперервне розв'язання, а разом з тим ускладнення цієї суперечності“.

(Р. Люксембург, „Акумуляція капіталу“ ДВОУ, 1929 рік, стор. 327).

Це є лейтмотив, що проходить через усю аналіз імперіялізму у Р. Люксембург.

Маркс і Ленін ніколи не вважали, що капіталізм зможе продержатись доти, доки всі господарські форми не перетворяться на капіталістичні. Але для аналізу внутрішніх суперечностей капіталізму, його внутрішніх суперечностей, що розвиток їх має привести до загибелі капіталізму, вони абстрагуються від зовнішнього для капіталізму оточення. Розклад капіталі-

стичного суспільства Маркс і Ленін бачуть в основних внутрішніх суперечностях між трудом і капіталом, між суспільним характером виробництва і приватним характером привласнення, у сутичці між пролетаріатом і буржуазією. Р. Люксембург у капіталістичній системі не бачить інших основних суперечностей, крім неможливості акумуляції без зовнішнього оточення. Бо допустити можливість акумуляції — це, на її думку, визнавати, що ніяких суперечностей у капіталізмі немає і він може вічно і безмежно існувати. Самий підхід — шукати суперечності капіталізму тільки в його відносинах із зовнішнім оточенням — цілком розходиться з діалектичним матеріалізмом.

За її теорією, нагромаджувати можна лише тоді, коли є збут товарів „поза межами капіталістичної товарової продукції“ в колоніальних країнах або там, де існує дрібнотоварове господарство, селянський ринок тощо. Це перший наслідок методологічного підходу Р. Люксембург. Другий наслідок: Р. Люксембург відкидає кризу, коли аналізує імперіалізм. Виходячи з своєї механістичної методології, вона не може відкрити внутрішніх суперечностей капіталістичного суспільства, вона тільки бере його зовнішній стик з некапіталістичним оточенням, й тому вона відкидає найважливіші внутрішні суперечності капіталістичного суспільства. Р. Люксембург пише: „Коли ми, таким робом, хочемо тут разом з Марксом накреслити в загальних рисах відношення між цілою капіталістичною продукцією та суспільними потребами, то ми, забуваючи на деякий час специфічні методи капіталізму, — коливання цін та кризи, що ними він упорядковує зазначені відношення, — розглядаємо саму суть справи“.

(„Акумуляція капіталу“, стор. 369).

У другому місці вона пише: „Щоб зазначити в її чистих формах проблему капіталістичної репродукції, ми, навпаки, повинні лишити осторонь цю періодичну зміну кон'юктур і криз“ („Акумуляція капіталу“, стор. 10). Протилежно до теорії Р. Люксембург, теорія реалізації Маркса і Леніна не абстрагована від криз, а якраз з їх теорії випливає неминучість криз, якраз вона здатна всі кризи пояснити. „Навіть за цілком пропорційної, цілком ідеальної реалізації, — писав Ленін, — ми не можемо уявити собі капіталізм без суперечностей між продукцією і споживанням, без того, щоб велетенське зростання продукції не сполучалося з надзвичайно малим зростанням (або навіть застоєм і погіршенням) народного споживання“.

(Ленін. Твори, т. II, ст. 24).

Відкинувши кризи, Р. Люксембург вибирає середню лінію, лінію, коли „попит і подання перебувають у стані рівноваги... Деяку пересічну величину репродукції... як підсумок і середній висновок із зміни кон'юктур всередині циклу... бо... спроба розв'язати проблему репродукції посиленням на періодичність криз є в основі своїй так само вульгарна з економічного погляду, як спроба розв'язати проблему вартості коливанням попиту і подання“ („Акумуляція капіталу“, ст. 11). Таким чином, вона весь час досліджує цю пересічну величину, відкидає зовсім кризу і ніколи до неї не повертається. Відкидаючи кризу, Р. Люксембург відкидає в своїй аналізі основну суперечність капіталістичного суспільства, що підкреслювали з найбільшою силою Маркс, Енгельс, Ленін, Сталін, — між суспільним характером виробництва і приватним характером привласнення. Р. Люксембург відкидає основну суперечність між трудом і капіталом, відкіля треба виводити і всі останні суперечності капіталізму і їх з'ясувати. Вона фактично ігнорує аналіз капіталістичного суспільства у сфері виробництва, сфері його суспільних відносин, і переносить повністю свою аналіз капіталізму на сферу обігу. Додаткова вартість, яка вироблюється на капіталістичних підприємствах, повинна бути реалізована в грошах, інакше

неможлива акумуляція. На цій підставі Р. Люксембург береться досліджувати виключно сферу обігу і до сфери суспільних відносин у виробництві, до сфери внутрішніх 'основних' суперечностей капіталізму, не повертається,

Виходить, таким чином, за Р. Люксембург, що не внутрішні суперечності є закон розвитку капіталізму, що розвиток цей іде якоюсь прямою лінією, доки він не вичерпає стихійно всі свої можливості. Маркс каже, що репродукція відповідає певним соціальним відносинам. Капіталізм у своїй поширеній репродукції є одноразово поширена репродукція всіх суперечностей капіталізму. А Р. Люксембург, абстрагуючись від криз, вживає цілковито протилежну механістичну методологію. Коли Маркс і Ленін вивчають суперечності капіталістичного суспільства, вони абстрагуються від зовнішніх для капіталізму моментів, розбираючи всі його внутрішні суперечності. Р. Люксембург робить навпаки: вона абстрагується від основних внутрішніх суперечностей капіталізму і в основному розбирає відношення капіталізму з його зовнішнім оточенням.

Ленін, характеризуючи імперіялізм, як монополістичний капіталізм, розбирає загнивання капіталізму, що виходить із внутрішніх закономірностей капіталістичного розвитку. Ось як Ленін у своєму творі „Імперіялізм, як остання стадія капіталізму“ характеризує цю стадію розвитку капіталізму: „Імперіялізм виріс як розвиток і пряме продовження основних особливостей капіталізму взагалі. Але капіталізм став капіталістичним імперіялізмом лише на певному, дуже високому ступні свого розвитку, коли деякі основні особливості капіталізму стали перетворюватися в свою протилежність, коли по всій лінії склалися і виявились риси переходової епохи від капіталізму до найвищого суспільно-економічного укладу. Економічно основне в цьому процесі є зміна капіталістичної вільної конкуренції капіталістичними монополіями. Вільна конкуренція є основна особливість капіталізму і товарового виробництва взагалі; монополія є пряма протилежність вільної конкуренції, але ця остання на наших очах стала перетворюватися в монополію, утворюючи велике виробництво, витискуючи дрібне, замінюючи велике ще більшим, доводячи конкуренцію капіталу й виробництва до того, що з неї виростала й виростає монополія: картелі, синдикати, трести, капітал, що зливається з ними, якогонебудь десятка банків, що ворочають мільярдами. І в той же час монополії, виростаючи з вільної конкуренції, не усувають її, а існують під нею і поруч з нею, породжуючи цим ряд особливо гострих і крутих суперечностей, суперечок, конфліктів“.

(Ленін. Том XIX, видання 3, ст. 142).

В умовах капіталістичних продукційних відносин дальший розвиток суспільства попадає в сутички, бо за часи імперіялізму оголюються, загострюються з особливою силою всі суперечності капіталізму. Деякі особливості капіталізму починають перетворюватися в свою протилежність, але це не усуває суперечностей капіталізму, а тільки ще більш їх загострює. Так само як імперіялізм виріс як продовження основних властивостей капіталізму, в такій же мірі він оголює і загострює всі внутрішні його суперечності. Імперіялізм є епоха вмираючого капіталізму, коли його болячки роблять неминучим його загибель. Тому епоха імперіялізму є епоха пролетарських революцій. Вмирання капіталізму не означає абсолютного застою в його розвитку. В епоху імперіялізму з особливою силою виступає закон нерівномірного його розвитку. Р. Люксембург цього якраз не розуміє. За її теорією, капіталізм має стихійно вичерпати свої можливості до кінця, доки є зовнішні для капіталізму оточення. А там він має автоматично загинути, бо далі неможлива акумуляція. Про нерівномірність розвитку капіталізму вона нічого в своїй аналізі імперіялізму не говорить.

Аналіза Леніна направлена цілком проти механістичної методології Р. Люксембург. Тов. Бухарін теж критикував Р. Люксембург, але він критикував її більш формально, логічно, ніж по суті поставлених проблем. При чому Бухарін протиставив їй таку теорію, з якої виводиться теорія організованого капіталізму. Виходячи із своєї теорії рівноваги, тобто такої ж механістичної методології, як й в Р. Люксембург, Бухарін не помітив, що монополія не усуває конкуренції, а існує поряд з нею.

Роза Люксембург зовсім викинула з своєї аналізи внутрішні суперечності капіталізму, що мають привести до його краху. Навіть у своїй промові на установчому з'їзді германської компартії Р. Люксембург фактично дотримується цієї самої теорії. „Наступив момент,— казала вона,— коли імперіялізм, подібно до велетня на глиняних ногах, внутрішньо вже згнившого, повинен був рухнути“.

(Р. Люксембург, „Речи“, изд. Моск. Роб. 1929 г., ст. 105).

Нам треба вести боротьбу на два фронти. Проти тих, хто різними засобами обґрунтовує теорію автоматичного краху капіталізму, і проти тих, хто абсолютизує зріст і можливість розвитку капіталізму за імперіялістичної доби і обґрунтовує другу, соціал-фашистську теорію про „організований капіталізм“, про епоху ультраімперіялізму.

Ленін боровся проти соціал-фашистської теорії ультраімперіялізму Кавтського і проти тих, хто обґрунтовує теорію автоматичного краху, хто не розуміє, що „капіталізм у цілому невимірно швидше, ніж раніш, зростає, але цей зріст не тільки стає взагалі нерівномірніший, але нерівномірність виявляється також зокрема в загніванні найсильніших капіталом країн“ (Ленін, т. XIX, вид. III, ст. 172). І та і друга теорія роззброюють фронт пролетарської революції. Боротьба з ними є передумова успішної боротьби з імперіялізмом. Тільки з Ленін'ового розуміння й критики імперіялізму можна вияснити ті завдання, що ставляться перед пролетарською революцією за доби імперіялізму.

Ми знаємо, що капіталізм треба повалити, він сам не впаде, а загине від того, що пролетаріят під проводом компартії буде боротись за соціалістичну революцію. Цього у Р. Люксембург немає. Р. Люксембург, вивчаючи імперіялізм, не помічає нерівномірности розвитку капіталізму. Капіталізм, на її погляд, весь час розвивається рівномірно до своєї фатальної межі. Ленін, вивчаючи імперіялізм і нерівномірність його розвитку, накреслив конкретні завдання пролетарської революції в окремо взятій країні. У Р. Люксембург безперечно не було й не могло існувати того нового завдання, що постає перед пролетаріятотом після перемоги пролетарської революції в одній країні, завдання прорвати фронт імперіялізму і побудувати соціалізм в одній країні.

Ось що пише про це т. Сталін: „Маркс і Енгельс могли лише догадуватися про ті нові умови розвитку капіталізму, що настали у зв'язку з новою фазою капіталізму, після старої фази, в зв'язку з імперіялістичною, монополістичною фазою розвитку, коли плавне еволюціонування капіталізму змінив скоковий, катастрофічний розвиток капіталізму, коли нерівномірність розвитку й суперечності капіталізму виявилися особливо яскраво: коли боротьба за ринки збуту й вивозу капіталу в умовах надзвичайної нерівномірности розвитку зробила неминучими періодичні імперіялістичні війни задля періодичного переділу світу і сфер впливу. Заслугою Леніна, значить новим у Леніна, є тут те, що він, спираючись на основні тези „Капіталу“, дав обґрунтовану марксистську аналіз імперіялізму, як останньої фази капіталізму, викривши його болячки та умови неминучої загибелі. На базі цієї аналізи виникла відома Ленінова теза про те,

що в умовах імперіялізму можлива перемога соціалізму в окремих поодиноких капіталістичних країнах“.

(Сталін, „Питання Ленінізму“, ст. 242).

Для Р. Люксембург лінія розвитку капіталізму йде механічно, без нерівномірності, без загнивання і тому вона твердить, що загибель капіталізму має статись не від процесу розвитку діалектичних суперечностей капіталізму, а від його сутички з оточенням. Тому вона нездатна була з'ясувати внутрішню кризу капіталізму.

Якраз із цього випливають усі розходження між люксембургіянством та ленінізмом. Коли аналіза капіталізму є зброя критики, то для переходу до критики зброєю, для переходу від теоретичної аналізи імперіялізму до накреслення основних стратегічних і тактичних завдань, що стоять перед партією в революції пролетаріату, стає ясним, наскільки важлива вірна ленінська критика імперіялізму.

З невних теоретичних посилок виводиться невірні тактичні висновки. Для Р. Люксембург соціалістична революція рисується як *чиста* без всякої домішки. Р. Люксембург каже, що, поширюючись коштом усіх некапіталістичних форм продукції, капітал прямує до того моменту, коли все людство складатиметься з одних лише капіталістів і найманих пролетарів і коли далі поширення, тобто акумуляція, через це унеможливиться.

Хто чекає *чистої* соціалістичної революції, той ніколи її не дочекається, казав Ленін. Р. Люксембург має те просте уявлення про соціалістичну революцію, яке висміяв Ленін, уявлення про те, що капіталізм дійде того стану, коли по один бік барикади стане лише буржуазія, а по другий, лише пролетарі, і тоді буде вирішуватись останній бій. Відсіль у Р. Люксембург заперечення потреби боротьби за резерви революції, відсіль заперечення революційних можливостей селянства, — нерозуміння марксової тези про сполучення „пролетарської революції й селянської війни“. Відсіль заперечення революційного значення національно-колоніального визвольного руху, боротьби колоній з імперіялізмом. Відсіль нерозуміння гегемонії пролетаріату, як керівника всіх пригнічених у боротьбі з імперіялізмом. Відсіль розходження по всіх основних лініях стратегії і *тактики* люксембургіянства.

* * *

З напівменшовицької схеми теорії імперіялізму, що її ми бачимо у Р. Люксембург, вона розгорнула і напівменшовицьку схему теорії пролетарської революції.

Треба мати на увазі, що сама Р. Люксембург протиставляла себе Леніну й ленінізму. Вона вважала, що вона репрезентує західньо-європейський марксизм. Ренегати хочуть скористатись і тут з її помилок. Наприклад, на IV конгресі Комуністичного Інтернаціоналу Талгеймер обвинувачував Леніна в апологетиці капіталізму і обстоював люксембургіянську теорію імперіялізму. Оцінка від Розі Люксембург рушійних сил революції змикається з теорією перманентної революції Троцького. А контрреволюціонер Троцький зробив свою теорію перманентної революції знаряддям боротьби з більшовиками. Теорія революції Р. Люксембург і теорія революції Троцького мають багато спільного. Обидва не вірять в те, що пролетаріат може за собою повести революційні маси селянства та бути керівником колоніального революційного руху; вони заперечують революційне значення селянства за доби імперіялізму.

Про цю теорію революції лівих с.-д. на Заході каже т. Сталін: „Вони вигадали утопічну і напівменшовицьку схему перманентної революції“

(спотворне виображення марксової схеми революції), проїняту наскрізь меншовицьким запереченням політики спілки робітничої кляси і селянства, і протиставили її більшовицькій схемі революційно-демократичної диктатури пролетаріату і селянства. Надалі цю напівменшовицьку схему перманентної революції підхопив Троцький (почасти Мартов), перетворивши в знаряддя боротьби проти лєнінізму“.

(Сталін, „Про деякі питання історії більшовізму“).

Подруге, у Р. Люксембург абсолютно відсутня теорія переростання, тобто дійсно марксівське опрацювання теорії перманентної революції, що її висунув Маркс, опрацювання і розробки її за нової доби, за нових умов клясової боротьби пролетаріату з буржуазією. Цю марксівську теорію перманентної революції Ленін конкретизує на цілком конкретних засадах певного історичного часу. У Леніна ми бачимо застосування матеріалістичної діалектики до накреслення завдань пролетарської революції. Теорія переростання буржуазно-демократичної революції є зразок розробки і застосування Ленінінм матеріалістичної діалектики в питаннях прогегемонію пролетаріату в революції, про різні стратегічні і тактичні пляни, про розстановку сил революції та її резервів.

Крім цього, у Р. Люксембург цілковито відсутня розгорнута теорія диктатури пролетаріату. Це можна відмітити вже на тому, як вона критикувала Бернштайна. Критикуючи Бернштайна, Р. Люксембург не протиставила йому—як ми це бачимо в творах Леніна—розгорнуту теорію пролетарської революції. Вона не протиставила йому розгорнуту теорію диктатури пролетаріату. Ось що вона пише:

„В галузі політичних відносин розвиток демократії, оскільки він відбувається при сприятливих умовах, веде до участі всіх верств населення в політичному житті, отже, до певної міри, до утворення „народньої держави“.

(Р. Люксембург, „Реформа или революция“. Красная Говь, 1923 р., ст. 76).

Безперечно, коли мати таке уявлення про демократію, то послідовної до кінця марксівської критики Бернштайна Р. Люксембург не могла дати. Правда, вона бере „народню державу“ в лапки. Але основний її висновок це той, що буржуазія проти демократії, тому що закінчився процес об'єднання буржуазних держав. Інакше кажучи, Р. Люксембург доводить, що буржуазія прагне до абсолютизму та реакції, а пролетаріат за демократію. Ось все, що вона могла протиставити Бернштайну.

Ленін доводить, що найбільш розгорнута буржуазна демократія є вища ступінь панування капіталу. Що більше розвинена буржуазна демократія, то більша ступень панування капіталу, то більше парламентська демократія, яка існує, напр., в Англії, залежить од біржи, од магнатів капіталу.

Роза Люксембург каже про конєчість захоплення політичної влади пролетаріатом. Але після цих вірних слів у неї нема жодного слова про те (як це ми бачимо у Леніна), що треба розбити буржуазну державну машину, що треба створити нову форму держави—диктатуру пролетаріату, що є вищою формою демократії відносно парламентської республіки. Вона говорить про демократію взагалі, а не про демократію для певних кляс. Ця помилка Р. Люксембург позначилася під час Жовтневої революції, коли вона висловлювала обурення з приводу закриття меншовицьких газет, з приводу позбавлення виборчих прав експлуататорських кляс. Вона залишилася на меншовицьких позиціях у розумінні головного питання революції—диктатури пролетаріату. Р. Люксембург з оясім не розуміла марксо-лєнінського вчення про потребу сполучення

пролетарської революції з селянською війною, про потребу єдиного фронту між ними.

В своїй промові на Лондонському з'їзді Р.С.Д.Р.П. в 1907 році Р. Люксембург нібито визнає ролі селянства. Але вона говорить: „Дуже мовірно, що значні верстви російського селянства об'єднаються в відкрито реакційну дрібнобуржуазну партію на штиб селянської спілки, як тільки спадуть хвилі революції, як тільки земельне питання знайде кінець кінцем те чи інше вирішення в душі буржуазної приватної власности.“ („Речи“, ст. 51).

Поперше, характеристично те, що Р. Люксембург каже про селянство взагалі, не зазначаючи класового розшарування в самому селянстві і взаємовідношення пролетаріату з різними класовими групами на селі на різних етапах революції. Подруге, вона вважає, що селянство, якщо воно і підтримує пролетаріат, то лише доти, поки буде здійснено земельну реформу і воно дістане землю. Якщо селянство буде спільником пролетаріату, то тільки за часи буржуазно-демократичної, а не за часи соціалістичної революції.

Якщо взяти Троцького, то він теж у своїй книжці „Между империализмом и революцией“ каже: „селянство може повести пролетаріат доти, поки не вирішена аграрна реформа, а там воно повстане проти пролетаріату“.

Зараз він доводить, що коли б буржуазія була б вирішила аграрне питання, то в Росії не стався б Жовтневий переворот, не було б пролетарської, соціалістичної революції. Р. Люксембург заперечує революційну ролі селянства на різних етапах революції. Вона заперечує три основні гасла Леніна про те, як слід ставитися до селянства на різних етапах революції. Безперечно, для Р. Люксембург, як і для інших, залишилась незрозумілою марксистська теза, що її розробив Ленін на конкретному історичному матеріалі епохи імперіялізму — теза про переростання буржуазно-демократичної революції на пролетарську. Тут Р. Люксембург цілковито розходиться із стратегією й тактикою більшовізму.

Теж саме ми бачимо у Р. Люксембург розходження з ленінізмом в питанні про ролі повстання в революції. В процесі пролетарської революції повстання відіграє керівну ролі. Як ставилася Р. Люксембург до повстання? Вона ставилася не так, як Маркс та Ленін, які учили, що повстання — це майстерність, це умілість керувати революцією. Отже ж вона не зазначала, що до повстання треба готуватись, треба виробити відповідну стратегію та тактику. Р. Люксембург, як і Парвус, ставилась інакше до повстання, вона вважала, що повстання — тільки моральний фактор щодо прискорення переходу війська на сторону революції. Воно тільки має впливати на військо, щоб армія скоріше переходила на сторону пролетаріату. Повстання у Р. Люксембург не посідає належного місця. В своїй промові на установчому з'їзді німецької комуністичної партії, коли стояло питання про програму боротьби за соціалізм в кінці 1918 року і на початку 1919 року, вона сказала, що форма боротьби за соціалізм — це тільки страйк, і цим вона обмежилась.

В розумінні співвідношень між різними ступенями класової боротьби Р. Люксембург іде лінією опортуністів. Вона робить розрив між політикою та економікою. В її промові на установчому з'їзді „Спартак“ читаємо таке місце: „Я намагалася з'ясувати, що революція 9 листопада була перш за все політичною революцією, між тим як своєю суттю вона мусить стати головним чином економічною революцією“ („Речи“ ст. 120).

Відрив страйкової боротьби від політичної, нерозуміння того, що одно переростає на друге, обмеження пролетарської революції тільки одною формою боротьби — економічними страйками, — така її позиція.

В неї нема марксівського підходу до співвідношення між економікою та політикою. Поперше, політика — це концентрований вираз економіки, а тому пролетаріат веде водночас з економічними боями класові бої, що являються політичними боями. Нерозуміння того, як економічні вимоги пролетаріату підносяться до політичних, характерне для установок Р. Люксембург. Вся сила більшовиків концентрувалася в тому, що вони підносили боротьбу за окремі „дрібниці“ до загальних інтересів пролетаріату. Р. Люксембург у цьому відношенні цілковито розходиться з марксизмом-ленінізмом.

До останнього часу Р. Люксембург залишилася під впливом демократичних ілюзій. Вона критикувала радянську владу за терор, за закриття меншовицьких газет, за позбавлення виборчих прав буржуазії і лише незадовго до своєї смерті, коли стало цілком очевидно, що соціал-демократи продали революцію, зрадили пролетаріату, що тільки тактика більшовиків забезпечує перемогу пролетаріату, вона почала виправляти свої помилки.

Р. Люксембург не розуміла ролі партії в пролетарській революції як керівника, як організатора, без якого успіх революції неможливий.

Як розуміла Р. Люксембург партію пролетаріату? Ленін у своїй праці „Крок вперед два назад“ відмічає, що неможна відірвати опортунізм тактичний від опортунізму організаційного, що вони пов'язуються між собою. Позиція, яку зайняла Р. Люксембург в організаційному питанні, теж розходиться з більшовізмом. Більшовики стоять за організовану на засадах демократичного централізму єдину партію пролетаріату. Р. Люксембург стояла на меншовицьких позиціях в організаційному питанні. Вона вважала, що централізована організація не потрібна, що революційний розвиток може йти стихійним шляхом. 1904 року, коли розгорнулися основні бої між більшовиками та меншовиками, Р. Люксембург зайняла одверто позицію підтримки меншовиків щодо організаційного питання й виступила із статтею в „Neue Zeite“, де критикувала Леніна:

„Не треба грішити надто низькою оцінкою нашої сили, стихійної сили широких мас, бо небезпека недооцінки наших сил далеко більша, ніж небезпека їх переоцінки“. („Речи“, ст. 88).

Боротись за організацію пролетаріату, означало, за Р. Люксембург, недооцінювати сили пролетаріату. Вона завжди ставила ставку виключно на „революційний інстинкт“ Невірно розуміючи ролі партії, вона не повела як слід боротьби з централізмом і всякого роду опортунізмом. За нею, той же всемогутній і революційний інстинкт має перемогти опортунізм соціал-демократії. І ми бачимо, що коли йшла боротьба більшовиків і меншовиків 1903 року за принципи побудови партії, то „втрутились і ліві с. д. в Німеччині, Парвус і Р. Люксембург, тодішні лідери лівих. І що ж? Обое вони висловились проти більшовиків. При цьому висунуто обвинувачення на адресу більшовиків в ультрацентризмі, блянкістських тенденціях. Згодом ці гідкі й міщанські епітети підхопили меншовики і рознесли по всьому світу“.

(Сталін, „Лист до редакції журналу „Пролетарская революция“. Див. „Прапор марксизму-ленінізму“ № 1 за 1932 р.).

1914 року Р. Люксембург настоювала на тому, що треба об'єднатися з меншовиками.

Таким чином, ми бачимо, що в організаційних питаннях вона цілковито розходилася з організаційними принципами більшовизму. Відсіль теорія стихійності й тактичний опортунізм мас. Вона вважає, що партія має бути тільки пропагандистом, вона обмежує ролі партії завданням кликати масу до революції, але не керувати нею, не організувати. „Вся роля со-

ціял-демократії— пише вона — полягає в тому, щоб з'ясувати робітничий класі цю тенденцію розвитку, щоб „робочі стояли на висоті своїх завдань і явилися об'єктом, дисциплінованою, зрілою, рішучою й дійсно — народно-масовою силою („Речи“, ст. 98).

Вся справа, виходить,— в освіті. Вона вважала, що партія має бути лише пропагандистом. Така ж позиція була і в Троцького. Отже й тут є стик між люксембургіанством та троцькізмом.

Не стоявши на більшовицьких позиціях, ліві залишалися й ідейно й організаційно не оформлені. На такій стадії їх й застала революція в 1918 р. в Німеччині. Це є один з моментів, що призвів до поразки німецький пролетаріят. Він не мав партії, здатної боротися за владу, щоб взяти її до своїх рук. А сильна, масова комуністична партія є один з найважливіших моментів, що вирішує успіх боротьби. Стихийно, без партії революція ніколи не переможе.

Виходячи зі своєї напівменшовицької теорії імперіялізму, Р. Люксембург стояла на антимарксистських позиціях і в національному питанні. Ось як оцінює тов. Сталін позиції лівих соц.-демократів у національному питанні:

„На яку позицію стали тоді ліві с.-демократи на Заході? Вони розвинули напівменшовицьку теорію імперіялізму, відкинули принцип самовизначення нації в його марксівському розумінні (аж до відокремлення й утворення самостійних держав), відхилили тезу про серйозне революційне значення визвольного руху колоній і гноблених країн, відхилили тезу про можливість єдиного фронту між пролетарською революцією і національно-визвольним рухом. І протиставили всю цю напівменшовицьку кашу, що являє собою цілковиту недооцінку національно-колоніального питання, марксівській схемі більшовиків. Відомо, що цю напівменшовицьку кашу підхопив потім Троцький і використав її як знаряддя боротьби проти ленінізму“ (Сталін „Про деякі питання теорії історії більшовізму“. Дивись „Прапор марксизму-ленінізму“ № 1 за 1932 р.)

Для лівих с.-д. характерним було — одмахнутись од тих питань, де було найбільше труднощів, але без вирішення цих питань не могло бути й мови про перемогу революції. Це була струсова політика: ховати голову в пісок. Заперечувати революційне значення селянства, революційне значення нац. колоніального руху — означало заперечувати єдиний фронт між ними і пролетарською революцією. Без такого єдиного фронту не можлива боротьба з імперіялізмом, не можлива перемога пролетарської революції.

Ленін неодноразово критикував Р. Люксембург за її позиції в національному питанні. Ленін надавав великого значення нац. визвольному руху, завданню з'єднання пролетарської революції з ним. Він вважав, що навіть коли повстане шляхетна Польща, то й це буде великим революційним актом.

Ось як про це говорить Ленін:

„Це була б дуже цікава історична праця — зіставити позицію польського шляхтича повстання 1863 року, позицію всеросійського демократ-революціонера Чернишевського, що так само (подібно до Маркса) зумів оцінити значення польського руху, і позицію українського мішанина Драгоманова, який виступив багато пізніше і висловлював погляд селянина, в такій мірі ще дикого, сонного, прирослого до своєї купи гною, що через законну ненависть до польського пана, він не міг зрозуміти значення боротьби цих панів для всеросійської демократії. (Порівняй Драгоманова: „Историческая Польша и Всерос. демократия“). Драгоманов цілком за лужив на палки поцілунки, що ними згодом нагороджував його пан П. Б. Струє, коли став уже націонал-лібералом“. (Ленін. Вибрані твори, т. II, ст. 564). Маркс — Енгельс — Ленін ставились діалектично до національного питання.

оцінюючи умовне історичне значення його і разом з цим боролись проти його недооцінки. Ленін виступає не лише проти Р. Люксембург, а й проти тих, хто недооцінює навіть шляхетний рух в Польщі, бо на певному історичному етапі цей рух мав відіграти певну революційну роль. При цьому Енгельс й Ленін передбачали, що Польща відносно російської революції відіграватиме контрреволюційну роль.

23 травня 1851 року Енгельс в листі до Маркса пише, що вивчення історії привело його до думки, що Польща гратиме тільки тимчасове значення, поки не буде аграрної революції в Росії.

„Росія порівняно з Польщею. — пише Енгельс, лежебоко - шляхетською, самою природою своєю сприйняла більше елементів освіти і особливо промисловости... що таке Варшава і Краков у порівнянні до Петербурга — Москви — Одеси тощо, тощо? Не можна навіть вказати жодного момента, коли б Польща дійсно являлась представницею прогресу хоч би навіть в порівнянні з Росією, або створила щонебудь історично-значне.

Поляки в історії нічого іншого не робили крім хоробрих задержуваних нісенітниць“. (Листи під редакцією Адоратського, ст. 13).

„Але всі ці думки, — пише Ленін, — де так багато геніяльного прозорливого ані трохи не завадили Енгельсові і Марксові через 12 років (1863 р. — Е. Ш.), коли Росія вся ще спала, а Польща кипіла, поставитися з найглибшим і найпалкішим співпочуттям до польського руху. (Ленін. Вибрані твори, т. II, ст. 566-567).

Такий справді революційний, історичний, діалектично-матеріалістичний підхід до національного питання Маркса — Енгельса — Леніна.

Ліві с.-д. могли тільки відмовлятися від вирішення питань, які конче потрібно розв'язати, для успіху революції, питань, що їх ставить історія на шляху пролетарської революції.

Роза Люксембург в своїй брошурі під псевдонімом „Юніус“ виходить із заперечення національно-визвольного руху за доби імперіялізму. І ті ж ліві соц.-дем. під час війни 1914 р. в особі Р. Люксембург висунули реакційну національну програму, — цікавий парадокс історії: „антинаціоналісти“ висунули реакційну національну програму.

Вона починає з того, що жодний національно-визвольний рух за часів імперіялізму неможливий і доходить до реакційних висновків. Ленін же відмічає, що національні війни в епоху імперіялізму не тільки можливі, а й неминучі, такий рух можливий навіть в європейських країнах, не кажучи вже про колонії. Навіть імперіялістична війна європейських країн могла перетворитись на національну війну, хоча це „у вищому ступені неймовірно“ — відмічає Ленін. Але неможливим таке перетворення проголосити не можна: „як би пролетаріят Європи оказався на 20 років безсилим, як би дана війна кінчилася перемогами подібно до наполеонівських і уяремленням ряду життєздатних національних держав; як би позаєвропейський імперіялізм (японський й американський в першу чергу) теж років 20 протримався, не переходячи в соціалізм, напр. через Японо-американську війну, тоді можлива була би велика національна війна в Європі. Це був би розвиток Європи назад на декілька десятиліть. Це неймовірно, але це не неможливо, уявляти собі всесвітню історію як таку, що йде гладко й акуратно вперед, без велетенських іноді скоків назад, — недіалектично, ненауково, теоретично не вірно“. (Ленін, том XIX).

Порвавши в цьому з матеріалістичною діалектикою, Р. Люксембург поверталась лицем до минулого, а не до майбутнього.

Соціал-демократія повинна була, на думку Р. Люксембург, під час імперіялістичної війни захищати на свій лад батьківщину. Вона пише: „Першим її обов'язком перед батьківщиною в цей час було — показати батьківщині справжню підкладку даної імперіялістичної війни, розірвати сіль патріотичної й дипломатичної брехні, якою було облутано це посягання на батьківщину;

голосно і ясно заявити, що для німецького народу в цій війні і перемога і поразка однаково ведуть до загибелі; змагатися до останньої крайности проти придушення батьківщини через осадний стан; проголосити доконечність негайного озброєння народу й дати народу рішення питання про війну і мир; вимагати зі всією рішучістю перманентного (безперервного) засідання народного представництва на весь час війни, щоб забезпечити чуйний контроль народного представництва за урядом і народу за народним представництвом; вимагати негайного скасування всіх політичних правообмежень, бо лише вільний нарід може з успіхом захищати свою країну; нарешті, протиставити імперіялістичній програмі війни, програмі, що направлена на збереження Австрії і Турції, себто на збереження реакції в Європі й Німеччині — стару справді національну програму патріотів й демократів 1848 року, програму Маркса, Енгельса і Лассаля, — гасло єдиної великої німецької республіки... Таким чином, важка дилема між інтересами батьківщини й міжнародньої солідарности пролетаріату, трагічний конфлікт, що побудив наших парламентаріїв „з важким серцем“ стати на сторону імперіялістичної війни, є чиста уява буржуазно-національної фракції (Р. Люксембург /Юніус/ „Кризис с. - д.“).

Передові кляси, з'ясовує Ленін, пропонують повернутись до минулого. Коли під час імперіялістичної війни виставляється програму 1848 року, то це реакційно. Це означає залишитись вірним букві марксизму, незрозумівши його духу. Ленін каже, що завдання кожного марксиста знайти зміст клясової боротьби даної епохи, що відповідає даному історичному етапові. Імперіялістичній війні треба протиставити не програму 1848 року, а перетворити імперіялістичну війну на війну громадянську, на війну революційно-клясову. Коли пролетаріат хоче йти вперед, а не назад, то війні імперіялістичній, війні високо розвиненого капіталізму він повинен протиставити громадянську війну, війну за соціалістичну революцію.

Пролетаріат мав проголосити велику історичну програму, тільки не застарілу програму демократів 1848 року. Німецька республіка вела би таку саму імперіялістичну політику, як і німецька монархія. Програма 1848 року була революційна тому, що вона февдально-династичним війнам протиставила революційно-демократичну, національно-визвольну війну. А 1914 року пролетаріат мав виставити гасло інтернаціональної боротьби за соціалізм, за диктатуру пролетаріату.

Ми бачимо, що Р. Люксембург, відходячи від революційного вирішення питань війни, потрапила в найгірший опортунізм.

Таким чином в питанні теорії імперіялізму, в питаннях пролетарської революції, в національному питанні, в питанні революційного повстання, в аграрному питанні, в питанні про резерви революції, в науці про партію пролетаріату вона відійшла від революційного марксизму і відси у неї впливає розбігання з революційним марксизмом у всіх питаннях стратегії й тактики.

* * *

Не уміючи застосувати марксизм за нову добу, Р. Люксембург ревізувала марксизм і в питанні про його розвиток.

„Нема ніякого сумніву, — пише вона, — що накреслена лише в основних рисах система ідей діє значніше аніж готова симетрична ідейна побудова, в якій нема над чим працювати, в якій живий дух не може приступити до спроби самостійної роботи“. (Р. Люксембург „Застой й прогресс в марксизме“ сб. „К. Маркс“ 1923 г. ст. 116).

Вона каже, що у нас „є лише декілька вдалих популяризацій і викладів Марксової теорії, але ми теоретично не пішли далі того пункта, на якому нас залишили обидва творця наукового соціалізму“. (Там само, ст. 112). Безперечно, що в II Інтернаціоналі був теоретичний застій і регрес.

Ревізіоністи знищували революційну душу марксизму, розбавляли його ліберальною фразою, модною буржуазною філософією. Р. Люксембург приймає застій в опортуністичному болоті II Інтернаціоналу за застій марксизму взагалі. Ігнорує те, що марксизм у тих, хто вірно зрозумів його, не міг стояти на місці. І ми бачимо, що Ленін, стоячи на чолі більшовиків, підніс марксизм на вищий ступінь.

Р. Люксембург шукає причини „застою“ в тому, що „наш рух, як і всяка практична боротьба, задовольняється старим комплексом керівних ідей“. (Там само, ст. 118).

Виходить, що „застій“ є в тому, що Маркс дав повне, що охоплює природу, суспільство і мислення, і в цьому сенсі закінчене вчення. (Чит. Ленін: „Три джерела і три складові частини марксизму“. Т. XII, ч. I, ст. 52). Ми розуміємо марксизм не як догму, а як керівництво до дії. Марксизм треба розвивати, а не повторювати старі формули. Маркс й Енгельс дали методу матеріалістичної діалектики. Вони дали класичну аналізу своєї доби на основі цієї методи. Але вони не дали закінченої системи в сенсі істин в останній інстанції, гідних на всі часи для всіх народів. Кожна нова історична доба, нові полоси класової боротьби пролетаріату вимагають дальшого розвитку марксизму. Марксизм не можна собі уявити без постійного його розвитку.

Ленін з цього приводу каже: „Ми зовсім не дивимося на теорію Маркса, як на щось закінчене і недоторкане і ми переконані, навпаки, того, що вона поклала лише наріжний камінь тій науці, яку соціалісти мусять рухати далі у всіх напрямках, якщо вони не хочуть відстати від життя. Ми гадаємо, що для російських соціалістів особливо конче потрібна самостійна розробка теорії Маркса, бо ця теорія дає лише загальні керівні положення, які застосовуються, зокрема до Англії інакше аніж до Франції, до Франції інакше аніж до Німеччини, до Німеччини інакше аніж до Росії“. (Ленін. Твори, т. I, ст. 492).

Ленін не раз висміював тих, хто думав, що марксизм магічна формула, вивчивши яку, можна без всяких труднощів розгадати всі тайни природи, суспільства і мислення.

Це міщанське розуміння діалектики марксизму якраз було характерне для теоретиків II Інтернаціоналу. Ленін саркастично висміював цих європейських міщан. — „Підручник, що написаний за Кавтським, — писав Ленін, — був річчю для свого часу дуже і дуже корисною. Але пора вже всетаки відмовитися від думки ніби цей підручник передбачає всі форми розвитку дальшої світової історії. Тих, хто так думає вчасно, було б оголосити просто дурнем“. (Ленін. Твори, т. XXVII „О нашей революции“).

До перемоги пролетарської революції розвиток марксизму неможливий доводить Р. Люксембург. „Якщо ми тепер помічаємо теоретичний застій в русі, пише вона, то пояснюється це не тим ніби Марксова теорія, якою ми живилися досі, не здатна до розвитку, або пережила себе, а навпаки тим, що ми вже взяли із Марксового арсеналу всю найважливішу, всю конче потрібну нам для теперішньої стадії боротьби зброю, аж ніяк не вичерпавши його; пояснюється це не тим, що ми в практичній боротьбі перетнали Маркса а навпаки тим, що Маркс в своїй науковій роботі обігнав нас; лише тоді, коли робітнича класа покинчить з теперішніми умовами свого існування, разом з іншими засобами продукції буде усупільнено і Марксову методу досліду, розгорнуту на всю широчінь і міць для блага всього людства“ (Р. Люксембург: „Застой і прогресс в марксизме“, ст. 118).

Невірність цих розумувань з погляду революційного марксизму впадає в око; таке розуміння могло скластися лише в того, хто практику II Інтернаціоналу прийняв за справжню практику революційного пролетаріату, його бойової партії. Таке розуміння розвитку марксизму не раз приводило до того, що Р. Люксембург, залишаючись вірною букві мар-

жсизму, зраджувала його дух, повторювала формули, які були революційні в свій час. Невірно також, що пролетаріят „усуспільнить“ Марксову, методу лише після повалення капіталізму. Пролетаріят засвоїв Марксову методу з самого початку своєї свідомої боротьби, як кляси „для себе“, бо марксизм виник як світогляд революційного пролетаріату, він був нічим іншим, як теоретичним виразом зрілого пролетарського революційного руху. Марксизм виник лише на певному щаблі історичного розвитку буржуазного суспільства. Не ставлячи вірно питання про розвиток марксизму, Р. Люксембург також невірно вирішує питання про історичну долю вчення Маркса.

„Звичайно,—пише вона,—сучасному суспільству залишається одна втіха. В той час як воно надаремно намагається знайти засіб для знищення вчення Маркса, воно не помічає, що єдиний засіб заховано в самому цьому вченні. Наскрізь просякнуте історичним духом, воно претендує лише на тимчасову істинність“ (Сб. „Памяти Маркса“ 1919 г., ст. 127).

Таке уявлення про долю марксизму невірне. З нього не можна з'ясувати ролі Марксового вчення за доби соціалізму.

Більшовики виходять з того, що марксизм буде розвиватись відповідно до нової історичної доби. Тому й писав Ленін, що „по появі марксизму кожна з трьох великих діб всесвітньої історії приносила йому нові ствердження і нові тріумфи. Та ще більший тріумф принесе марксизмові, як вченню пролетаріату, майбутня історична доба“. (Ленін. „Історична доля вчення К. Маркса і марксизм“).

Р. Люксембург не збагнула, що самий метод марксизму буде конкретизуватись в зв'язку з новим досвідом. Вона перейшла від твердження, що Маркс дає відповідь наперед на всі питання, до твердження про тимчасовість Марксового вчення. Невміння застосувати і далі розробляти марксизм, привело її до нерозуміння його дальшого розвитку, його ролі в соціалістичному суспільстві.

* * *

Вже з того, як Р. Люксембург визначає імперіалізм, видно її невірну настанову.

„Імперіалізм у цілому за загальним емпіричним визнанням є не що інше, як специфічний метод акумуляції“. („Акумуляція капіталу“, ст. 375).

Р. Люксембург бачить в імперіалізмі тільки специфічний метод акумуляції, не додаючи того, що імперіалізм відносно капіталізму характеризується якісними відмінностями.

Вона не додає того основного, що характеризує імперіалізм, як нову добу, того, що основні властивості імперіалізму стали перетворюватись у свою протилежність, у прогилежність до основних рис капіталізму, продовженням яких вони є і з яких вони виростають, що за доби імперіалізму матеріальні передумови пролетарського, перевороту вже створено, що це вже є епоха перманентного конфлікту, епоха загнивання капіталізму, епоха війн і пролетарських революцій.

Виходячи з своєї теорії імперіалізму, Р. Люксембург робить висновок щодо всіх завдань, що стають перед пролетаріатом. Якраз з теорії імперіалізму Р. Люксембург і веде своє походження теорія автоматичного краху, механічної загибелі капіталізму. Нерозуміння нерівномірності його розвитку, нерозуміння основних його протиріч, нерозуміння кризи під час імперіалізму, а звідси нерозуміння багатства форм, гнучкості тактики, складності боротьби—все це веде до механістичної теорії загибелі капіталізму.

Виходячи з цієї тенденції його розвитку, що веде до утвердження двох ясно скристалізованих полюсів, до утвердження двох різних соціальних сил, які цілком викристалізуються, Р. Люксембург ігнорує значення резервів

революції. За її думкою, соціалістична революція буде „чистою“. Ленін якраз навпаки казав, що той, хто чекає чистої соціалістичної революції, той ніколи її не дочекається. Бо якраз соціалістична революція йде у супроводі національних, визвольних рухів, селянських війн і вся справа в тому, щоб забезпечити в цих рухах керівництво пролетаріату, установити єдиний фронт між ними і пролетарською революцією.

Р. Люксембург відкидає цілковито визвольну революційну боротьбу колоній, боротьбу пригноблених національностей проти імперіялізму; вона каже, що за імперіялізму — можливі лише імперіялістичні, війни. Це вибігає з її основних механістичних засад у підході до вивчення епохи імперіялізму. Так само, виходячи зі своєї теорії імперіялізму, Р. Люксембург робить висновок щодо селянського питання. Селяни не гратимуть ніякої революційної ролі, поки вони — селяни; їм треба раніше обов'язково пролетаризуватись. Діставши землю, вони теж є контрреволюційна сила. А оскільки вони стануть робітниками, відпадає їх роль, як селян. Така теорія Р. Люксембург. Таким чином роль селянства в революційному русі, як резерву революційного пролетаріату, завдання завоювання його на бік пролетаріату, все це відпадає. Р. Люксембург критикувала політику більшовиків під час Жовтневої революції, критикувала нашу аграрну політику, як політику реакційну. Вона вважала, що коли ми даємо землю селянам, то ми утворюємо міцний шар власників, які є опорою контрреволюційному уряду.

Теорія імперіялізму і теорія автоматичного краху капіталізму спирається на теорію стихійності, що „логічну основу всякого ревізюнізму“ (Сталін). Ставка не на організацію кляси, не на керівну роль партії, а на революційний інстинкт мас — ось її характерна риса. Капіталізм мусить пасти сам собою, хід самих річей приведе його до цього, і роль партії зводиться тому до пропаганди, а не до організації зруйнування капіталізму.

Для організації основних сил революції більшовики борються за розгром основної соціальної опори буржуазної диктатури, — сучасної соц. демократії, та за завоювання більшості — пролетаріату. Люксембург ніколи не ставила питання, що треба розгромити соціал-демократію і завоювати більшість робочої кляси. Вона і тут ставила ставку лише на стихію, лише на те, що маса стихійно, під керівництвом лише свого революційного *інстинкту* кінець-кінцем розбереться, де правда й піде по вірному шляху.

Люксембург не розуміла стратегічних гасел більшовізму про розстановку основних сил революції, про завоювання більшості робітничої кляси, про організацію партії нового типу. Вона не розуміла стратегічних гасел завоювання селянства та національно-колоніального руху для справи пролетарської революції, завдання розгрому дрібнобуржуазних партій, які становлять опору буржуазної диктатури разом з соціал-демократією.

Одною з умов успішного переведення цих гасел є розбити невірні засади люксембургіянства і в методологічній його основі і в практичних висновках.

Марксистську діалектику Р. Люксембург приймає, як каже Ленін, на половину, тобто зовсім її не розуміє.

Ленін каже, що той не марксист, що застосовує марксистську діалектику лише на половину, хто діалектику змішує з софістикою. Р. Люксембург не могла застосувати Марксову діалектику, вона не розуміла душі марксизму. У неї бачимо споріднення з механістичними засадами Бухаріна. Вона пише так: „Справді поширення продукції в кожному суспільстві, в тому числі й урегульованому, можливе лише тоді, поперше, коли суспільство має в своєму розпорядженні дедалі більшу кількість робочої сили, подруге, коли на безпосереднє утримання суспільства протягом робочого періоду не треба всього робочого часу, так що ча-

стину часу віддається, щоб подбати про майбутнє, та про дедалі більші вимоги суспільства, і потрете, коли рік у рік вимагається дедалі більшу і достатню кількість засобів продукції, що без них не можна здійснити дедалі більше поширення продукції. Отже з цього погляду Марксова схема поширеної репродукції — *mutatis mutandis* — зберігає свою об'єктивну силу для регульованого суспільства". (Акумуляція капіталу, ст. 82).

Бухарін зі своїм відомим „законом трудових затрат“ твердить, що однакова пропорційність існує для всякого суспільства, будь то капіталістичне чи соціалістичне, чи фєвдальне, лише ця система пропорційности одягається, як Бухарін казав, „в разные исторические мундиры“. Бухарін переносить закони одної соціальної формації на інші. В цьому відношенні ми бачимо, що бухарінський закон трудової затрати є люксембургський, *mutatis mutandis*, однакової механістичної породії.

Люксембургіянство має низку розходжень з марксизмом-ленінізмом. Зараз, коли так загострюється класова боротьба, коли треба особливої чіткої революційної політики пролетаріату, коли ми стоїмо напередодні нового туру війни й революцій, треба покінчити з залишками помилок люксембургіянства. Помилки люксембургіянства в комуністичних лавах потребують жорстокої більшовицької критики. Ось як Ленін відмічає в чому найголовніші слабості люксембургіянства.

„В брошюре Юниуса чувствуется *одиночка*, у которого нет т.ч. по нелегальной организации, привыкшей додумывать до конца революционные лозунги и систематически воспитывать массу в их духе. Но такой недостаток было бы глубоко неправильно забывать — это не есть личный недостаток Юниуса, а результат слабости *всех* немецких левых, опутанных со всех сторон гнусной сетью Каутского лицемерия, педанства и „дружелюбия“ к оппортунистам“. (Ленін, т. XIX „О брошюре Юниуса“).

Це треба мати на увазі. Бо якраз шлях для створення справжньої революційної партії лежить в перемозі подібних помилок. Безперечно, люксембургіянство веде не до більшовізму. Безумовно, щоб стати насправді на революційній позиції треба спалити за собою всі старі соціал-демократичні „мости“. Ось чому ми засудили теорію „мостів“ Радека, як антипартійну.

„Він (Радек) розвивав теорію, що Р. Люксембург є місток для найкращих соціал-демократів, с.-д. робітників до нас й тому треба якомога легше її критикувати. Поперше, ця теорія неправильна: не обов'язково, щоб робітники приходили до нас через люксембургіянський місток. По-друге, ті робітники, які все ще зв'язані з тим містком, повинні знати про помилки лівих соціал-демократів, щоб учитися на цих помилках і стати справжніми більшовиками. Інакше, коли ти замазуватимеш помилки Р. Люксембург, цей місток буде містком до соціал-демократії, а не до комунізму. А коли ти по-більшовицькому викриватимеш помилки Р. Люксембург, — це буде для робітників містком від соціал-демократичних помилок до більшовиків“. (Промова тов. Л. Кагановича на зборах, присвячених десятиріччю Інституту червоної професури 9-го грудня 1931 р.).

Теорія мостів є антипартійна. Перебування в лавах комуністичного Інтернаціоналу означає відмову від всіх антиленінських теорій. „Наша партія це не збір каламутних струмочків, а це такий потужний і монолітний потік, що його не можуть спинити ніякі струмочки, бо він має всі можливості для того, щоб розбити всі перешкоди на своєму шляху“ (Каганович. Промова на зборах Інституту червоної професури).

До Комінтерну прийшли всі кращі елементи західньо-європейського робітничого руху, але прийшли вони після жорстокої й серйозної критики з боку більшовиків, коли більшовізм їх помилки розбив, виправив, коли вони відмовились від цих своїх помилок й забобонів. Помилки Люксембург використовують всі ренегати від Кавтського до Троцького.

* * *

В своєму класичному творі „Детская болезнь“ і т. д. Ленін писав, що ненависть пригночених і експлуатованих мас є перша премудрість, кому нізмі, основа комуністичного руху і його успіхів, цю першу премудрість пролетаріат капіталістичних країн вже набув. Але це тільки перша премудрість. Політика, каже Ленін, є наука та мистецтво. Треба піднятися на щабель вище. Не тільки бажати перемоги, а треба вміти перемагати.

А вміння дається тільки повним і безоговорочним застосуванням Ленінової методи, застосуванням стратегії і тактики більшовізму, яка базується на марксо-ленінській матеріалістичній діалектиці.

МЕТОДОЛОГІЯ КАВТСЬКІЯНСТВА

Опортунізм на практиці, ревізійонізм у теорії — така суть теорії і практики, як правих, так і лівих перекручень марксизму. Ревізійонізм своїми „поправками“ до всіх складових частин марксизму вихолощує революційну суть марксизму, на ділі підкоряючи інтереси пролетаріату інтересам буржуазії.

Співробітництво кляс,— замість клясової боротьби пролетаріату проти буржуазії. Підкоряння інтересів робітничої кляси інтересам збереження буржуазної держави. Підміна основних клясових інтересів пролетаріату інтересами тимчасовими, частковими, заради вигід „хвилини“. Соціал-фашизм об'являє учення клясиків марксизму про неминучість і доконечність пролетарської революції й диктатури пролетаріату безглуздим і непотрібним, замінюючи революційне учення „теорією“ мирного, спокійного, вільного „вростання“ старого свинства в соціалістичне суспільство“ (Енгельс. Письма изд. 1931. Ст. 303. Лист Енгельса до Кавтського).

Це мирне вростання капіталізму в соціалізм за лицемірними запевненнями теоретиків соціал-фашизму має забезпечити „демократизація“ політичного й господарського ладу капіталістичного суспільства; сьогочасна буржуазна державна машина, на їх думку, має поступово перетворитись на соціалістичну державу. Така є суть опортунізму і ревізійонізму. „Іх основний принцип — страх перед революцією“ (Енгельс), їх основна мета — зберегти за всяку ціну буржуазну державу та експлуатацію пролетаріату.

„Опортунізм не випадок, не гріх, не похибка, не зрада окремих осіб, а соціальний продукт цілої історичної доби“. (Ленін. „Крах II Інтернаціонала“, т. XVIII, ст. 271). Його клясова основа — збуржуазнена „робітнича аристократія“, робітнича бюрократія, що її буржуазія підкупає коштом колоніальних і воєнних надприбутків, дрібна буржуазія, що увійшла в лави пролетаріату, але ще не переварилася у фабричному „котлі“. Верстви дрібної буржуазії та дрібнобуржуазної інтелігенції, що примикають до пролетаріату.

Капіталістичний світ перебуває в останній стадії свого розвитку, в стадії, коли його суперечности досягли „останньої межі, скрайньої точки, коли пролетарська революція стала питанням безпосередньої практики“ (Сталін. Вопросы ленинизма, изд. 1930, ст. 7).

Глибочезна світова економічна криза, що в ній перебуває капіталізм, з небувалою гостротою виявила всі суперечности цієї останньої фази капіталізму — імперіялізму і, в першу чергу, його основні суперечности — між працею та капіталом. Протилежно до капіталістичного світу росте й міцніє перша в світі пролетарська держава, що буде нечуваними темпами соціалізм. „Переваги соціалістичної системи перед капіталістичною ніколи не виявлялися так наочно, як тепер“. (Тези XI пленуму ІККІ). В минулому році пролетарська держава завершила побудування фундаменту соціалістичної економіки і вступила до періоду соціалізму. На кінець другої ш'ятирічки пролетаріат закінчить побудування соціалістичного суспільства.

Ясно, що „суперечності між капіталістичною та соціалістичною системами ніколи не розвивалися з такою силою, як тепер“. (Тези XI пленуму ІККІ).

Капіталістичні держави напружено готуються до інтервенції проти СРСР. Міжнародна соціал-демократія грає найактивнішу контрреволюційну роллю в підготовуванні цієї інтервенції.

Наслідком загострення суперечностей капіталізму, поглиблення кризи капіталізму і раз від-разу-більшої загрози пролетарської революції буржуазія перейшла від так званої методи лібералізму до все більшого використання методи насильства—методи фашизму.

„Фашизм—відбиття діалектичної суперечності суспільного розвитку. В ньому закладені: елементи наступу панівних класів та елементи їх розпаду“. (Мануїльський. Заключительное слово на XI пленумі ІККІ).

Міжнародна соціал-демократія і в першу чергу її керівні верхівкові шари, як головна соціальна підпора імперіалістичної буржуазії в робітничій класі, все швидше сходять на шлях зростання з апаратом капіталістичної держави, що фашизується, шляхом фашистського переродження.

„Весь розвиток соціал-демократії з часу війни й постанови радянської влади в СРСР—є безупинний процес еволюції до фашизму. II Інтернаціонал, ставлячи собі за мету відновлення капіталізму в СРСР засобом воєнної інтервенції... перетворився в бойовий загін світового імперіалізму, що готує війну проти СРСР“. (Тези XI пленуму ІККІ).

Міжнародна соціал-демократія II-го Інтернаціоналу, що йде шляхами фашистського переродження, прикладає всіх зусиль до того, щоб не припустити пролетарської революції, яка ось насувається. Суть її демагогії полягає в безумовному підкоренні інтересів робітничої класи інтересам збереження буржуазної держави“. (Тези XI пленуму ІККІ).

Кавтський—визнаний вождь і теоретик II Інтернаціоналу. Його останній твір „Матеріалістичне розуміння історії“ становить собою теоретичний підсумок усієї його еволюції і теоретичне обґрунтування його фашистського переродження. Весь соц. фашистський табір прийняв цей твір, як свою теоретичну евангелію.

Шлях Кавтського безпосередньо відбиває собою шлях фашистського переродження II Інтернаціоналу. Це значить, що не можна розглядати Кавтського, як ухильника від марксизму. „Кавтський—рєнегат у політиці. Він з марксизму явними софізмами вихолощує революційну живу душу... беручи тільки те, що прийнятне для буржуазії“ (Ленін. „Пролетарська революція і рєнегат Кавтський“). Уся теорія й практика Кавтського, це—„витончене льокаїство, цивілізована маніра плазувати на череві перед капіталістами“. (Там само). Така є суть Кавтського, викрита Леніном.

Не дурно Кавтський боїться величних Ленінових творів, як вогню. Це ніяк не випадок, що Кавтський, аналізуючи питання держави, демократії, імперіалізму, класової боротьби й диктатури пролетаріату, ігнорує, замовчує найважливіші Ленінові твори, бо щоб говорити про Ленінову поставу питання, треба прямо заявити пролетаріатові, на чий стороні ти стоїш, кого й що борониш—пролетаріат чи буржуазію, диктатуру пролетаріату чи буржуазну диктатуру. Ось саме цієї постави питання Кавтський боїться найбільше. Звиватися вужем, плазувати на череві перед капіталістами та микуляти хвостом перед пролетаріатом, змагаючись будь-що-будь примирити класові суперечності на основі підкоряння інтересів пролетаріату інтересам буржуазії, зберегти за всяку ціну буржуазну державу—така є тактика, така є суть і мета Кавтського. Кавтський тепер заперече не тільки диктатуру пролетаріату, але й класову боротьбу. За Кавтським, класові суперечності є не що інше, як тільки „примітивність більшовицького мислення, що зводить усю сукупність економічних та політичних боїв нашого часу на суперечності інтересів пролетаріату та буржуазії“ („Пролетарська революція“). Від довоєнної якості опортунізму.

й ревізійнізму Кавтського і всього II Інтернаціоналу до відвертої контрреволюції, до відвертої зради інтересів робітничої класи, до нової післявоєнної якості — до соціал-фашизму. „У царині теорії соціал-демократія зрадила марксизм, цілком і повністю прийшовши через ревізійністський етап, до викінченого ліберально-буржуазного реформаторства і одвертого соціал-імперіялізму“ („Програма Комінтерну“).

Боротьба з кавтськіянством є боротьба з теоретичною зброєю соціал-фашизму, а боротьба з соціал-фашизмом є боротьба з фашизмом, боротьба з імперіялістичною буржуазією. Соціал-фашизм, це „головна підпора імперіялістичної буржуазії в робітничій класі“. (Молотов. Отчет делегации ВКП(б) ИККИ на XVI с'їзді), підпора, що допомагає капіталові здійснити його наступ на робітничу класу, що допомагає закріпити диктатуру капіталу, прискорити фашизацію буржуазної держави і придушити опір мас фашизмові. „Робітнича клас не може здійснити свою всесвітню революційну роллю, не провадячи нещадну війну з цим ренегатством і безпринципним теоретичним зниженням марксизму“ (Ленін. „Крах II Інтернаціонала“)

* * *

Якщо коротко подати загальну характеристику філософської основи кавтськіянства, то можна сказати, що вона становить собою не що інше, як еkleктичне сполучення дюрінгівського вульгарного механістичного матеріалізму, кантіянського агностицизма, гегелівського ідеалізма і шопенгауерівського волюнтаризма. Все це прикривається на словах марксизмом, а на ділі має означену мету: викинути будь-що-будь революційно-класову суть марксизму, зробити його прийнятним для буржуазії.

Кавтськіянська філософія — це „небезпечна й підла софістика, яка приховує до краю паскудненькими й прилизаними фразами гідоту опортунізму“. У Кавтського „в кожній фразі безодня прірва ренегатства“. Його „діалектика перетворюється в найпідлішу, ницу софістику, в еkleктику замість діалектики, „посереднє“ примирення крайностей“ (Ленін, „Пролетарская революція и ренегат Каутский“).

А „коли говорити практично-політично, то (в Кавтського) справа сходиться на льокайство перед буржуазією. Марксист на словах — льокай буржуазії на ділі“. Кавтський, як „під, умовляє капіталістів перейти до мирної демократії і називає це діалектикою. Така є оцінка теорії і практики Кавтського, що її дав Ленін в своїм творі „Пролетарська революція і ренегат Кавтський“.

Кавтський іще 1898 року, в листі до Плеханова, заявив: „неокантіянство мене бентежить найменше... економічний та історичний погляд Маркса й Енгельса в крайньому разі є сполучні з неокантіянством“. Така є вихідна позиція, вихідна пролазка Кавтського, що відкриває йому поле діяльності ренегатства та ревізійнізму. Цілком ясно, що тут ідеться про те, щоб об'єднати за всяку ціну і з чимбуть учення класиків марксизму, аби зробити його прийнятним для буржуазії, аби викинути його живу революційну душу, його класовість. Ось основна мета, основна настанова, що її Кавтський проводить до кінця свого життя.

У своєму двотомникові, що становить по суті підсумок усієї його попередньої діяльності, Кавтський з цією ж самою одвертістю й заявляє, що матеріалістичне розуміння історії не є пов'язане з якоюсь матеріалістичною філософією: його можна сполучити з усяким світоглядом, що користується методом діалектичного матеріалізму, і зовсім не важить, чи іменує він себе матеріалізмом, а чи воліє називатися реалізмом або монізмом, позитивізмом або сенсуалізмом, емпіризмом або емпіріо-критицизмом... „філософія цікавить нас тут лише остільки, оскільки вона має до діла з матеріалістичним розумінням історії, а останнє ми уявляємо собі як сполучне не тільки з Махом та Авенаріусом, але й з всякою іншою філософією“.

„Плутаєте, немилосердно плутаєте, пане, від „плутанини раднику“, відповімо ми Леніновими словами — і плутаєте не тому, що не розумієте, а тому, що перекручуєте марксизм і його філософську основу — діалектичний матеріалізм“. За Кавтським виходить, ніби метода марксизму і світогляд марксизму не перебувають в єдності, що є не два основних світоглядів, як безперечно довели Маркс, Енгельс та Ленін, а превелика їх сила, і що діалектичний матеріалізм, це тільки метода, і метода „взагалі“, що нею можуть користуватися не тільки матеріалісти, але й ідеалісти, не тільки пролетаріят, але й перша - ліпша кляса, перша - ліпша партія.

Цілком ясно, що така теорія з марксизмом нічого спільного не має і що її інакше не можна назвати, як тільки еклектикою та ідеалістичною схоластикою, як це й зробив Ленін. Адже вже одно те, що методу діалектичного матеріалізму відривається від світогляду, перетворює цю методу в пусту схоластичну абстракцію, а світогляд, хоч як би не затирає це Кавтський — в ідеалізм.

Діалектичний матеріалізм, як філософська основа матеріалізму, є єдність методи й світогляду. Світогляд розкривається в методі, а застосування методи відбувається тільки на основі матеріалістичного світогляду. Адже без методи діалектичного матеріалізму немає світогляду діалектичного матеріалізму і, навпаки, без світогляду діалектичного матеріалізму немає методи діалектичного матеріалізму. Одне впливає з другого і одне взаємно проймає друге. Далі, для марксизму немає інших світоглядів, як „матеріалістична та ідеалістична лінії філософії, а між ними різні відтінки агностицизму і силування знайти „новий“ погляд у філософії, характеризують не більше, ні менше, як старцювання (Ленін. „Матеріалізм і емпіріокритицизм“).

Дві кляси, дві партії, дві філософії ведуть між собою непримиренну клясову боротьбу. Різні види ідеалізму — ось філософія кляси експлуаторів. Діалектичний матеріалізм — ось філософія пролетаріяту. Найпередовішій партії належить і найпередовіша філософія. Така є постава питання марксо-ленінської науки.

В питанні нашої пізнавальної здатності, чи пізнаємо ми світ, його суть (або як висловлювався Кант — річ у собі), чи пізнаємо тільки явища. Кавтський безумовно стоїть цілком на кантіанських позиціях. Кавтський твердить, „що матеріалізм, який обіцяє розгадку усіх світових загадок і гадає, що може з механіки того, що зветься матерією, пояснити всі явища цього світу і навіть людського духу, виявив себе безпідставним... Ми взагалі не здатні пізнати абсолютну істину. Не можна нашими обмеженими здатностями охопити безмежне“ (т. I, стор. 22). „Відмінності, що їх знати ми спроможні, залишаються відмінностями уявлень, а не „речей у собі“. Усе наше пізнання ні в якому разі не є пізнання „речей у собі“, але порівняння подібностей і відмінностей у їх виявленнях“ (т. I, стор. 65). Ну чим це не Кант? Майже дослівно переписано з Кантової „Критики чистого розуму“. Кант точнісінько так міркує, що нашому пізнанню приступити лише явища, а „не речі в собі“, бо наші пізнавальні здатності не можуть бути прикладені до „речей у собі“ через свою обмеженість. Звідси Кант робить висновок: „Я не знаю, що становлять речі в собі і не маю потреби знати, бо річ у собі ніколи не може бути нам дана інакше, як у явищах“.

Для марксизму-ленінізму „людське мислення своєю природою здатне давати і дасть нам абсолютну істину, що складається з суми відносних істин. Коли історично-умовні є контури картини, то безумовно є те, що ця картина змальовує об'єктивно суцільний світ“ (Ленін. „Матеріалізм и емпіріокритицизм). Коли на сьогодні ми й не знаємо, що собою становить певна „річ у собі“, то це не значить, що ми ніколи цього не пізнаємо. І коли ми пізнаємо речі через явища, то це не значить, що ми пізнаємо тільки явища, а не суть речей. Пізнаючи явища, ми тим самим пізнаємо й суть речей.

Через явища виявляється і викривається нам суть речей. Суть і явище — єдність протилежностей, де „суть являється, а явище є сутне“. Так ставить питання діалектичний матеріалізм.

Коли в основному питанні теорії пізнання Кавтський стоїть на кантіанських позиціях, то в питанні суспільного розвитку він стоїть на позиціях вульгарного механо-спенсеризму і лямаркізму, що переплітаються із своєрідним кавтськіанським ідеалістичним суб'єктивізмом.

Насамперед, за Кавтським, закони суспільного розвитку не є особливі специфічні закони, властиві тільки людському суспільству — і людському суспільству, що перебуває на певній стадії розвитку, а всім світом, між іншим і суспільством, керує загальний універсальний закон біологічного пристосування до оточення. Ріжниця полягає лиш у тім, що самі способи цього пристосування в природі і суспільстві, за Кавтським, до деякої міри різні. „На мою думку, загальний закон, — пише Кавтський, — що йому підлягає розвиток людей, тварин і рослин, полягає в тім, що кожна зміна суспільств, як і біологічних видів, сходиться до оточення. Там, де це оточення лишається однакою, не міняються й організми, що в ньому живуть, і суспільні організації — або ж вони хиріють і зовсім загибають“ (т. I, стор. 630).

„Форми й напрямки розвинення видів, які розвій людського суспільства, залежить від зміни оточення“ (т. I, стор. 794.) Але на цьому Кавтський не зупиняється, і від біологізації він приходиться до Спенсерової теорії рівноваги. Цілком ясно, що ця пристосовницька кавтськіанська теорія нічого спільного з марксизмом-ленінізмом не має, і хоч як би Кавтський не намагався сховати свої ревізіоністські вуха за марксизмом, їх видно з повною ясністю. Кавтський перекрутив учення Маркса-Енгельса про те, що люди є частина природи, але частина з особливими специфічними законами розвитку. Люди виникли з тваринного світу, але, раз виникнувши, вони різняться від нього і різняться саме вищою закономірністю і специфічністю законів розвитку. Природне, біологічне не є відсутнє в людях, але воно в них діє не просто, а в „знятому“ суспільною закономірністю вигляді. Воно є момент суспільної закономірности. Спільне для всіх явищ світу є перебувати в постійному і повсюдному розвитку, а не в пасивному пристосуванні до оточення, як думає Кавтський,

Подруге, за Кавтським виходить, що найглибша основа людського суспільства є духовний процес, процес пізнання природи, що „розвиток“ матеріальних продуктивних сил „є лиш інше означення для розвитку пізнання природи“ (т. II, стор. 864).

„Коли справедливо відносно матеріальних продуктивних сил, — пише Кавтський, — що вони в більшій мірі належать до частини духовної природи, то це ж є цілком справедливе щодо продукційних відносин... Продукційні відносини між людьми є не що інше, як постійний вислід дужої волі і на решті про боротьбу протилежностей можна говорити лиш там, де наявна свідомість, тобто діалектичний процес ми розглядаємо переважно, як духовний процес“ (т. I, ст. 141). „Кінець-кінцем, — пише Кавтський, — дух рухає суспільство, так що він ставить власну антитезу і шукає потім синтезу, а знайшовши, утворює з синтези нову антитезу і т. д.“ (т. II, стор. 789). Ясно, що за Кавтським, в основі суспільного розвитку лежить не розвиток суспільних матеріальних продуктивних сил, а розвиток людського духу. Дух пізнання — основа, дух — рушійна сила суспільного розвитку. Ясно, що така теорія не тільки з діалектичним матеріалізмом, але й з матеріалізмом взагалі нічого спільного не має. Ясно, що така теорія наскрізь перейнята духом ідеалізму.

Для марксизму-ленінізму суспільне багатство зумовлюється не рівнем пізнання, не характером його духовних якостей, а висотою розвитку матеріальних продуктивних сил і продукційних відносин. Не духовний процес є базою суспільного розвитку, а, кінець-кінцем, продукція і репро-

дукція реального життя. Не свідомість визначає буття, а суспільне буття визначає суспільну свідомість. Продукційні відносини не є духовний процес і вислід дужої волі, як думає Кавтський. „У суспільному здійсненні свого життя люди вступають у певні, від їх волі незалежні продукційні відносини, що відповідають певному ступеневі розвитку їх матеріальних продуктивних сил. Сукупність цих продукційних відносин утворює економічну структуру суспільства, реальну підвалину, що на ній здійснюється правова й політична надбудова і відповідає певна форма суспільної свідомости“ (Маркс).

* * *

Ленін у своєму творі „Пролетарська революція та ренегат Кавтський“, кавтськіянську „діялектику“ характеризує якнайпідлішу, ницу софістику, як еклектику замість діалектики, як „посереднє“ примирення крайностей. Ця Ленінова характеристика повністю визначає суть кавтськіянської антидіалектики. Кавтський не просто не розуміє діалектики марксизму, як думають деякі наші „теоретики“. Кавтський діалектику марксизму свідомо перекручує, змагаючись за всяку ціну вихолостити її революційно-клясову суть. Коли Кавтський перед війною свої опортуністичні погляди протягав завуальовано, то після війни він веде прямий, відкритий наступ на марксизм та його філософську основу — діалектичний матеріалізм. Цей прямий наступ, оскаженілу ревізію марксизму Кавтський навіть не прикриває тепер фразами про вартість марксизму. Кавтський твердить: „Я не погоджуюсь з ними (з Марксом, Енгельсом) у філософському обґрунтуванні методи історичного матеріалізму, оскільки я розумію діалектику розвитку органічних видів людського суспільства інакше, ніж вони“ (т. I, стор. 805). „Отже й характер викладеної тут („Матеріалістичне розуміння історії“) діалектики не сходиться з діалектикою, схарактеризованою в „Антидюрингові“. Моя діалектика в деяких випадках більше стикається з Гегелевою, ніж Енгельсовою діалектикою“. Діалектика Кавтського дійсно нічого спільного немає з діалектикою класиків марксизму; Кавтський, як і всякий інший еклектик, сам не розбирається в своїй еклектичній „кашоподібній“ методі. В іншому місці Кавтський твердить, що його вихідний пункт і шлях, що ним він прийшов до викладу метеріалістичного розуміння історії, дуже відмінний від шляху Маркса і Енгельса. „Вони виходили з Гегеля, я — з Дарвіна. Останній зацікавив мене раніш, ніж Маркс. Розвиток організмів раніше, ніж розвиток економіки, боротьба видів і рас — раніше, ніж клясова боротьба“ (т. I, стор. 17). З наведеного зрозуміло з повною ясністю: що Кавтський з усієї сили намагається відгородитися від діалектики класиків марксизму. Щождо Дарвіна, то тут Кавтський просто збрехав, бо в розгляді розвитку явищ природи він не виходив із прогресивних боків вчення Дарвіна. Прогресивні боки вчення Дарвіна його так саме мало цікавили щодо використання при розгляді явищ природи, як і вірність діалектиці марксизму. Коли Кавтський і цікавився діалектикою Маркса, то тільки під поглядом її ревізії. Він виходив і виходить з Дюринга, Спенсера, Маха, Канта й Гегеля. Це його п'ять стовпів; на них він спирався і спирається при розгляді всіх явищ природи, суспільства й мислення. Ревізуючи марксизм, його філософську основу — діалектичний матеріалізм, Кавтський намагається заразом подати свою, відмінну від методи діалектичного матеріалізму методу, — методу універсальну, що, володіючи нею, як думає Кавтський, можна було б перші-ліпші явища природи, суспільства й мислення розв'язувати, мов би помахом чарівного жезла методу, що годилася б для кожної кляси, для кожної партії. Універсальна метода Кавтського, що її він витворює, почавши з перших своїх робіт і до останнього твору, є найгірша еклектична „каша“. Метода Кавтського — це метода соціал-фашистської теорії й практики;

метода ревізії марксизму, метода прямої зради інтересів робітничої класи, метода „примирення крайностей“, теорії і практики пролетаріату, з теорією і практикою буржуазії на основі підкоряння інтересів пролетаріату інтересам буржуазії. Така є кляса основа й суть кавтськіанської методології. Ревізію і підміну діалектики клясиків марксизму своєю еклектикою Кавтський починає з закону єдності й боротьби взаємопроникаючих протилежностей як ядра матеріалістичної діалектики, з суперечностей, як джерела самого руху в розвої світу. Кавтський заявляє, що Маркс і Енгельс розуміння діалектики сприйняли від Гегеля і що діалектика їх не вільна від гегеліанського духу. В чому ж цей гегеліанський дух, на погляд Кавтського? Власне в тому, що „Маркс і Енгельс,— пише Кавтський,— тільки зматеріялізували Гегелеву діалектику, а тимчасом треба було замінити і самий напрям руху і розшукати справжні рухові сили“. Руховими силами розвитку в ученні клясиків марксизму є боротьба протилежностей, що пробувають у єдності. Боротьба протилежностей властива усім явищам природи й суспільства. За Кавтським навпаки, „про боротьбу протилежностей у властивому сенсі слова (тобто як розуміє марксизм) можна говорити лиш там, де є наявна свідомість, що пізнає свою протилежність і намагається протилежність перебороти. Дух, проти всіх інших явищ світу, має здатність рухати сам себе, і цей саморух переносити на світ, давати поштовхи, сам не дістаючи їх від нього“. Або ще: „Дух рухає суспільство; він ставить собі свою власну антитезу і шукає потім синтезу, а синтез шукає нової антитези і т. д.“. Хіба це не Гегель? Основа та сама. Дух— рушій розвитку. Різниця тільки в тому, що Гегель— ідеаліст-діалектик, а Кавтський— ідеаліст-еклектик. У Гегеля дух роздвоєний на взаємопроникаючі протилежності і боротьба цих протилежностей є рушій розвитку цього духу, і всього світу. У Кавтського, як ми бачимо, дух є монолітний і неподільний, і протилежністю цьому духові є світ. Світ— нерухомий. Дух ставить собі мету і виконує цю мету, ведучи за собою шляхами розвитку цілий світ.

Трудно вигадати щось підліше за ці кавтськіанські викрути. Спочатку обвинуватити марксизм у гегеліанстві, щоб потім самому протягати гегеліанство в найгіршому вигляді. Нам ясно, що, за Кавтським, суперечність існує тільки там, де є свідомість. Там же, де немає свідомости, суперечності не існують, а всяке „тіло приводиться в рух силою іншого тіла, що його штовхає, або точніше кажучи: жодне тіло не можна розглядати в абсолютному покої; кожен новий рух виникає із сутички двох тіл, що рухаються в різних напрямках— або, говорячи дещо грубо матеріалістично, кожен новий рух виникає із сутички протилежностей“ (т. I, стор. 130). Постава питання ясна. Дюрінг точнісінько так само твердив, що тільки антагонізм сил, які борються одна з одною в протилежному напрямі, є основна форма всіх дій у природі та її виявах. Дюрінг, як ми знаємо, за цю теорію антагонізму сил, що борються одна з одною, дістав від Енгельса по заслугі. Енгельс у боротьбі з Дюрінгом незаперечно довів, що основним рушієм розвитку в природі й суспільстві є не сутичка зовнішніх сил, а внутрішня суперечність явищ, боротьба взаємопроникаючих протилежностей, але Кавтський любінько майже дослівно повторив стару жуйку розкритикованого Енгельсом Дюрінга. За Кавтським у рухові жодних суперечностей немає. Кавтський пише, що „коли розглядати рух не як одночасне перебування тіла в двох місцях, що між ними відбувається рух, а як одночасну віддаленість його від цих місць, то тіло покинуло А раніше ніж прибуло в В; в цьому уявленні нічого суперечливого нема“ (т. I, ст. 141). Суперечливість руху полягає не в тім, що тіло, яке рухається, перебуває між двома точками, віддаленими на певній відстані одна від одної, а в тім, що тіло перебуває одночасно в місці А і не перебуває в ньому.

Дюрінг так само твердив, як твердить тепер Кавтський, що в речах і рухові немає жодних суперечностей, що визнання суперечностей за реальність є не що інше, як вершина безглуздя.

Енгельс в „Антидюрінгові“ повністю спростував цю Дюрінгову вульгарно-механістичну пласку думку. Енгельс довів, що ми не натрапляємо на суперечності тільки доти, доки розглядаємо речі в стані спокою. Але заледве ми почнемо розглядати речі в їх рухові, в їх зміні, картина виразно міняється. Ми зараз же натрапляємо на суперечності. „Сам рух,— пише Енгельс,— є суперечність; навіть просте механічне переміщення може відбуватись лиш так, що тіло в той самий момент часу перебуває в тім самім місці і в той самий час в іншому місці. Перебуває в тім самім місці й не перебуває. Постійне покладання і разом розв'язання цієї суперечности, це власне й є рух („Анти-Дюрінг“ стор. 109). Кавтський цю Енгельсову тезу перекутив до непізнання, і перекутив для того, щоб довести неіснування суперечностей, аби тільки виправдати свою вульгарно-механістичну концепцію протилежно скерованих сил. Адже цілком ясно, що коли визнати суперечності руху, то повністю повалиться уся будова кавтськіянської методології, бо тоді Кавтському неодмінно доведеться визнати наявність внутрішніх суперечностей в усіх речах, в усіх явищах і процесах природи, суспільства і мислення.

Діалектичний матеріалізм розглядає всі явища природи, суспільства і мислення в їх саморозвитку і визнає, що джерелом, рушієм розвитку є боротьба протилежностей.

Роздвоєння єдиного на взаємовиключні протилежності і боротьба цих протилежностей є найзагальніший закон розвитку природи, суспільства і мислення; але „єдність, збігання, тожність, рівнодіяння протилежностей,— є умовні, тимчасові, минуші, релятивні. Боротьба взаємовиключних протилежностей є абсолютна, як абсолютний є розвій, рух“ (Ленін. „К вопросу о диалектике“). Для Кавтського, навпаки, єдність є абсолютна, а боротьба — відносна й примирна. Теорія поєднаності антогонізмів — ось основа кавтськіянської антидіалектики. За Кавтським загальний закон, що йому підлягає розвиток людей, тварин і рослин, полягає в тому, що кожна зміна суспільства, так само як і біологічних видів, сходить, на зміни оточення, а де це оточення незмінне, там не змінюються і організми, що його оселяють. Коли ж змінюється оточення, то організм і „суспільний організації“ пристосовується до його змін, міняючи свою форму. Як відомо, ролі оточення класики марксизму не ігнорували, не відкидали його значення при вивчанні законів соціально-економічних формацій. Але вони довели, що оточення впливає не безпосередньо на людей, а діє, переломлюючись через продукційні відносини, в залежності від розвитку продуктивних сил. Люди змінюють цю суспільну форму залежно не від зміни оточення, а залежно від розвитку продуктивних сил і продукційних відносин. Рівень розвитку продуктивних сил і продукційних відносин веде до зміни форми й змісту соціально-економічних формацій. За Кавтським, увесь діалектичний процес становить собою не що інше, як взаємодіяння „Я“ і оточення, що в ньому відбувається пристосування Я до оточення. Іншого розуміння діалектичного процесу в Кавтського немає. „Вихідна точка всякого процесу пристосування,— пише Кавтський,— є організм. Так, ми маємо ствердження, засаду, тезу. Протилежно їй виступає довколишній світ „не Я“, заперечення організму, антитеза. Завершенням є подолання протилежностей — запереченням. Нове ствердження організму через пристосування — синтеза.

„Синтеза повертає процес до вихідного пункту — індивіда, що досягає самоствердження. Накреслений тут процес руху й розвитку органічного світу є діалектичний процес, тобто процес, що починається ствердженням, продовжується запереченням і закінчується запереченням заперечення“

В суспільстві цей „діалектичний процес“ відбувається так: „Дух рухає суспільство. Він ставить собі свою власну антитезу і шукає потім синтези, а знайшовши з синтези утворює нову антитезу і т. д. (т. I, стор. 789).

В нашому мисленні цей „діалектичний“ процес відбувається так: „На-явність суперечностей в наших думках є абсолютно нестерпуча для на-шого мислення. Там, де воно знаходить суперечність, воно пильно нама-гається її усунути. Цей процес логічного мислення є такий самий діалек-тичний, як процес подолання суперечностей між „Я“ і оточенням. Як і в останньому випадку, він закінчується синтезом, що її, за Махом, можна назвати пристосуванням“ (т. I, стор. 147). І, нарешті, як за підсумок, Кавтський твердить, що весь діалектичний процес є не що інше, як „без-суперечне пристосування думок однієї до одної і що це пристосування становить одне з завдань руху.

Щодо форми, то весь цей процес, як бачимо, взято в Гегеля, з Ге-телевої „тріади“. Щодо суті, він становить собою, як ми бачимо, не що інше як кантіансько-діорінгіанську механістичну методологію і ма-хістське пристосування.

Про Гегелеву „тріаду“ Кавтський заявляє так: „подана тут діалектика збігається формою з Гегелевою, але вона зовсім іншого роду, ніж остання. Теза та антитеза в Гегеля не є дві взаємно різні речі, як орга-нізм і зовнішній світ, що впливають одна на одну. Але в нього лежить уже в самій тезі протиріччя в самому собі, її заперечення. Це запере-чення розвивається і веде до знищення тези, вихідної точки. Але й це заперечення несе в собі зерно свого заперечення, яке веде до синтези і нового ствердження тези на новій основі. Тим часом моя діалектика,— за-являє Кавтський,— є взаємодіяння „Я“ і оточення“ (т. I, ст. 130). Ми зна-ємо, що в Гегеля діалектика виявляє в суперечності внутрішню підойму руху, розкриває внутрішню пульсацію саморухання духу. Ясно, що Геге-лева діалектика є ідеалістична діалектика, але якраз тут у Кавтського мова йде не про це. Кавтський категорично повстає проти принципу са-моруху, руху й боротьби взаємопроникаючих протилежностей. Поняття саморуху, на думку Кавтського, як ми вже бачили вище, виявляється зовсім непридатним для матеріалістичного розуміння діалектики. З цього приводу він пише: „В Енгельса, який розглядає рух і розвиток не як взаємодіяння двох чинників — індивіда й оточення, що сполучають у со-бі антитезу й тезу, видно ще дужий вплив Гегеля, що так саме поясню-вав рух тільки одним чинником — духом, який творив із себе своє власне заперечення“. Картина ясна. Кавтський виступає тут як схоласт, як ек-лектик. Кавтський взагалі проти роздвоєння єдиного на взаємопроникаючі протилежності, проти боротьби між ними, проти основного рушія розвит-ку. Адже Кавтський міркує так: „Коли, мовляв, у Марксовій діалектиці саморух, в діалектиці Гегелевій саморух, то ясно що жодної відмінності між ними немає. Рухові сили ті самі — боротьба взаємопроникаючих про-тилежностей. Отже,— робить висновок Кавтський,— діалектика класиків марксизму пронизана духом гегельянщини. Так можуть міркувати тільки люди наскрізь просякнені схоластикою.

У класиків марксизму саморух,— це матерія в саморухові. Матерія є носій саморуху. А в Гегеля, як ми знаємо, саморух це дух у саморухові. Дух — носій саморуху. Це два цілком протилежні світогляди, дві цілком протилежні методи. У Гегеля світогляд і метода абсолютного ідеалізму, у класиків марксизму — метода й світогляд діалектичного матеріалізму. У Гегеля філософія буржуазії, у Маркса й Енгельса філософія пролетаріату.

Таким чином, у Кавтського, як ми бачимо, весь діалектичний процес сходиться на пристосування. „Розв'язання протилежностей між „Я“ і зо-внішнім світом, полягає у взаємному пристосуванні“. „Нові форми орга-

нізмів і суспільних організацій утворюється через пристосування до оточення в його змінах", взаємне пристосування рухів і думок. „Рушієм розвитку там, де є свідомість, є дух; там, де немає свідомости — зовнішньо-скеровані одна проти одної сили. Ось та універсальна еклектична метода, що її Кавтський позичив у Спенсера. Така є справді клясична пристосовницька, опортуністично-вulgарно-механістична і ідеалістична схема еклектика Кавтського. Ця пристосовницька еклектика Кавтського має виразний характер угодовства, компромісу й примирення протилежностей в усій його теорії й практиці, і є методологією опортуністичної, соціал-фашистської практики примирення клясової боротьби. „Часто гадають, — пише Кавтський, — що думки проспівробітництва кляс суперечать теорії клясової боротьби... Жодна політична революція не могла здійснитися іншим шляхом. Це співробітництво становить завжди перший акт революції“ (т. II, стор. 423). Непримиренність клясової боротьби, за Кавтським, це не що інше, як „примітивність більшовицького мислення“. Співробітництво кляс на основі підпорядкування інтересів пролетаріату інтересам буржуазії, на основі пристосування інтересів пролетаріату до інтересів буржуазної держави заступає у нього клясову боротьбу. Кавтський, висловлюючись про Схід, каже, що „коли він довгий час дримав і не рухався вперед, то це було через те, що він довго не зустрічався з новими фактами зовні“.

Цими зовнішніми факторами, на думку Кавтського, стало побудування залізниць і промислових підприємств на Сході капіталістичними державами інших частин світу, і ці заходи є крайня конечність, що без неї Схід посувався би був шляхами розвитку. Ясно, що ці міркування Кавтського, виправдовуючи колоніальну грабіжку з боку імперіялізму, виключають внутрішні причини розвитку тієї чи іншої країни. Особливо це проповідує Кавтський про Радянський союз, а саме, що „без допомоги чужоземних капіталів, тобто капіталів капіталістичних країн, побудування соціалізму в Росії є не що інше, як гола фантазія, і російський робітник, за даних умов, у спробах розв'язати це нерозв'язне завдання, тільки даремно витрачує свої власні сили, як і продуктивні сили країни“. (Кавтський К. „Что сулит нам новый год“ Соцвестник № 25 1929, ст. 10). На це ми відповімо, що Радянський союз, як би Кавтський не проповідував неможливість побудувати соціалізм в нашій країні, як би він не допомагав капіталістам готувати інтервенцію проти СРСР, як би капіталісти не заваджали нам будувати соціалізм, уже вступив у першу фазу соціалізму і побудує повне соціалістичне суспільство.

Коли взяти проблему походження кляс, то при її розгляді Кавтський так саме виходить із своєї vulgарно-механічної методології. За Кавтським, „спроби пояснити утворення кляс і держави з внутрішніх чинників первісної громади зовсім не дали задовільних наслідків. Кляси й держави, за Кавтським, зростають не осеред громади, а через зіткнення з іншими громадами, з війни. Це виникнення кляс відбувається так: переможне плем'я підкорює собі плем'я переможене, привласнює собі всю його землю, що на ній жило й працювало переможене плем'я і примушує його регулярно працювати на переможця, сплачуючи йому данину й податки. Таким чином, — висновує Кавтський, — перші кляси й держави утворилися з племён, що нашаровувалися одне на одне через акт завоювання, і тут окремі племена й кляси становлять собою відокремлені організації, кожна із своїм власним суспільним життям“ (т. II, стор. 81-82).

Vulgарно-механістична методологія Кавтського ґрунтується на теорії рівноваги, цієї осі механістичної методології. Уже одне те, що в Кавтського за рушіїв розвитку правлять зовнішні сили, які штовхають одна одну, і що нові форми організмів та суспільних організацій утворюються через пристосування до оточення в його змінах, неминує веде

його до теорії рівноваги. Кавтськіянська теорія рівноваги має своє коріння в кантіанстві, дюрінгіанстві і спенсеризмі. За Спенсером, як ми знаємо, „організми, що перебувають у повній рівновазі з умовами, в яких вони живуть, можуть змінюватись тільки, коли змінюються умови. Бо твердити протилежне,— пише Спенсер,— значило б заперечувати постійність сили“. Услід за Спенсером, Кавтський наводячи цю цитату у своїй книзі „Розмноження й розвиток природи в суспільстві“, теж твердить, що поки існує вид організмів, доти сили, що ведуть його до знищення, і сили, що підтримують його життя, мусять мати тенденцію рівноваги“. У цій книзі Кавтський написав цілі три розділи, присвячені виключно рівновазі (розділ IV — „Рівновага в природі“, розділ V — „Революція і застій у природі“ і розділ VIII „Порушення рівноваги в природі“). Власне й решту розділів у книзі побудовано так саме на теорії рівноваги. Основна мета, що її поставив собі в цій книзі Кавтський—це за всяку ціну довести, що в природі розвиток має постійну тенденцію до рівноваги“ (стор. 23, вид. „Пролетарий“, 1923 р.) Кавтський у цій книзі розвиває таку думку, що в розплідженні й загибелі організмів між творчими і знищувальними чинниками, між знищенням і розмноженням рівновага ніколи не може бути порушена на довгий час. Вона постійно відновлюється, подібно до рівноваги частин кожного окремого організму! (Там же, стор. 25). Ця рівновага між знищенням і розмноженням індивідів, що існувала з самого початку їх виникнення, мусить існувати й надалі (32). Всі зміни, всі порушення рівноваги відбуваються за Кавтським так, що коли протягом довгого періоду,—а ми тут маємо на думці геологічні періоди,—зовнішні умови залишалися незмінні і різні види організмів досягли стану взаємної рівноваги,... то рівновага виключає можливість дальшого розвитку на весь час, доки лишаються незмінними зовнішні умови, що її утворили. Рівновага містить собою безперестанне повторення тих самих умов, що не виключає можливості невеликих змін у них. Але всяка тривала й глибша зміна в зовнішніх умовах неминуче порушить рівновагу між організмами... викличе цілу низку безладних змін, і цей хаотичний стан триватиме доти, поки нарешті нові умови не витворять нових видів і нових взаємовідносин між ними. Знову усталена рівновага своєю чергою триватиме доти, доки не відбудеться нових глибоких змін у зовнішніх умовах.

Такого роду перевороти, що при них корінним способом змінюється зовнішній вигляд, кліматичні та інші умови окремих частин світу і навіть усїєї землі, становлять льодові періоди, доби підвищення й зниження суходолів та морського дна, зміни напряду морських течій, зміни положення земної осі і т. д.“ (Там же, стор. 34 - 35).

Коли до всіх цих міркувань Кавтського додати ще те, про віщо ми говорили вище, а саме, що від зміни оточення залежить не тільки зміна й розвиток видів, але й розвиток людського суспільства, і що всі нові форми організмів в суспільних організаціях утворюються через пристосування до оточення в його змінах, то ми дістаємо повну картину кавтськіянської теорії рівноваги, картину, катастроф, „ступневости“ та пристосування. Як бачимо, в Кавтського рівновага, катастрофа, „ступневість“ і пристосування заступають еволюційний і революційний розвиток. У кавтськіянській діалектиці, як ми бачимо, за рівновагою наступає катастрофа, після чого настає період нової рівноваги через поступове пристосування організмів і суспільних формацій до оточення, що змінилося через катастрофу. Отже, катастрофи діються в неорганічному світі; органічний світ реагує на них пристосовницькою еволюцією. Жодних революційних стрибковань змін, викликаних своїми внутрішніми законами розвитку, не відбувається. Для класиків марксизму розвиток в усіх явищах природи й суспільства діється через боротьбу внутрішніх протилеж-

ностей, які обумовлюють життя природи й суспільства своїми постійними суперечностями і своїм кінцевим переходом одна в одну або вищі форми. („Діалектика природи“, ст. 42). Рівновага нероздільна від руху. Рівновага знаходиться в русі. Сукупний рух знову знімає окрему рівновагу. Отже, рівновага є відносна, тимчасова, вона є момент руху. Рух і рівновага перебувають у живій єдності на основі руху. „В органічному світі, — пише Енгельс, — кожний крок уперед (до найскладнішої рослини — з одного боку, до людини — з другого), розвиток відбувається в формі постійної боротьби спадковості й пристосування“ („Діалектика природи“, ст. 43). Ця Енгельсова теза зовсім не схожа на те, що проповідує Кавтський. У Кавтського виключається боротьба взаємопроникаючих протилежностей.

Енгельс у „Діалектиці природи“ каже, що спадковість можна розглядати і як позитивну — як сторону, що зберігає і як пасивну, негативну діяльність, що становить опір, а пристосування — як негативну, що постійно руйнує успадковане надбання; але з таким самим успіхом можна розглядати пристосування як творчу активність, як сторону позитивну. Подібно до того, як і в історії прогрес виступає, як заперечення суцього порядку, так і тут ми можемо розглядати пристосування як негативну діяльність, а спадковість — як позитивну.

Кавтськіянська теорія рівноваги не обмежується тільки природою, а поширюється й на суспільний розвиток. В питанні про відношення класових сил за імперіялізму Кавтський виходить саме з теорії рівноваги. Він твердить, що „погадана суперечність розв'язується тим, що є дві різні ділянки, де зусилюється кожна класа: капіталісти раз-у-раз міцніють в економіці, пролетаріят — у політиці“ (т. II, стор. 579). Отже, за Кавтським виходить, що економіка це є одна з ділянок, яка немає нічого спільного з політикою. Репрезентаторкою цієї ділянки є буржуазія, що зміцнює весь час свою міць у цій ділянці. Політика — це друга ділянка. Її представником є пролетаріят, який паралельно із зміцненням могутності буржуазії в економіці зміцнює свою міць у політиці. Таким чином стається рівновага між цими двома ділянками — економікою та політикою, та їх представниками — буржуазією і пролетаріяттом. Звідси ясно, що виникає така класова система, яка мусить зберігатися на віки вічні, бо вона за даних історичних обставин не може вийти з рівноваги. Цим самим Кавтський веде справу до того, щоб накинати масам думку про мирне встановлення капіталізму в соціалізм і про те, що, мовляв, пролетаріяттові немає потреби робити революції, бо він, весь час зміцнюючись у політиці, дедалі поволі захопить до своїх рук — владу, і цим він поволі здійснить свою зверхність в економіці.

Для марксизму - лєнінізму політика є сконцетрований вираз економіки. Ясно, що це — єдність різностей. Ясно, що класа, панівна в економіці, панує і в політиці. В капіталістичному суспільстві панування в економіці й політиці належить класі експлуататорів. Диктатура буржуазії, це є безмежне панування буржуазії і в економіці, і в політиці, панування, скероване на пригнічення, на визискування пролетаріату і на більше зміцнення капіталістичного суспільства. Класа пролетаріату — носій нового способу виробництва, нової економіки і нової політики, абсолютно протилежний класі експлуататорів. В період диктатури пролетаріату йде непримиренна класова боротьба між способом виробництва, що народився — розвивається і зміцнюється — соціалістичною економікою і політикою пролетаріату, з одного боку, і капіталістичним способом виробництва, що гине у запеклій класовій боротьбі, — економікою та політикою буржуазії, з другого боку.

Кавтськіянська теорія імперіялізму, „ультра-імперіялізму“, як ми також знаємо, базується на відриві політики від економіки, на вульгарно-механістичній методології, на теорії рівноваги. За Кавтським, імперіялізм — це тільки політика. „Ультра-імперіялізм“ — це є фаза перенесення політики

картелів на зовнішню політику, „фаза об'єднання імперіялізму усього світу, а не боротьби їх, фаза припинення війн за капіталізму“, а не фаза „спільного визискування світу інтернаціонально-об'єднаним фінансовим капіталом“ (Ленін). За Кавтським, місце анархії виробництва заступає „організований капіталізм“, монополія усуває конкуренцію, і кризи за таких умов цілком усуваються. Кризи, за Кавтським, взагалі випливають не з анархії виробництва капіталістичного суспільства, не з поглиблення його суперечностей, не з самої суті капіталістичного суспільства, а з окремих ситуацій, з політичних воєнних катастроф та хиб законодавств. За Кавтським, клясова боротьба всередині країн затихає, кляси приходять до рівноваги, внутрішні суперечності переносяться на міжнародню арену. „Мир та спокій у країні — ось попередні умови здійснення соціалізму“. Період, що його імперіялізм переживає тепер, підтверджує, як думає Кавтський, його теорію ультра-імперіялізму“.

Маркс — Енгельс — Ленін у своєму величому ученні довели з домежною ясністю і науковістю, що внутрішні суперечності капіталістичного суспільства, загострюючись, неминуче ведуть капіталістичне суспільство до загибелі, і не через вrostання капіталізму в соціалізм, а через революційне знищення капіталістичного суспільства, що „монополія родить конкуренцію“ і конкуренція родить монополію, а проте, урівняння сил не усуває труднощів, а утворює ще тяжчий, ще заплутаніший стан капіталізму. Ленін, майстерно орудуючи діалектичним матеріалізмом, вивчив усі суперечності й особливості імперіялізму і довів, що „імперіялізм є остання стадія капіталізму“, що „імперіялізм ускладняє і загострює суперечності капіталізму, „сплітає“ з вільною конкуренцією монополію, але усунути обмін, ринок, конкуренцію, кризи тощо не може. „Імперіялізм є капіталізм, що відживає, але не віджив, умирає, але не вмер“ (т. XX, стор. 277). Доба імперіялізму з її щораз гострішими суперечностями неминуче веде до пролетарської революції. Кавтськіянська концепція еволюції і революція нічого спільного з еволюцією та революцією клясиків марксизму не мають. У Кавтського „еволюція“ — поступове пристосування через зміну форм організмів і суспільних організацій до оточення, що катастрофічно змінюється. Революція є не що інше, як катастрофи, що діються як зміни підсоння, спускання та підіймання дна морського і т. д. Всі ці катастрофи відбуваються в неорганічній природі. В основі кавтськіянської „ступневості“, як ми бачили, лежить саме кількісне зростання без будь-яких якісних змін явищ. Катастрофи і „ступневисть“ Кавтського відмінно зовнішні явища, що не мають одне з одним нічого спільного, крім, може того, що по катастрофі починається пристосовницька еволюція організмів-суспільної організації до оточення, що змінилося.

Для клясиків марксизму весь розвиток у природі й суспільстві, включає в себе й повільну еволюцію, і швидкі стрибки, перерви у ступневості“ (Ленін). Це — єдність суперечностей. Еволюція — процес загострення суперечностей; вона не є суцільний рівномірний процес; в ній самій включена низка часткових стрибків і поворотів, хоч вони й не змінюють суті законів розвитку даного явища. „Революція є найгостріша, найшаленіша і найвідчайдушніша клясова боротьба й громадянська війна: вона є неймовірно складно-болісний процес умирання старого і народження нового суспільного устрою, укладу буття десятків мільйонів людей“ (Ленін). Ясно, що революція — не моментальний стрибок, не катастрофа, а тривалий період боротьби, що включає в себе якісно своєрідні етапи розвитку цієї боротьби. Кавтський у своїй книзі „Матеріалістичне розуміння історії“, ревізуючи марксо-енгельсове обґрунтування закону заперечення, твердить, що „за час свого існування кожний організм пробігає різні стадії. Його форми безупинно змінюються... Індивід перебуває в безупинному процесі заперечення форм. Якщо яйце заперечується в тілі матері шляхом

запліднення, що викликає його зростання, тоді зарінок, що зростає, знову щоденно заперечується, бо щодня щось змінюється в його зовнішньому вигляді або складі. Так саме, за Кавтським, і перша - ліпша суспільна організація поступово виникає, як і поступово відмирає без жодних революційних здвигів. Тут так саме не стається жодного стрибкового заперечення. „Вихідним становищем людської історії,— пише Кавтський,— є первісний комунізм: це теза. Заперечення первісного комунізму— приватна власність окремого робітника на засоби виробництва. Заперечення заперечення первісного комунізму— привласнення капіталу, приватна власність на засоби виробництва. Заперечення заперечення заперечення первісного комунізму— зняття капіталістичної власності на засоби виробництва— створення нової форми комунізму. А при детальнішій аналізі,— продовжує Кавтський,— можна було б умістити між старим і новим комунізмом ще більше число проміжних ланок“.

Така є повна вульгарно-механістична „ступнева“ схема кавтськіянської методології в аналізі розвитку у природі й суспільстві. За Кавтським, відбувається тільки кількісне зростання без стрибкової зміни якісної означеності організмів і суспільних організацій. Як ми знаємо, свого часу Дюрінг так саме виступав проти Маркса й Енгельса, обвинувачуючи їх у тому, що вони ніби не можуть довести інакше доконечності соціальної революції, створення ладу, побудованого на суспільній власності на землю і на витворенні працею засоби виробництва, як тільки посилаючись на Гегелеве заперечення заперечення. Енгельс в „Антидюрінгові“ повністю спростував оці вульгарні Дюрінгові міркування, довівши низкою прикладів, що закон заперечення заперечення є закон об'єктивної дійсності, що охоплює усі явища природи і суспільства. Енгельс каже: „що ж воно все таки є, це жахливе заперечення заперечення, що так псує життя панові Дюрінгові? По суті дуже проста процедура, що відбувається щоденно скрізь, процедура, що її може зрозуміти кожна дитина, коли тільки зірвати з неї містичне дрантя, що сповивала її стара ідеалістична філософія і в ньому лишають її досі тільки безпорадні метафізики на зразок пана Дюрінга“ („Анти-Дюрінг“, стор. 123-124).

Енгельс з незаперечною науковістю на ряді прикладів доводить наявність законів заперечення заперечення в об'єктивному світі. Наведена цитата з Енгельса якнайкраще стосується і до Кавтського.

Кавтський, як метафізик, ніяк не може собі уявити, як це може відбуватися заперечення заперечення. Ясно, що тут у Кавтського виступає основний його принцип — „страх перед революцією“, що про нього говорив Енгельс. А доба пролетарських революцій якраз псує життя п. Кавтському. Але як би Кавтський не доводив відсутність стрибкової революційної зміни в розвитку суспільних формацій, факти історії примушують його визнати революційні зміни, що відбувалися в людській історії. Факти— уперта річ. Але, за Кавтським, усі колишні революції не впливають із внутрішніх законів розвитку суспільства, а становлять собою явища зовнішні, нав'язані чимось зовні,— надто це стосується до революцій передкапіталістичних формацій.

Буржуазні революції, за Кавтським, явища доконечні, але вони так саме не впливають з об'єктивних економічних законів розвитку, а є не що інше, як тільки явища політичні, які усувають монархію і проголошують панування демократичної держави, що за її допомогою здійснюється соціалізм. Звідси, за Кавтським, докорінно змінюються й завдання пролетарських партій. Зруйнування монархії,— пише Кавтський,— та його наслідки докорінно змінюють завдання політичних партій. Держава, де вони живуть, уже не військова монархія, а демократична республіка, що їй загрожує реакція, при чому вірний захист знаходить вона тільки в пролетаріаті. Нашим же завданням тепер стає обороняти республіку, тобто

наявну державу, а не повалювати її („Більшовізм у глухому куті“). Картина ясна. Кавтський, як бачимо, займає позицію тільки за буржуазну революцію і проти революції пролетарської, проти класової боротьби пролетаріату з буржуазією, за збереження капіталізму, за підпорядкування інтересів робітничої класи інтересам буржуазії.

За Кавтським, розвиток капіталізму йде не шляхами загострення, поглиблення суперечностей, що ведуть його до загибелі, а „шляхами прогресу: і ні від яких розривів, в тім числі економічних криз,— пише Кавтський,— ми не повинні ждати краху або катастрофи капіталізму, що примусило би заступити його іншою, вищою формою господарства“ (т. II, стор. 558). Це написано, як ми знаємо, напередодні величезної кризи, яка ось уже третій рік лютує по всьому капіталістичному світі, кризи, що перевищує своєю глибиною, широчиною і силою всі кризи капіталізму, які відбувалися досі, кризи, що загострила до краю суперечності капіталістичного суспільства між працею та капіталом.

Тов. Сталін на XVI з'їзді казав: „Найважливіший наслідок світової економічної кризи становить оголення і загострення суперечностей властивих світовому капіталізмові. Оголюються і загострюються суперечності між найважливішими імперіялістичними країнами... Оголюються і загострюються суперечності між країнами-переможцями, та країнами переможеними... Оголюються і загострюються суперечності між капіталістичними країнами і колоніальними залежними країнами... Оголилися й загострилися суперечності між буржуазією та пролетаріатом у капіталістичних країнах... Це значить, поперше, що буржуазія шукатиме виходу з становища в дальшій фашизації—щодо внутрішньої політики, використовуючи для цього реакційні сили, в тім числі і соціал-демократію. Це значить, подруге, що буржуазія шукатиме виходу в новій імперіялістичній війні і інтервенції—щодо зовнішньої політики. Це значить, нарешті, що пролетаріят, борючись з капіталістичним визиском та військовою небезпекою, шукатиме виходу в революції“. Ми бачимо, як вірно служить інтересам буржуазії вульгарно-механістична та ідеалістична методологія Кавтського.

Нам ясно, що буржуазія шукає виходу в фашизації капіталістичних держав, шукає виходу в наступі на пролетаріят. Пролетаріят капіталістичних країн все щільніше з'єднується навколо комуністичної партії Радянського союзу як ударної бригади світового пролетаріату, і твердим кроком прямує до пролетарської революції.

Перехід від капіталізму до соціалізму, за Кавтським, відбувається не революційним шляхом, не через запеклу класову боротьбу, не через знищення капіталізму, а через пристосовницький реформізм, через відмодження капіталізму з середини, через співробітництво класи пролетаріату з панівною класою—буржуазією, через зміцнення капіталізму“. „Що більше, капіталістичний спосіб виробництва цвіте й процвітає,— пише Кавтський,— тим кращі є перспективи соціалістичного режиму, що виступить на зміну капіталістичному“ (т. II, стор. 591).

„Мир і спокій у країні—ось попередні умови здійснення соціалізму і в цьому одна з відмінностей між буржуазною революцією проти феодалізму і пролетарською революцією, скерованою проти капіталізму“ („Проблеми пролет. революції“, стор. 32).

Ленін, як ми знаємо (див. IX Ленінський збірник), про Гегеля сказав: „За богом шкода, сволота ідеалістична“. Про Кавтського з повним правом пролетаріят може сказати: „За капіталізмом шкода, сволота буржуазна!“.. Власне цю думку Ленін повністю висловив (тільки іншими словами) в творі „Пролетарська революція і ренегат Кавтський“.

„Держава, де живуть пролетарські партії,— пише Кавтський,— уже не є військова монархія, що про її скинення говорив Маркс, а демократична республіка, і тому тепер визискувані думають щораз менше про те,

щоб зруйнувати наявну державу, або її знищити. Нашим завданням стає тепер боронити республіку, тобто наявну державу, а не повалювати її". (Матеріалістичне розуміння історії, т. II, ст. 54-55).

Пролетарі всіх капіталістичних країн! працюйте, гніть спини, хай вас визискують і катують, розстрілюють, мордують по тюрмах, мільйонами в імперіалістичних побоїщах убивають фашисти й соціал-фашисти! Терпіть, зміцнюйте капіталізм; здобудете „царство небесне“, тобто фашистський і соціал-фашистський „соціалізм“, що в ньому ви тепер у капіталістичних країнах живете! Ось що проповідує, ось за що бореться зрадник із зрадників Кавтський.

За Кавтським, для політичної революції потрібні тривалі соціальні перетворення, що відбуваються крок за кроком (т. II, стор. 112). Ці перетворення відбуваються тільки через відмолодження суспільства з середини. „Таке „відмолодження“ не тільки можливе, — пише Кавтський, — але й неминуче. Воно становить раціональнішу методу суспільного розвитку проти тих, що знаходили місце досі з моменту виникнення держави, але звільняє суспільство від проміжних ступенів дикого варварства, які лежать між окремими ступенями державної цивілізації. Нарешті, воно становить на теперішній момент єдину можливу методу дальшого розвитку“ (т. II, стор. 418). Боротьба за демократію становить вихідний пункт відмолодження, тобто буржуазної політичної революції. „Демократія—це така ж доконечна умова для розвитку сил, як і капіталістичний спосіб виробництва. Тільки завдяки демократії стає можлива мирна форма пролетарської революції без кровопролиття, без насильства“ („Пролетар. револ. і її програма, стор. 106). „В умовах демократії пролетарська революція не являється так несподівано, вона сухіша і менше рясніє подіями ніж революція буржуазна“. Коли сьогочасна російська революція така багата на драматичні епізоди та нечувані сенсації, то це тільки ще раз доводить, що вона є революція буржуазна.

Ленін, як ми знаємо, в низці своїх творів з винятковою ясністю показав, що являє собою ця кавтськіянська „демократія“. „В капіталістичному суспільстві, — пише Ленін, — ми маємо демократію врзану, убогу, фалшиву, демократію тільки для багатих, для меншости. Тільки диктатура пролетаріату... уперше дасть демократію для народу, для більшости поряд із придушенням визискувачів; тільки самий комунізм здатний дати демократію справді повну“ (т. XXI, стор. 431).

Як бачимо, Ленінова постава питання як небо від землі відрізняється від кавтськіянської. Кавтський, як бачимо, стоїть за буржуазну демократію проти демократії пролетарської. Ленін — за пролетарську демократію і за знищення буржуазної демократії, як однієї з форм буржуазної держави.

Епоха імперіалізму, за Кавтським, є не що інше, як політика капіталізму, від якої він може відмовитися під тиском пролетаріату, безпосередньо перейти в соціалізм. „Нині держава пробуває в стані безупинної зміни і становить собою суперечне явище. Вона вже не є колишньою державою, а проте, вона не є зараз і нова держава. Вона тепер перебуває в стадії переходу, що приведе від колишньої держави до держави нової, вільної“ (Кавтський т. II, ст. 611-612). Намагаючись обійти питання про неминучість пролетарської, революції, Кавтський посилається на те, що „сам Енгельс цей процес уявляє собі, як картину постійного засищення й відмирання державної влади, а не як одноразовий акт“ (т. II, стор. 603-604). І в цей переходовий період капіталістична держава поступається низкою функцій Лізі націй, що й стане вищою організацією суспільства. Звідси Кавтський робить висновок, що „ми маємо всі підстави відмовитися тепер від уживання лозунгу „диктатура пролетаріату“, бо Маркс і Енгельс ніколи не наполягали на цьому лозунгові, що його

Маркс ужив раз і вжив тільки випадково. Не диктатура пролетаріату — державна форма переходової доби (бо вона несумісна не тільки з промисловим капіталізмом, але й з демократичним соціалізмом, тим більше — з переходовою добою від капіталізму до соціалізму), а саме демократична республіка є державна форма для панування пролетаріату і здійснення соціалізму“ („Пролетар. революція і її програма“).

І в завершенні усього цього Кавтський пише про нашу пролетарську революцію, що це є тільки „бонапаристське“ або, коли хочете, фашистське переродження більшовізму“. („Большевизм в тупике“).

Перед нами розкрилася якнайповніша картина кавтськіянської соціал-фашистської зрадницької теорії. Зберегти за всяку ціну капіталістичну державу, підготувати за всяку ціну інтервенцію проти СРСР — ось мета його зрадницької теорії.

Пролетаріат може здійснити свою мету — побудування соціалізму — лише через революційне захоплення влади, через революційне знищення капіталізму; і ця революційна доба побудування соціалізму — це доба диктатури пролетаріату. Без диктатури пролетаріату пролетаріат ніколи не здійснить своєї мети.

Маркс у листі до Вайдемаера 5 лютого 1852 р. писав: „Щодо мене, то мені не належить ні заслуга відкриття кляс, ні заслуга відкриття їх боротьби між собою. Буржуазні історики задовго до мене викрили історичний розвиток цієї боротьби. Те, що я зробив нового, зводилось на доведення: 1) що існування кляс пов'язане тільки з певними історичними формами виробництва в його розвитку, 2) що клясова боротьба неминуче веде до диктатури пролетаріату“. А в „Критиці Готської програми“ Маркс пише: „між капіталістичним і соціалістичним суспільством лежить період революційного перетворення одного в одне, а йому відповідає і політичний і переходовий період, що за нього держава не може бути нічим іншим, як революційною диктатурою пролетаріату“.

Тільки такі оскаженілі соціал-фашисти, як Кавтський і кавтськіянці, можуть твердити, що словом „диктатура“ Маркс захопився тільки випадково і що диктатура пролетаріату є не що інше, як „дике варварство“.

Все учення марксизму скероване саме на те, щоб викрити суперечності капіталістичного суспільства, що ведуть його неминуче до пролетарської революції, до диктатури пролетаріату.

Маркс—Енгельс у своїх безсмертних творах дали повну наукову картину діалектики виникнення, розвитку й доконечної загибелі капіталізму, доконечного виникнення нового комуністичного суспільства через пролетарську революцію та диктатуру пролетаріату. Вони довели, що основні суперечності капіталістичного суспільства, які рухають його на шляхах його розвитку, на шляхах до його загибелі, це є суперечності між суспільним характером виробництва та приватним характером привласнення, суперечності, що знаходять свій вияв у боротьбі пролетаріату проти буржуазії.

Ленін услід за Марксом і Енгельсом каже, що „марксист є лише той, хто поширює визнання боротьби кляс до визнання диктатури пролетаріату. В цьому найглибша відмінність від рядового, дрібного (та й великого) буржуа“.

Ленін поглибив, розширив, сконкретизував вчення Маркса — Енгельса про диктатуру пролетаріату. Під його проводом пролетаріат захопив владу до своїх рук, під його керівництвом і керівництвом вождя комуністичної партії т. Сталіна пролетаріат Радянського союзу, підтриманий усім світовим пролетаріатом, перетворює науковий комунізм Маркса й Енгельса на дійсність. Вся пристовницько-реформістська кавтськіянська отрута скерована проти марксизму, проти революції, проти клясової боротьби, проти диктатури пролетаріату, проти будівництва соціалізму в Радянському союзі, за увічнення капіталізму, за збереження капіталістичної держави.

за підпорядкування інтересів пролетаріату інтересам класи визискувачів, за інтервенцію проти Радянського союзу. Кавтський ніяк не може собі уявити суспільство без соціал-демократичного поліцай-президента, який за допомогою палиць і кулеметів боронив би учений кавтськіянський пристосовницький кабінет, пухові перики, його вчений ковпак.

* * *

Соціал-фашистська „діалектика“ Кавтського в такій же мірі ворожа діалектиці класиків марксизму — хоч сам Кавтський і твердить, що його „діалектика“ тільки „не збігається“ з діалектикою класиків марксизму — в якій сучасний соціал-фашизм є ворог більшовізму.

У класиків марксизму внутрішні суперечності є джерело саморуху, в Кавтського у бутті немає суперечностей: суперечності існують тільки там, де є свідомість. Джерело руху в природі — сутичка зовнішніх сил, у суспільстві — людська свідомість. У класиків марксизму єдність, тожність протилежностей є відносна, а боротьба їх абсолютна, в Кавтського взагалі зовнішня єдність протилежностей, і абсолютно нема суперечностей, боротьби. За Кавтським, боротьба є відносна, умовна, примирна, а суперечності — зовнішні, тимчасові.

В класиків марксизму — перехід кількості в якість, якості в кількість, шлях розвитку, переривність непереривності, в Кавтського — „ступеністість“, саме кількісне зростання без якісних змін. Єдність революції та еволюції класиків марксизму Кавтський замінює „поступовим зростанням старого свинства в соціалістичне суспільство“.

В класиків марксизму — закон заперечення заперечення, в Кавтського — вульгаризована Гегелева „тріада“.

В класиків марксизму соціальні явища мають свої специфічні закони, в Кавтського соціальні закони є не що інше, як продовження законів біологічних.

В класиків марксизму діалектика є справжній закон розвитку природи людського суспільства і мислення; в Кавтського діалектика є тільки суб'єктивний схематизм, апіоризм і вульгарно-механістичний позитивізм.

В класиків марксизму пролетаріат свою мету побудування безкласового суспільства може здійснити тільки через революційне знищення капіталізму, через диктатуру пролетаріату, тільки через непримиренну класову боротьбу, в Кавтського здійснення соціалізму відбувається через зміцнення капіталізму, через співробітництво пролетаріату з буржуазією, через мирне вростання капіталізму в соціалізм.

Кавтськіянська діалектика є не що інше, як жалюгідний теоретичний добуток II соціал-фашистського Інтернаціоналу, цього мерзенного підлого знаряддя війни проти Радянського союзу.

Справді революційна марксо-ленінська діалектика є метода революційного пролетаріату та його світової партії — Комуністичного Інтернаціоналу в їх боротьбі за знищення капіталізму і побудування комунізму.

Г. ЄФІМЕНКО

ПРО СОЦІАЛЬНУ ПРИРОДУ КОЛГОСПІВ І КОЛГОСПНОГО СЕЛЯНСТВА¹

Величезні досягнення партії і робітничої класи за період першої п'ятирічки, всесвітньоісторичні перемоги на всіх фронтах соціалістичного будівництва цілком і остаточно забезпечили перемогу соціалізму в СРСР. Завершено побудову підвалин соціалістичної економіки; питання „хто — кого“ цілком і безповоротно вирішено на користь соціалізму і в місті, і на селі. Країна вступила в перший період соціалізму. Успіхи першої п'ятирічки підготували міцну базу для дальшого, ще потужнішого розвитку соціалізму. Ще більші, ще грандіозніші завдання стоять перед нами у здійсненні другої п'ятирічки. XVII партконференція накреслила програму будівництва соціалізму і шляхи здійснення цієї програми. „XVII партконференція ВКП(б) вважає, що величезні природні багатства країни, більшовицькі темпи соціалістичного будівництва, чимраз більша активність широких мас робітників і колгоспників та вірна лінія партії, цілком забезпечують таке розгортання продуктивних сил соціалістичного господарства в другому п'ятиріччі, що на його основі позістануть остаточно зліквідованими капіталістичні елементи в СРСР. Конференція вважає, що основне політичне завдання другої п'ятирічки є остаточно зліквідувати капіталістичні елементи і класи взагалі, цілком знищити причини, що породжують класові різниці й експлуатацію і подолати пережитки капіталізму в економіці та свідомості людей, перетворити всю трудящу людину країни на свідомих і активних будівників безкласового соціалістичного суспільства“. (Тези на доповідь т. Молотова).

Причини, що породжують класи, кореняться в економіці даного суспільства, в системі суспільного господарства, що їй в тій чи іншій формі є властива приватна власність на засоби виробництва і, на її основі, експлуатація людини людиною.

Отже, щоб здійснити основні політичні завдання другої п'ятирічки — завдання остаточно і повного знищення клас і причин, що породжують класи — треба цілковито перебудувати ті ділянки народнього господарства, які за своєю економічною структурою становлять джерело, звідки можуть виникати класи.

„Щоб знищити класи — казав Ленін — треба, поперше, скинути поміщиків і капіталістів. Це завдання ми виконали... Щоб знищити класи — треба, подруге, знищити різницю між робітником і селянином, зробити всіх працівниками... Це завдання незрівняно трудніше і з konieczности забарне... Це завдання можна розв'язати тільки організаційною перебувою свого суспільного господарства, переходом від одноосібного, відокремленого товарового господарства до суспільного великого господарства“...² Якщо перше з цих двох завдань розв'язала переможна

¹ В порядку обговорення. (Ред).

² Ленін, т. XVI, ст. 352 (1-е вид.).

Жовтнева пролетарська революція, то друге завдання, завдання організаційної перебудови всього суспільного господарства, переходу мільйонів розпорощених дрібнотоварових господарств до великого суспільного господарства, а разом в тим і остаточного знищення „останньої капіталістичної кляси“, останніх рештків і залишків капіталізму, розв'язується за наших днів. Воно розв'язується і здійснюється в наслідок твердого і неухильного здійснення Ленінових указівок про шляхи будівництва соціалізму, в наслідок переведення генеральної лінії партії, в нещадній боротьбі з троцькізмом, що заперечував можливість побудування соціалізму в нашій країні, в боротьбі з правим і „лівим“ опортунізмом, які, кожен по-своєму, намагалися стягти партію з Ленінових позицій у дрібнобуржуазне болото самопливу й розгублености. Воно здійснюється мільйонними масами робітників і трудящого селянства, здійснюється в процесі виконання і перевиконання народньогосподарських плянів першої п'ятирічки. Виконання плянів першої п'ятирічки дає можливість на всю широчінь розгорнути перебудову дрібних селянських господарств на великі колективні. А вже в перших роках другої п'ятирічки ця перебудова буде цілком закінчена.

Разом з перебудовою господарства нашої країни змінюється її соціальна структура: капіталістичний й передкапіталістичний уклади в нашій економіці зникають. Народжуються і зміцнюються соціалістичні форми господарства.

Рік великого перелому, що знаменував посилення наступу соціалізму, на базі попередніх досягнень, на капіталістичні елементи міста й села, започаткував собою новий етап розвитку в нашому соціалістичному будівництві. „Партія зуміла використати відступ на перших стадіях непу, щоб далі, на наступних його стадіях, організувати перелам і повести успішний наступ на капіталістичні елементи“ (Сталін).

В цій грандіозній перебудові розв'язується, і розв'язується остаточно, в масовім масштабі, одне з найтрудніших і найскладніших завдань переможної пролетарської революції — прилучення до соціалізму основних мас селянства, соціалістичне перероблення багатомільйонних розпорощених дрібновласницьких господарств. Наближається до свого повного завершення ленінський кооперативний плян соціалістичного перероблення селянства.

„Зруйновано і розбито вщент меншовицьку „концепцію“ троцькізму про неспроможність робітничої кляси повести за собою основні маси селянства в справі соціалістичного будівництва...“

„Впали і розвіялись порохом твердження правих опортуністів, що селянство не піде в колгоспи, що посилений темп розвитку колгоспів може викликати тільки масове незадоволення і розмичку селянства з робітничою клясою“ (Сталін).

Протиставлення колгоспного руху ленінському кооперативному плянові було нічим іншим, як правоопортуністичним відмовленням здійснювати цей ленінський кооперативний плян. „Протиставити колгоспи кооперації — означає т. Сталін — значить знущатися з ленінізму і розписатися у своєму власному неутті. Верстовий шлях соціалістичного розвитку села, це кооперативний плян Леніна, що охоплює всі форми сільськогосподарської кооперації від нижчих (постачально-збутова) до вищих (виробничо-колгоспна)“.

Саме колгоспи, в їх артільній формі, на даному етапі стали тією основною підмогою масового виробничого кооперування селянства, що наближає його до соціалізму і перероблює дрібновласницькі господарства на великі, колективні, соціалістичні господарства. В процесі організаційно-господарського зміцнення колгоспів, озброєння їх передовою машиновою технікою, докорінної реконструкції всього сільського господарства

і піднесення на вищу ступінь соціалістичного господарювання перероблюється селянство, як кляса дрібних власників, на активних і свідомих будівників соціалізму.

* * *

Великі зрушення останніх років у справі перебудування всього народнього господарства, посиленій наступ соціалізму всім фронтом, колективізація сільського господарства, ліквідування капіталістичних елементів прийшли не випадково і не з голого місця. Всі ці зрушення є наслідок певного попереднього підготування, наслідок Ленінової настанови, втіленої в політику нашої партії, настанови, що впливає з суті, з основних завдань диктатури пролетаріату — знищення кляс на базі перебудови всієї системи суспільного господарства. Щодо селянства зокрема, то Ленін нераз зазначав, що лінія пролетаріату (в союзі пролетаріату й селянства) є лінія не на дрібного виробника, а на знищення кляс. Ось як Ленін визначав завдання пролетаріату відносно селянства ще 1921 року: „Тепер пролетаріат тримає в руках владу і керує нею. Він керує селянством. Що значить керувати селянством? Це значить, поперше, вести лінію на знищення кляс, а не на дрібного виробника; коли б ми з цієї корінної і основної лінії збились, тоді б ми перестали бути соціалістами і опинилися б у таборі тих дрібних буржуа, в таборі есерів і меншовиків, що зараз є найлютішими ворогами пролетаріату“ (т. XVIII, ч. I, ст. 270, 1-е вид.).

Розгляньмо коротко ті основні обставини і основні завдання, що стали перед пролетаріатом після завоювання влади.

Під час пролетарської революції капіталізм знищується не цілком. Знищується основна сила капіталізму, великі капіталістичні підприємства, напівфеодальне і капіталістичне землеволодіння, але залишається маса дрібних підприємств однотипних з капіталізмом в місті і на селі. Тому переходова доба від капіталізму до комунізму не може не поєднувати в собі елементів цих двох формацій. „Переходова доба не може не бути добою боротьби між капіталізмом, що вмирає, і комунізмом, що народжується, йнак кажучи, між переможеним, але не знищеним капіталізмом, і народженим, але ще зовсім слабим комунізмом“ (Ленін т. XVI, ст. 347).

Яскравий, вичерпний зразок аналізу радянської економіки після Жовтневої революції дає Ленін у брошурі „Про продподаток“.

„Які елементи різних суспільно-економічних укладів є в наявності у Росії? 1) Патріархальне, тобто в значній мірі натуральне селянське господарство. 2) Дрібнотоварове (більшість селян з тих, що продають хліб). 3) Приватно-господарський капіталізм. 4) Державний капіталізм. 5) Соціалізм.“

При ширшому узагальненні, коли брати тільки основне, вирішальне в нашій економіці, форми суспільного господарства можна звести до трьох типів, а саме: „капіталізм, дрібне товарове виробництво, комунізм“; відповідно до тих трьох типів суспільного господарства виступають три основні клясові сили: буржуазія, дрібна буржуазія, пролетаріат“ (Ленін, т. XVI, ст. 348).

Ці основні форми суспільного господарства і основні клясові сили були властиві не тільки економіці Росії; в тій же статті Ленін зазначав, що „основні сили і основні форми суспільного господарства є ті-ж самі, що й у кожній капіталістичній країні“. І в кожній капіталістичній країні пролетарська революція дістане у спадок від капіталізму різнотипність суспільного господарства і, відповідно, певні клясові сили. „Кляси залишилися — каже Ленін — і залишаться роками скрізь після завоювання влади пролетаріатом“ (т. XVII, ст. 135). Завдання диктатури пролетаріату полягатиме в тому, щоб знищити різнотипність суспільного господарства

знищити на цій базі класи, побудувати безкласове соціалістичне суспільство, підготовивши цим перехід до повного комунізму.

„Чистих“ форм суспільного господарства історія не знає, коли не говорити про первісне суспільство перед його класовим поділом. І капіталізм, як остання антагоністична формація, знищується і перетворюється на соціалізм раніше, ніж капіталістичний спосіб продукції втягне в свою орбіту всі форми господарства, що залишаються в ньому, як залишок попередніх формацій.

Отже, соціалізм з неминучости дістає у спадок не тільки окремі елементи капіталізму (куркуль, дрібний підприємець і торгівець тощо), а й численні рештки навіть передкапіталістичних формацій (дрібні і найдрібніші селянські господарства, кустарі).

Пролетарська революція виникає з суперечностей капіталізму. Пролетаріят експропріює експропріаторів. В цьому акті зразу знищується основа капіталізму. Це є та межа, де комунізм приходить на зміну капіталізму. Але залишаються його рештки, його сила й інерція. Щоб збудувати безкласове соціалістичне суспільство, потрібен довгий час революційної боротьби для перебудування всієї системи суспільного господарства для того, щоб викорчувати коріння капіталізму, зліквідувати капіталістичні елементи, переробити масу дрібних господарств.

* * *

Визначальною основою соціально-економічних формацій є спосіб виробництва — спосіб поєднання робочої сили і засобів продукції в єдності продуктивних сил і відносин людей у процесі продукції — продукційних відносин. Як формація в цілому визначається панівним типом продукційних відносин на даному історичному етапі суспільного розвитку, так само і в межах певних формацій можуть бути залишки чи зародки інших способів продукції, підпорядковані уклади.

Переходова доба не є окрема формація, що лежить на межі від капіталізму до соціалізму. Це є доба революційного перетворення капіталістичної формації на соціалістичну при допомозі диктатури пролетаріату. Неп є політика пролетаріату за цієї доби, „політика, що припускає боротьбу соціалістичних і капіталістичних елементів і розрахована на перемогу соціалістичних елементів над капіталістичними“ (Сталін). Ця боротьба, що про неї Ленін казав: „хто — кого“? Пролетаріят успішно у ній дійшов перемоги; питання „хто — кого“ розв'язано остаточно на користь соціалізму. Країна вступила в період соціалізму, залишається перейти останній період непу.

Ті п'ять укладів, що з ними почався рух до соціалізму, змінюються. Поширюється і міцніє єдина форма соціалістичного господарства в усьому народньому господарстві. „Капіталістичні елементи великої промисловости давно вже пішли на дно“. Ліквідуються капіталістичні елементи на селі. Перетворюються на великі колективні соціалістичні підприємства дрібні селянські господарства.

На базі цих перемог і досягнень XVII партконференція (ВКПб) в директивах до складання другого п'ятирічного плану ставить завдання збудувати безкласове соціалістичне суспільство.

Безкласове соціалістичне суспільство базуватиметься не на різних типах соціально-економічних укладів, тобто не на різних типах продукційних відносин, а на єдиному типі соціалістичних продукційних відносин.

Щодо сільського господарства, то розвиток і зміцнення продукційних відносин соціалістичного типу відбуватиметься тут рівнобіжно з викінченням суцільної колективізації та ліквідації капіталістичних елементів на селі, з дальшим організаційно-господарським зміцненням колгоспів.

Вищим типом соціалістичних продукційних відносин у нашій еконо-

міці є продукційні відносини на державно-соціалістичних підприємствах (промисловість, радгоспи), де всі засоби продукції є у власності держави тобто робітничої кляси в цілому.

Колгоспи є теж соціалістичні підприємства, але це особлива форма соціалістичного господарства. Тут усупільнення засобів виробництва ще не дійшло такого стану, як на державно-соціалістичних підприємствах; це впливає з того, що селянство іде до соціалізму своєрідним шляхом, обумовленим його попереднім станом.

З суспільно-економічної сторони соціалізм є такий лад, де всі засоби виробництва належать державі, тобто суспільству в цілому, і де вся людина являє собою працівників єдиного загальнодержавного господарства, що визначає і характер організації праці, і спосіб розподілу суспільного багатства.

З завершенням суцільної колективізації с.-г. виробництва форма усупільнення засобів виробництва, а також організації праці і спосіб розподілу суспільного багатства, зберігає деякі своєрідні риси. Вирішальна частина засобів виробництва вже вийшла з приватної власності, але не всі вони і не остаточно переходять у власність держави. У колгоспників деяка частина засобів виробництва залишається в їх індивідуальному розпорядженні. Поза цим тільки колгосп у цілому є хазяїн свого групового господарства. З цього групового характеру господарства впливає й те, що весь додатковий продукт (напр., як наслідок спеціальних заходів до збільшення продукційності праці в колгоспі) є цілковите надбання колектива в цілому; так само, коли колгосп з тих чи інших причин утратить частину своїх прибутків (напр., наслідком несправного збирання врожаю), то це теж іде за кошт самих колгоспників.

Групова форма господарства зобов'язує до певних заходів у справі нагромадження, розподілу прибутків, організації праці. Треба сказати, що тут уже помічались тенденції вимагати переходу до нормованої зарплати, різного роду „утриманські“ настрої, тощо. Партія для того й підкреслює різницю між колгоспами й радгоспами, щоб огульно не переносити методи господарювання з одних на другі.

Своєрідність колгоспів, як групових підприємств, відрізняє їх від державно-соціалістичних підприємств не як різні типи суспільно-економічних укладів (як дехто трактує, спираючись на так звану групову власність колгоспів на засоби виробництва, і отожднюючи її з приватною власністю), а як окрему, що відрізняється від послідовносоціалістичної, форму соціалістичного підприємства.

Посилання на групову власність і висновок з цього про різницю соціальних структур „міста“ й „села“ це є по суті заперечення того, що колгосп своєю природою є підприємство соціалістичного типу.

З сукупності умов, що конечно визначають саме соціалістичний шлях розвитку колгоспів, а також і їх доконечне переростання на вищій стадії, можна вказати на такі: 1) колгоспні землі, як основна частина засобів виробництва, належать державі; 2) машинотракторні станції, а вони за другу п'ятирічку охоплять усі колгоспи, так само належать державі; 3) в руках держави скупчені всі підйоми цілого народного господарства, що дає можливість поступово, але невпинно скеровувати розвиток колгоспів у певному напрямі; 4) процес нагромадження в колгоспах (збільшення з кожним роком неподільного фонду) іде і йтиме в напрямі зміцнення колгоспів, як колективних соціалістичних підприємств.

Не можна забувати, що колгосп є переходове звено на шляхах розвитку селянства до соціалізму в добі диктатури пролетаріату, що, таким чином, групова власність у них є явище своєрідне, тимчасове й обмежене, що процес переростання колгоспів на вищій ступінь, як бачимо, є заложений у природі самого колгоспу.

Уже понад 2 роки тому на конференції аграрників - марксистів, т. Сталін поставив і з'ясував питання про соціальну природу колгоспів, даючи відсіч антиленінським спробам розвінчати колгоспи, як форму соціалістичного господарства.

Тов. Сталін зазначив тоді, що погляди на природу колгоспів, начебто вони, як господарські організації, не мають нічого спільного з соціалістичними формами господарства, якраз нічого спільного не мають з ленінізмом. „Чим визначається тип господарства?— Очевидно, відношенням людей у процесі продукції. А чи в колгоспі є кляса людей, що є власниками засобів продукції, і кляса людей, позбавлених засобів продукції? Хіба в колгоспі є кляса експлуататорів і кляса експлуатованих? Хіба колгосп не являє усупільнення основних знарядь продукції на землі, що належить, до того ж, державі? Яка є підстава стверджувати, що колгоспи, як тип господарства, не є однією з форм соціалістичного господарства? (Сталін. Промова на конф. агр. - марксистів).

Отже, тип господарств визначається відношеннями людей у процесі продукції. До того ж, треба пам'ятати властивість нашої радянської економіки, ролі пролетарської держави, яка перетворює навіть нижчі форми об'єднань, ніж об'єднання типу колгоспа, на об'єднання соціалістичного типу. З цього приводу в статті „Про кооперацію“ Ленін писав: „При тому нашому ладі, що існує, підприємства кооперативні *відрізняються* від підприємств приватнокапіталістичних як підприємства *колективні*, але *не відрізняються* від підприємств *соціалістичних*, якщо вони засновані на землі, при засобах виробництва, що належать державі, тобто робітничій клясі“. Пояснюючи ці Ленінові думки, т. Сталін зазначає, що тоді в 1923 р., у нас ще не було масового колгоспного руху, і що Ленін має на увазі всі види кооперації— і нижчі її форми (постачально-збутові) і вищі (колгоспна форма). Цим то, між іншим, пояснюється і те, що Ленін уважав „звичайне зростання кооперації“ в наших умовах за тожне із зростанням соціалізму (з тієї ж промови т. Сталіна).

На даному етапі, однак центр ваги полягає не в тому, щоб підганяти процес переростання колгоспів на вищий ступінь, штучно перестрибуючи неперейдені етапи, а в заходах організаційно-господарського зміцнення колгоспів, в налагодженні їх своєрідного „пускового періоду“. Це те звено, що до нього тепер треба вхопитися всією силою— з тим, щоб далі витягти весь ланцюг соціалістичної перебудови села.

Постанови партії і радвлади, що вийшли останнього часу— про розгортання колгоспної торгівлі, про безпосередню реалізацію колгоспами і колгоспниками лишків своєї товарової продукції, про допомогу колгоспів неспроможним колгоспникам у справі поліпшення господарського стану неусупільненої частини господарства— це є ті безпосередні господарські підйоми, що зміцнюють справу колгоспного будівництва.

Цілком зрозуміло, що завершення суцільної колективізації і, як доконечне дальше звено цього ланцюга, організаційно-господарське зміцнення колгоспів визначають і їх дальший напрям розвитку— піднесення на вищий виробничий і соціальний ступінь; зрозуміло, що рівнобіжно із цим процесом перебудови, знищуватимуться економічні умови існування кляс, що наше суспільство перетворюватиметься на суспільство неклясове. Все це має дістати завершення вже у другій п'ятирічці.

Ця перебудова проходить не самопливом, не мирно й тихо. Елементи клясової боротьби в колгоспах залишаються. Клясова боротьба загострюватиметься навіть на окремих ділянках і в окремих періодах будівництва. Через клясову боротьбу до безклясового суспільства— такий є шлях боротьби за комунізм.

Суцільна колективізація і остаточна ліквідація рештків капіталізму означатиме встановлення єдиного типу продукційних відносин в усьому.

народньому господарстві країни. Наша економіка втратить риси різнотипності укладів. На цій основі буде зліквідовано кляси і причини, що їх породжують.

Цим буде підготовлено шлях для ліквідації протилежності між містом і селом. Алеж для здійснення цього завдання буде потрібний ще потужніший розвиток техніки. Друге п'ятиріччя завершує технічну реконструкцію сільського господарства. Це створить умови для перетворення с.-г. праці на відміну індустріальної праці. З підведенням великої машинової техніки під с.-г. виробництво, а разом і розвитком усіх галузей матеріальної культури на селі, поступово стиратиметься різниця в праці й побуті робітників індустрії та сільського господарства.

В цьому пляні перебудови господарства і соціальної структури країни завдання суцільної колективізації, зміцнення колгоспів, ліквідації кляс, усунення протилежності між містом і селом переплітаються в єдиному вузлі. З цього приводу, напр., Д. Лур'є у статті „Проблема распределения рабочей силы“ (див. „Большевик“, № 18 за 1931 рік) пише:

„Вживання протилежності між містом і селом вимагає повного усунення всяких відмін між типами продукційних відносин індустрії і сільського господарства, такого соціалістичного росту колгоспів і колгоспного селянства, що його наслідком цілковито стерлися б грані між колгоспниками і пролетарями на основі перетворення їх у працівників соціалістичного суспільства“. Тут, як бачимо, переплутано дві різні речі: 1) повсюдне встановлення соціалістичного типу продукційних відносин, зв'язане з ліквідацією кляс, що здійснюється в першій фазі комунізму, тобто за соціалізму і що власне й є головним завданням другої п'ятирічки, і 2) ліквідація протилежності між містом і селом, що не покривається встановленням соціалістичних продукційних відносин в усьому народньому господарстві і що буде здійснено при наявності цілого ряду ще інших умов. В той час як перше завдання, тобто розгортання продуктивних сил, що на його основі встановлюються соціалістичні продукційні відносини, ліквідується кляси, знищуються причини, що породжують кляси, є програма практичного здійснення вже у другій п'ятирічці, друге завдання, тобто повна ліквідація протилежності між містом і селом за період другої п'ятирічки дістає тільки умови для свого здійснення.

В резолюції XVII партконференції ВКП(б) з цього приводу сказано: „Повна колективізація сільського господарства, зростання великих державних сільськогосподарських підприємств і озброєння радгоспів та колгоспів передовою машинною технікою, що надалі перетворює с.-г. працю на відміну індустріальної праці, значне зміцнення транспортного зв'язку та крамообігу між промисловістю і сільським господарством *утворюють умови, щоб цілком усунути протилежність між містом і селом*“.

Вищенаведений уривок із статті Д. Лур'є продовжується так: „Тільки завершення цього процесу (усунення відмін *між типами продукційних відносин* індустрії і сільського господарства) буде в той же час повним (повним!) вижиттям протилежностей між містом і селом“. Тут питання однотипності продукційних відносин в усьому народньому господарстві зв'язується з питанням ліквідації протилежності між містом і селом не випадково; воно потрібне авторів для того, щоб утворити ґрунт для його теорії різности соціальних структур „міста“ й „села“ навіть при повній колективізації сільського господарства. Він каже: „До того часу, поки в тій чи іншій формі існують клясові відміни між колгоспниками і пролетарями (про клясові відміни буде нижче Є.) місто й село є ще різні своєю соціальною структурою“.

Отже, висновок звідси той, що колгосп своєю соціальною структурою є відмінний від соціальної структури підприємств промисловости:

Що ж специфічне, відмінне вбачає Д. Лур'є в типі продукційних відносин у колгоспі, що дає йому підставу трактувати, нібито колгоспи і державно-соціалістичні підприємства є різні своєю соціальною структурою? Він каже: „В колгоспах, не кажучи вже про рештки одноосібного господарства і старої дрібновласницької психології, ми маємо сверідний тип продукційних відносин, зв'язаних з груповою власністю на засоби виробництва. Отже, за Д. Лур'є, групова власність на засоби виробництва характерна у колгосп як щось цілком відмінне, відмінне своєю соціальною структурою від державно-соціалістичних підприємств. Якщо термін „соціальна структура“ розуміти в тому значенні, як розуміє його марксизм-ленінізм, тобто як сукупність продукційних відносин, то тоді треба зробити висновок, що соціалізм настане в нашій країні (а також ліквідується кляси тільки за умови повного злиття міста й села на базі єдиного типу продукційних стосунків, що не припускають ніяких відтінків, коли все суспільне господарство становитиме єдину систему державно-соціалістичних підприємств.

Правда, Д. Лур'є бере під критику погляди, що протиставлять групову колгоспну власність на засоби виробництва соціалістичним підприємствам, де власником на засоби виробництва є держава, робітничая кляса в цілому. Проте, його критика зовсім недостатня.

В журналі „Под знаменем марксизма“ № 4-5 за 1930 рік у передовій проходила фраза, яка давала можливість трактувати групову власність колгоспів, як відміну приватної власності, що пізніше й було виправлено. Але критика Д. Лур'є обмежилась тут нагаданням, що помилково, мовляв, отожнювати колгоспну власність з приватною власністю на засоби виробництва (ще б пак!)

За Д. Лур'є, колгоспи своєю природою не є одна з форм соціалістичних підприємств; їх соціалістичний характер визначається умовами соціального і економічного впливу зовні. „Групова колгоспна власність, — пише Д. Лур'є, — характеризується тим, що вона є не відміна (в протилежність кооперативним або акційним підприємствам у капіталістичних країнах) приватної власності, а відміна соціалістичної, суспільної власності. *Це впливає* (підкр. мое Є.) з загальних умов диктатури пролетаріату, з умов країни, що індустріалізується, а зокрема, з того факту, що груповий характер колгоспної власності є обмежений і найпотужніші підйоми, командні висоти є у володінні не групи, а всієї соціалістичної держави: знаціоналізована земля, машинна техніка, МТС. *Саме це й визначає соціалістичний характер колгоспів* як типу господарств і кладе різку грань між груповою власністю в колгоспах і формами приватної групової власності (ст. 90). Це є цілковите нерозуміння природи колгоспів; воно й спричинилося до висновків про різність соціальних структур. Чим визначається соціальна структура народногосподарської системи в цілому і кожного окремого підприємства в ній? Типом продукційних відносин. „Чим визначається тип господарства?“ Очевидно, відношенням людей у процесі виробництва, бо чим же іншим можна визначити тип господарства. А хіба в колгоспі є кляса людей — власників на засоби виробництва і кляса людей, позбавлених цих засобів виробництва? Отже, соціалістичний характер колгоспу визначається його власною природою. Зовсім інша справа, що колгоспи тільки й можливі за диктатури пролетаріату, що тільки під проводом пролетаріату селянство дістає можливість стати на шлях соціалістичного розвитку, і що цей соціалістичний шлях розвитку села через колгоспи до послідовно соціалістичних форм господарства забезпечується політичними й економічними заходами пролетарської держави.

Часом робиться спроби обґрунтувати ту тезу, що колгоспи стають формою соціалістичного господарства тільки через зовнішні умови, а не через свою власну природу, аналогічно до простіших форм кооперації.

Відомо, що кооперація в системі капіталізму є колективною капіталістичною установою, що кооперація в системі радянської економіки „за певної політики пролетаріату збігається з соціалізмом“. Ця Ленінова характеристика кооперації за наших умов обіймала в і формі кооперації, включаючи і найнижчу її форму — споживчу кооперацію.

Цілком зрозуміло, що шляхи розвитку кооперації взагалі, тобто всяких форм кооперації, визначаються тією господарською і політичною системою, що в її межах вона виникає і розвивається. В цьому не може бути ніякого сумніву. Рівною мірою це стосується до колгоспів. Але цілком невірно робити звідси той висновок, що оскільки й колгосп є формою кооперації, то й вони набувають соціалістичного характеру, *виключно лише* у зв'язку з тією системою, в якій виникли. Невірним був би цей висновок через те, що колгосп — це вища виробнича форма кооперації. В колгоспі вирішальним є те, що найголовніші сторони виробничого процесу в ньому усупільнено, що в колгоспі немає людей — власників на засоби виробництва і немає тих, що позбавлені засобів виробництва, немає експлуататорів і експлуатованих. Соціалістичний характер колгоспів пояснюється тим, що вони розвиваються в системі радянської економіки, і власною їх природою, обумовленою продукційними відносинами.

Взагалі розривати або протиставити тут „зовнішнє“ „внутрішньому“, як це роблять деякі т. т., було б просто „талмудизованою абстракцією“. Адже колгоспи можливі тільки й виключно за переходової доби, як шлях селянства до соціалізму.

Саме з системи радянської економіки, з системи заходів пролетарської держави зросли й розвиваються колгоспи як форма соціалістичного господарства. Природа колгоспів визначається тим типом відносин людей у процесі продукції, що склалися на базі реорганізації виробничого процесу в наслідок певних заходів пролетарської держави відносно селянства. Тип цих відносин є тожний з типом відносин державно-соціалістичних підприємств, хоч між ними ще є і на деякий час — досить значний, — залишається певна відмінність. Але ця відмінність *не є відмінністю соціальних структур*. За соціальною структурою і ті й ті є соціалістичні. *Відмінність — у ступені наближення до повної розгорненої форми соціалістично о підприємства.*

Нерозуміння того, що відмінність між колгоспами, як окремою формою господарств соціалістичного типу, і державно-соціалістичними підприємствами (держпромисловість та радгоспи), як послідовною формою того ж таки соціалістичного типу господарств, відмінність не за соціальною структурою, а лиш за ступенем наближення до повної розгорненої форми соціалістичного господарства, приводить до повного нерозуміння конкретних політичних і економічних завдань на другу п'ятирічку, як вони поставлені в ухвалах XVII конференції ВКП(б).

Адже основне політичне завдання другої п'ятирічки є остаточне зліквідування капіталістичних елементів і клас взагалі, цілковите знищення причин, що породжують класи, перетворення всієї трудящої людности на активних будівників безкласового соціалістичного суспільства. Це завдання здійснюватиметься на базі величезного розвитку продуктивних сил країни, що вимрюється розмірами капітального будівництва орієнтовно в 140 — 150 мільярдів крб., на базі вивершення реконструкції всього народного господарства та утворення найновішого технічного підложжя для всіх галузей народного господарства, на базі поширення й зміцнення соціалістичних продукційних відносин. Цей процес великої перебудови не обмежуватиметься тільки технічною стороною справи, поруч із змінами технічними, тут відбуватимуться й зміни соціального порядку.

Якщо виходити з тієї тези, що колгоспи й державно-соціалістичні підприємства є різні своєю соціальною структурою, то завдання побудови

безкласового соціалістичного суспільства неминуче пов'язувалося б з перетворенням колгоспів на радгоспи; бо як можна зліквідувати кляси, клясові відміни, коли залишаються різні типи соціальних структур, тобто різні типи продукційних відносин? Проте, завдання щодо колгоспів, ухвалені XVII партконференцією на час другої п'ятирічки, полягають в їх організаційно-господарському зміцненні. Суцільна колективізація сільського господарства, цілковита ліквідація куркуля як кляси, охоплення всіх господарств на селі колективами, в артільній формі на даному етапі, дальший розвиток радгоспів, дальше витиснення і ліквідація капіталістичних елементів у місті, півне кооперативне охоплення дрібною кустарної промисловости у місті й на селі,—все це означатиме охоплення всіх трудящих єдиним типом продукційних відносин, означатиме цілковиту ліквідацію причин, що породжують кляси.

„Основа експлуатації людини людиною—це те, що окремі люди мають засоби виробництва, а інші не мають їх. Це поділяє людей на кляси і породжує експлуатацію. Ми знаємо, що відносно великої промисловости і землі процес переходу засобів виробництва у власність держави стався давно. *Він відбувається тепер і, разом з ліквідацією капіталістичних елементів, цілком закінчиться в усіх інших галузях господарства*“ (з доп. т. Молотова на XVII партконф, Підкреслення мое. Є.)

А тим самим причини, що породжують клясові відмінності і експлуатацію, будуть знищені цілком.

Чого не розуміють ті окремі т. т., які недооцінюють соціалістичний характер внутрішньої природи колгоспу? Того, що в колгосп *відбувається перехід* засобів виробництва у власність держави. Дивиться на колгоспи, як на щось раз назавжди дане, незмінне, було б щонайвужчою обмеженістю.

Цілковито вірним є те, що колгоспи, в їхній артільній формі на даному етапі, мають і на ряд найближчих років матимуть велику відмінність від державно-соціалістичних підприємств. Це треба підкреслити з усією рішучістю; це нас зобов'язує до певних практичних висновків. Колгоспи—це той перехідний ступінь, що вводить основні маси селянства до соціалізму; можна б сказати, що це є перша організаційно-виробнича школа комунізму для вчорашніх селян-одноосібників. Ця перша виробнича школа комунізму під проводом пролетаріату і його партії неминуче мусить і буде переростати у послідовну форму соціалістичних підприємств, до повного злиття з державно-соціалістичними підприємствам. Але на даному етапі, щоб підготувати дальше їхнє переростання, залишається актуальним бойовим завданням організаційно-господарське зміцнення колгоспів в артільній формі. У своїй недавній постанові про заходи організаційно-господарського зміцнення колгоспів ЦК партії вказує всім парторганізаціям, що завданням організаційно-господарського зміцнення колгоспів є на даний час передусім завданням розвитку і зміцнення *артільної* форми колгоспів. „ЦК виходить з того, що спроби штучного прискорення переходу від артільної форми колгоспів до комуні на нинішній стадії розвитку колгоспів є серйозна небезпека. Проти цієї небезпеки перестрибування через форму сільськогосподарської артілі, яка ще не розгорнена і в достатній мірі на закріплена, ЦК застерігає всі партійні організації“. Треба пам'ятати про ті своєрідні шляхи селянства до соціалізму, що на них указував т. Молотов в доповіді на XVII партконференції. Він казав: „Своєрідність шляхів до соціалізму робітничої кляси і селянства очевидна. Через особливі умови свого класового стану пролетаріат іде попереду селянства, через вищі на даній стадії форми соціалістичного господарства. З особливости стану трудової маси селянства в минулому виникають особливості його шляхів (ряд додаткових переходових шаблів, більший час та ін.) до безкласового соціалістичного суспільства“.

Завдання пролетаріату і його партії за переходової доби полягає в

тому, щоб основні маси дрібного селянства перевести на рейки великого колективного господарства, озброєного найновішою технікою. Колгоспи — це й є той ступінь, що вводить селянство до соціалізму. Але цей ступінь для дрібних індивідуальних селянських господарств, з господарського, економічного погляду є вже *не по тій, а по цій стороні соціалізму*. Деякі т. т. відмовляються дати відповідь на питання про ту грань, після якої селянство починає втрачувати свої класові ознаки, що походять з їх дрібновласницького господарювання, перетворюючись на свідомого будівника безкласового соціалістичного суспільства. Вони не помічають, що за кількісними змінами прийшли також і зміни якісні.

Про дрібне виробництво Ленін казав, що „його (дрібного виробництва) залишилося на світі, на жаль, дуже й дуже багато, а дрібне виробництво породжує капіталізм і буржуазію постійно, щодня, щогодини, стихійно і в масовому масштабі“ (т. XVII, ст. 118).

Трудове селянство, ставши на шлях колективізації, остаточно стає на шлях соціалізму. В колгоспах зникають класові відмінності, зникає можливість експлуатації, зникають ті причини, що породжують класи.

Борючися за побудову соціалізму в нашій країні, наша партія на різних етапах соціалістичного будівництва провадила відносно села поступову, але невпинну політику, спрямовану на здійснення кооперативного плану Леніна, перетворення дрібного розпорошеного господарства на великі колективні соціалістичні підприємства.

Політика партії відносно села за весь відбудовний період і за перші часи реконструктивного періоду була політикою союзу з середняком, сприяння піднесенню середняцького господарства, політикою опори на бідноту в боротьбі проти капіталістичних елементів села, політикою обмеження й витиснення капіталістичних елементів на селі. Цю політику партія провадила аж до літа 1929 року, „коли настала в нас смуга суцільної колективізації, коли наступив перелім у бік політики ліквідації куркуля як класи“ (Сталін).

Небували успіхи на селі приніс „рік великого перелому“. Ці успіхи пояснюються „найперше тим, що партія провадила ленінську політику виховання мас, послідовно підносячи селянські маси до колгоспів через насадження кооперативної громадськості“. „Досягнення партії тут полягало в тому, що нам удалось повернути основні маси селянства... від старого капіталістичного шляху... до нового соціалістичного шляху розвитку“ (Сталін).

Переїдімо тепер до розгляду соціальної природи колгоспного селянства, при чому вихідним пунктом у цій справі мусить бути той тип продукційних відносин, який репрезентує собою колгоспне селянство. Класи складаються, оформлюються і репродукуються в межах історично визначеного способу продукції. Класи — це носії певних продукційних відносин. Дана певна сукупність продукційних відносин, що зростає на основі певної системи продуктивних сил, породжує поділ людства на класи, що є носіями певних функцій у суспільному виробництві. Так, спосіб виробництва античного суспільства поділяє це суспільство на рабів і рабовласників, феодалного — на поміщиків і селян, капіталістичного — на буржуазію і пролетаріят. Ось який висновок маємо в Марксовій аналізі тих причин, що породжують класи в капіталістичному суспільстві: „Головні діячі цього способу продукції, капіталіст і найманий робітник, являють собою, як такі, лише втілення, персоніфікацію капіталу і наймової праці; це певні суспільні характери, що їх надає індивідам суспільний процес продукції; це продукти певних даних суспільних продукційних відносин (Маркс, Капітал, т. III, ч. II, ст. 274).

Розгорнене вичерпальне визначення суспільних клас дає Ленін. Він каже: „Класами називаються великі групи людей, що відрізняються за їхнім

місцем в історично визначеній системі суспільної продукції, за їх відношенням, здебільша закріпленим і оформленим у законах, до засобів продукції, за їхньою ролею в суспільній організації праці, отже за способом здобування і розмірами тієї частки суспільного багатства, яку вони дістають. Кляси — це такі групи людей, що з них одна може привласнювати працю другої відповідно до різности їхнього місця в певному укладі суспільного господарства“ (Ленін, „Великий почин“).

У статті, присвяченій другій роковині Жовтневої революції, Ленін, аналізуючи тодішні основні форми суспільно-економічних укладів, говорив про три основні форми суспільного господарства: капіталізм, дрібне товарне виробництво, комунізм. Цій економічній базі тоді відповідали три класові сили: буржуазія, дрібна буржуазія (особливо селянство) і пролетаріат.¹

З того часу в нашій економіці сталися величезні зміни. Соціалістичний сектор став переважним і в місті і на селі, а з завершенням суцільної колективізації в 1932/33 році та остаточною ліквідацією куркуля як кляси і капіталістичних елементів взагалі у нас буде тільки один сектор — соціалізм. Оскільки вся економіка буде перебудована, як єдиний суспільно-господарський уклад — соціалізм, остільки й говорити про будь-які класові сили, у власному розумінні слова, не можна. Не зважаючи на те, що єдина соціалістична економіка СРСР на початку складатиметься з різних форм соціалістичних підприємств: державно-соціалістичні підприємства (велика державна промисловість і радгоспи), с.-г. комуні, колгоспи, кустарно-промислові артілі, одначе говорити тут про різні соціально-економічні уклади ніяк не можна. Всі перелічені форми будуть відмінні не як різні уклади, а як різні форми єдиного соціалістичного укладу. Відносини людей у процесі продукції в усіх цих ділянках є соціалістичні. За розгорненого соціалізму відносини людей у процесі продукції будуть однакові в усьому суспільному господарстві, тобто засоби продукції належатимуть суспільству в цілому; єдиним розпорядником продуктивних сил у цілому будуть громадські, загальнодержавні органи, всі люди будуть працівниками у свого ж суспільства.

Поки цього немає, колгоспи, різні інші артільні об'єднання, навіть комуні, мають частину засобів продукції у своєму груповому володінні. Тут процес усупільнення до загальнодержавного масштабу ще не дійшов. Важить відзначити, що у нас майже на кожному кроці, усю і в друкованих працях, процес усупільнення засобів продукції до загальнодержавних масштабів зв'язується з побудовою соціалістичного безкласового суспільства, з ліквідацією кляс взагалі. Це цілковито хибні погляди.

Ось як, наприклад, розглядається ця справа в підручнику „Історический матеріалізм“, за редакцією т. Ральцевича, що вийшов при кінці 1931 року.

Там сказано: „... Знищення індивідуальної власности на засоби виробництва і усупільнення їх у колгоспах не є ще безпосереднє перетворення цих засобів виробництва на загальнодержавну власність, вона поки що є колективною власністю даного колективу людей“. І далі: „...тут ми ще не маємо повного знищення кляс. Знищення кляс збігатиметься з завершенням перероблення основних мас селянства. У колгоспі ж цей процес перероблення тільки почався, але до його завершення так далеко, як *далеко до переростання колгоспа на послідовно-соціалістичне підприємство*“. Із цього всього робиться такий висновок: „Завершення суцільної колективізації ще остаточчо не знищує класовий поділ. Поки соціалістично-колгоспна власність не перетвориться цілком на загальнодержавну, а кол-

¹ Тут говориться про основні форми господарства і основні класові сили; як відомо у дальшій деталізації нашої економіки Ленін говорить про п'ять укладів.

госпи на підприємства послідовно - соціалістичного типу, доти не зникне класовий поділ суспільства. Отже, вивернення суцільної колективізації і ліквідації куркульства як класи ще не є завершення завдання знищення клас¹.

Як відомо, „основне політичне завдання другої п'ятирічки є остаточно зліквідувати капіталістичні елементи і класи взагалі“. Якщо виходити з характеристики соціальної природи колгоспів і колгоспного селянства, що її зразок вище наведено, то це завдання абсолютно не по силі нам на період другої п'ятирічки. До того ж, треба пам'ятати, що в резолюції XVII партконференції дається настанову, що „завдання організаційно - господарського зміцнення колгоспів і соціалістичного перевиховання колгоспних мас повинні бути в центрі уваги і в другій п'ятирічці“. В підручнику за редакцією т. Ральцевича кінці з кінцями ніяк не можуть зійтись. По-друге із завданням організаційно - господарського зміцнення колгоспів у другій п'ятирічці, ми мусимо виконати й завдання остаточної ліквідації капіталістичних елементів і клас взагалі.

Отже, зв'язувати наявність у нашій економіці так званої групової власності (колгоспи, комуни, інші артільні об'єднання) з наявністю клас, це є метафізичний, тобто, недіалектичний підхід до справи. Отут то якраз і не слід розглядати колгоспи як щось ізольоване, постійне, нічим не зв'язане з цілою системою нашого господарства. У другій п'ятирічці МТС охоплять усі колгоспи і в основному буде завершена механізація с.-г. виробництва.

При державній власності на землю, при наявності того, що вже й тепер усі економічні підйоми всього народного господарства є в руках держави, шлях дальшого розвитку колгоспів до послідовних соціалістичних форм забезпечується цілковито.

Шлях колгоспів і комун — не анархо - синдикалістська роз'єднаність господарських одиниць, а шлях єдиного, плянового соціалістичного господарства, що організується і регулюється пролетарською державою.

Процес перетворення різних форм соціалістичних підприємств у єдиний суспільно - господарський організм, процес перебудови продукційних відносин, підтягування окремих форм (артілі) до послідовно - соціалістичних (державні підприємства) відбувається тепер і відбуватиметься ще посиленіше за другої п'ятирічки; проте, для повного зрівняння всіляких відмін потрібне цілковите знищення протилежності між містом і селом. Не може бути сумніву в тому, що на окремих ділянках, в окремих районах СРСР цей процес перетворення доходить до такого стану, що фактично протилежність між містом і селом уже зникатиме; але для всього народного господарства в цілому друга п'ятирічка тільки „утворює умови, щоб цілком усунути протилежність між містом і селом“.

Наявність деяких відмін у способі продукції між колгоспами й державними підприємствами, що залишиться ще й у кінці другої п'ятирічки, ніяк не слід отожднювати з відмінами класового характеру.

Ті класові відміни, що є ще на сьогодні (і будуть ще існувати в найближчі роки) між колгоспниками та робітниками держпідприємств, кореняться не в тому, що там і там не цілком є тожні продукційні відносини, а в тому, що вчорашній одноосібник, дрібний власник засобів виробництва, не може на другий день після вступу до колгоспу стати соціалістом, утратити всі свої властивості дрібного власника, дрібного товаропродуцента.

Знищення класових відмін між колгоспниками і пролетаріатом означає викорчування дрібновласницьких пережитків у вчорашніх дрібних власників, а сьогоднішніх колгоспників, виховання колгоспників у душі колекти-

¹ „Исторический материализм“ за ред. Ральцевича, стор. 224, 225 і 226.

візму, виховання нової дисципліни, нового ставлення до праці, перероблення їх на справжніх і свідомих будівників соціалізму.

Було б наївною мрією вважати, що вчорашній дрібний власник, визнавши всю перевагу великого колективного господарства і вступивши до колгоспу, тим самим позбувся всіх своїх дрібновласницьких настроїв. Над виживанням цих настроїв, над перевихованням колгоспного селянства доведеться уперто працювати не один рік. Цілком вірною є думка, що коли на даному етапі „стверджувати, що колгоспне селянство вже не є особна, відмінна від пролетаріату кляса“ (таке розуміння природи колгоспного селянства знаходимо у статті т. Іщенка — „Под знаменем марксизма“, № 4-5 за 1931 рік), то це означає, що завдання провідного впливу пролетаріату відносно колгоспного селянства знімається, це означає озброювати шкідливою опортуністичною теорією практиків і героїв самопливу“ („Правда“ 25 січня 1932, ст. Азіяна).

Той же автор припускає помилку, коли намагається клясові відміни на даному етапі увічнити на весь період існування колгоспів. З того, що „усуспільнення засобів виробництва в колгоспах є на значно нижчому ступені, ніж на держпідприємствах“, що на держпідприємствах існує зарплата за якістю і кількістю затраченої праці, а в колгоспах розмір оплати праці цілком залежить від прибутків даного колгоспу“, робиться висновок, що „за цих двох клясотворчих моментів (відношення до засобів продукції і спосіб здобування частки суспільного багатства) цілком очевидні клясові відміни між колгоспником і пролетарем“. Ясно після цього, що такого роду клясові відміни можуть зникнути тільки після переростання колгоспів на підприємства державні.

Помилка тут у тому, що неодмінною умовою безклясового суспільства ставиться умову усуспільнення всіх виробничих процесів до загальнодержавного масштабу; а це значить, що поки існуватимуть колгоспи, суспільство наше буде клясовим.

Тут не береться до уваги тих своєрідних шляхів селянства до соціалізму, що про них так чітко сказано в доповіді т. Молотова на XVII партконференції.

При цьому, треба ясно розрізнити від попередніх умов ті принципиально нові обставини на шляхах перероблення селянства, як кляси дрібних власників, що виникають за умов суцільної колективізації, остаточної ліквідації капіталістичних елементів та остаточного знищення причин, що породжують кляси. Гегемонія пролетаріату, його керівна роля в процесі перебудови суспільства клясового на суспільство неклясове відносно всіх трудящих і, зокрема, селянства залишається до того часу, поки будуть знищені не тільки причини, що породжують кляси, не тільки клясові відміни, але зникнуть і самі відміни, до часу цілковитого викорчування всяких пережитків клясового суспільства, до того часу, поки вся людина країни, все її населення зіллється в єдину армію працівників комуністичного суспільства.

Алеж чи виходить з цього, що й кляси, як певні соціальні групи, існуватимуть на протязі всього цього часу, тобто до періоду розгорненого комунізму?

І соціалізм (перша фаза комунізму), і комунізм (його друга, вища фаза) характеризуються відсутністю кляс, тобто таким станом, коли „немає відмін між членами суспільства в їх відношенні до суспільних засобів продукції“, коли „засоби продукції вже вийшли з приватної власності окремих осіб, коли вони належать усьому суспільству“ (Ленін). Проте, у першій фазі комунізму — за соціалізму — пролетаріат ще зберігає такий орган свого клясового панування як держава, що виконує певні суспільно-організаційні функції; через нього пролетаріат провадитиме й забезпечуватиме дальший поступ суспільства до комунізму. Саме через те, що

комунізм виростає тут ще не на своїй власній основі, а виходить з капіталістичного суспільства, через те, що нове суспільство тут „в усьому економічно, морально й розумово носить ще печать старого суспільства, що з його воно вийшло“ (Маркс), саме через це пролетаріят му-сітиму зберегти за собою роллю гегемона, організатора і керівника в бо-ротьбі за подолання всіх рештків і пережитків старого суспільства, за комуністичне виховання всієї людности, хоч кляс у власному розумінні цього слова, вже й не буде.

Що значить: знищити кляси в переходовому суспільстві? Це значить: різні уклади поставити на єдиний соціалістичний шлях розвитку; зліквідувати капіталістичні елементи, замінивши капіталістичний тип господарств на соціалістичний; перевести селянство на шлях соціалізму, перетворивши індивідуальні, дрібні, приватновласницькі господарства на великі колективні господарства соціалістичного типу. Завершення цього перебудівного процесу означає, разом з тим, знищення кляс і причин, що їх породжують. „Цілковита ліквідація капіталістичних елементів і цілковите знищення причин, які породжують клясові відмінності та експлуатацію, означають тим самим і ліквідацію кляс взагалі. Якщо немає капіталістичних елементів, тобто немає експлуататорів, якщо цілком зліквідовані джерела клясових відмінностей, за які кляси можна тоді говорити? Тоді й за кляси у власному розумінні слова вже не можна говорити. Отже, той, хто ставить завданням другої п'ятирічки цілком зліквідувати капіталістичні елементи, той тим самим неминуче мусить ставити й завдання зліквідувати кляси взагалі“ (Молотов). Ліквідація капіталістичних елементів на селі щільно пов'язана з суцільною колективізацією сільського господарства. „Цілком зліквідувати капіталістичні елементи на селі, значить завершити суцільну колективізацію“. Боротьба за здійснення цих завдань і означатиме ліквідацію кляс взагалі.

Алеж ні в якому разі не можна підходити до цієї справи так, що, ось, скажімо, в 1933 році справа суцільної колективізації і ліквідація капіталістичних елементів буде закінчена, а цим самим ніби закінчиться й справа побудування безклясового соціалістичного суспільства. Кляси — це живі люди. Мріяти, що вчорашній дрібний продуцент, дрібний власник зразу стане свідомим активним будівником соціалізму — значить допускати найшкідливіших опортуністичних ілюзій. Заходами завершення суцільної колективізації, ліквідації капіталістичних елементів знищуються економічні умови існування кляс, знищуються причини, що породжують кляси — остільки знищуються й кляси. Але залишаються старі дрібно-власницькі традиції, старі пережитки. Щоб подолати їх остаточно; потрібна довга, уперта й напружена організаційна робота (теж своєрідна форма клясової боротьби), робота над вихованням нового ставлення до праці, нової дисципліни, нової соціалістичної свідомости. Завдання організаційно-господарського зміцнення колгоспів якнайщільніше пов'язується з завданням соціалістичного перевиховання колгоспних мас. І тільки в міру подолання пережитків капіталізму в економіці і свідомості людей здійснюватиметься завдання остаточної ліквідації клясових відмін.

Боротьба за соціалізм, за остаточною ліквідацію капіталістичних елементів і кляс взагалі, за подолання приватновласницьких пережитків, викликати заострення клясової боротьби „в окремі моменти, особливо в окремих районах і на окремих ділянках соціалістичного будівництва; вона зникне тоді, коли зникне потреба боротися за комунізм. Більшовицька непримиренність і нещадність у боротьбі за генеральну лінію партії проти всякого опортунізму, особливо проти правого ухилу, як головної небезпеки на даному етапі, забезпечить нам виконання тих величезних все-світньоісторичних завдань побудови безклясового суспільства, що їх поставила на порядок дня XVII конференція ВКП(б).

ВІЙНА І КЛАСОВА БОРОТЬБА.

§ 1. Війна як продовження політики іншими засобами

Марксизм - ленінізм відкидає геть ідеалістичні теорії про біологічне коріння війни, про коріння війни у людських властивостях (Ніколяї, Штайн-мец); він учить, що війна є продовження політики іншими засобами. Цей вислів Клявзеніца в марксизмі - ленінізмі має свій діалектико - матеріалістичний зміст. Ленін, цитуючи це визначення, підкреслює, що політика продовжується і під час війни. Війна, як політичне явище, залежить від економічної структури суспільства. Політика є сконц нтрований вираз економіки, і війна, як продукт політики, являє собою найяскравіше відбиття антагонізмів, що роздирають класове суспільство.

В питанні про походження і причини війн марксизм - ленінізм виходить, таким чином, з класової аналізи суспільно - економічної формації, з класової боротьби, що направляє процес суспільного розвитку до революції. Всі війни класового суспільства, починаючи з рабовласницького, мають у своїй основі класову боротьбу, незалежно від тих позірних форм, в яких її ведеться. Класовий характер війни найяскравіше виявляється в збройній боротьбі протилежних способів продукції. Війни, що в їх основі лежить класова боротьба за протилежні способи продукції і за пов'язані з ними протилежні політичні форми, втягують усю суспільно - економічну формацію, на чолі з панівною класою, яка веде війну звичайно не сама, а з допомогою свого економічного і політично - ідеологічного панування над експлуатованими класами. Війни ж, так би мовити, місцевого характеру, що їх ведеться за окремі інтереси і що не ставлять собі за мету остаточної перемоги клас — носіїв нового способу продукції, а лиш боротьбу в межах даного способу, мають менш жорстокий характер, менше захоплюють інтереси основних - клас і тому часто кінчаються компромісом між обома країнами. Такі війни маємо між окремими країнами і за доби феудалізму і за доби капіталізму — війни за зміцнення могутності тої чи іншої панівної класи даної формації.

Навпаки, війни між феудалізмом та капіталізмом і особливо ті, що виникають через принципову ворожість способів продукції, війни між капіталізмом у його останній імперіялістичній стадії та соціалізмом, що народжується, це війни, де класовий їх характер і протилежні способи продукції, що лежать в їх основі, виступають в найгострішому вигляді. В такому ж гострому вигляді виступає класовий характер війни в громадянських війнах — в межах однієї суспільно - економічної формації. Таким чином, кожна війна породжується внутрішніми суперечностями способу продукції, що на ньому ґрунтується дана формація. Кожна війна має класовий характер, який проявляється то яскраво й безпосередньо, то приховано, під різними формами. Заслуга марксизму - ленінізму полягає в тому, що він зриває цю оболону і показує класовий характер війни. Марксизм - ленінізм розрізняє три види воєн епохи капіталізму і сучасної епохи імперіялізму та пролетарських революцій: війни національно - визвольні,

імперіялістичні і революційно-класові війни. Класова основа війн затирається тим, що їх за винятком громадянської війни всередині країни, почавши з епохи зародження капіталізму, ведуть народи, в національних масштабах, і тим, що панівна класа втягає в такі міжнародні війни експлуатованих — так що утворюється враження, ніби з обох сторін виступають експлуататори й експлуатовані. Однак, зазевде ми почнемо заглиблюватись у питання, які причини примушують експлуататорів — феодалів чи капіталістів — вести між собою війни, ми зараз же бачимо класову основу, яка виникає з антагоністичности способу продукції. Найодвертішою формою класової війни є війна громадянська, де класа стає проти класи, де класовий поділ суспільства сходиться з класовим поділом армій обох сторін. Але вже у війнах між капіталізмом та феодалізмом, між колоніями та імперіялістичними метрополіями, тобто в національно-визвольних війнах, класи пригноблених, наприклад, пролетаріату і трудящих мас колоній, виступають тільки спочатку разом з буржуазією, що їх пригноблює, проти імперіялістів. З ростом революційного руху буржуазія виступає вже в союзі з імперіялістами проти союзу пролетаріату і дрібної буржуазії колоній. Ще більше відносно затемнений класовий характер війни між імперіялістами, як членами однієї капіталістичної формації.

Національно-визвольна війна Прусії проти Франції 1870 року являє собою приклад ускладненого характеру війни, бо Прусія мала на меті об'єднати згою розпорошену за феодалізмом Німеччину і, таким чином, виступала проти феодалської реакції, яку підтримувала Франція, що намагалася зберегти розпорошеність Німеччини. Цей приклад свідчить, що в окремих конкретних випадках не так просто знайти соціальну основу війни. В даному випадку Прусія — країна, що сама ще не звільнилася від феодалських пут, — веде національно-визвольну війну проти країни, що захищає феодалську реакцію, будучи в числі розвиненіших капіталістичних країн.

У війнах імперіялістів буржуазія однієї країни виступає проти буржуазії іншої країни наслідком антагонізмів, які роздирають імперіялістичні країни, засновані на капіталістичному способі продукції, через нерівномірність розвитку, через намагання імперіялістів переділити світ, що є можливо лише шляхом війни. Класовий характер воєн та їх грабіжницький, імперіялістичний характер заховується за лаштунками національних інтересів, надає цим війнам вигляду національних, а не класових. За цією позірністю криється справжній класовий інтерес імперіялістичних хижаків, яким допомагають соціал-шовіністи, агентура цих хижаків у робітничій класі. Спроба пояснити ці війни так, як поясняв їх Плеханов — як війни експлуатованих держав Антанти проти експлуататорів центральних держав, є звичайнісінька фальсифікація класового характеру імперіялістичних воєн. Така аналіза нічого не має спільного з класовою характеристикою воєн, не дивлячись на видимість класової термінології.

У війнах революційно-класових, що їх прикладом є війна проти Рад імперіялістичної коаліції 14 держав, що підтримували білогвардійців на всіх фронтах, а навіть пробували ввести і своє військо, — в цих війнах класовий їх характер виступає з найбільшою прозорістю, бо це є війни між класами, що представляють два взаємовиключні способи продукції — капіталізм і соціалізм. Те, що в громадянській війні панівна раніше класа намагається не тільки насильницькими засобами, але й політично і духовно підкорити й двинуту проти революції трудящих, ще більше підкреслює класовий характер цієї війни.

У епоху імперіялізму і пролетарських революцій класовий характер війни — реакційної, грабіжницької між імперіялістами, і революційної, визвольної з боку пригноблених між експлуататорами та експлуатованими — виступає в дуже складному конкретному вигляді. Роза Люксембург,

наприклад, заперечувала революційність національно-визвольних війн в епоху імперіялізму. Ленін дуже чітко підкреслював, що в епоху імперіялізму таке сполучення є неминуче, що треба відрізнити національно-визвольні війни, як війни справедливі, оборонні, від воєн імперіялістичних, реакційних, наступних, де обидві сторони ведуть реакційну війну.

Уже франко-пруська війна після поразки французів під Седаном перетворилась для Прусії з національно-визвольної в реакційну війну. Це була остання національно-визвольна війна передмонополістичного капіталізму. Війна Росії з Японією має вже характеристичні імперіялістичні риси; її ведеться з обох сторін з метою захоплення території і, не вважаючи на оборонний характер військових дій з боку Росії, вона політично мала однаковий характер як з боку царату, так і з боку Японії — тобто грабіжницький, наступний. Те саме треба сказати про першу світову імперіялістичну війну.

Щодо національно-визвольної війни в сучасних умовах існування СРСР, то для неї характеристичним є те, що національна буржуазія виступає тут проти трудящих мас колоній в союзі з імперіялістами. Тут класовий характер війни оголюється більше, ніж у національно-визвольних війнах епохи феудалізму. Так, наприклад, війна Китаю з Японією свідчить про те, що справжню національно-визвольну війну веде лиш пролетаріат в союзі з дрібною буржуазією Китаю; буржуазія ж імперіялістичних країн веде лише грабіжницьку війну, а буржуазія колоній намагається зрадити інтереси революції.

Тов. Сталін указував: „З ростом революційного руху національна буржуазія таких країн розколюється на дві частини — революційну (дрібна буржуазія) і угодовську (велика буржуазія); з них перша продовжує революційну боротьбу, а друга вступає в бльок з імперіялізмом“. Тому „поруч з імперіялістичним бльоком утворюється в таких країнах другий бльок, робітництва і революційної дрібної буржуазії, бльок антиімперіялістичний, що переслідує мету цілковитого звільнення від імперіялізму“...

„Питання про гегемонію пролетаріату в таких країнах і визволення народних мас з-під впливу угодовської національної буржуазії дедалі набирає все більш життєвого характеру“... „Рухати вперед революцію і завоювати повну незалежність капіталістично розвинених колоній і залежних країн неможливо без ізоляції угодовської національної буржуазії, без визволення дрібнобуржуазних революційних мас з-під впливу цієї буржуазії, без переведення гегемонії пролетаріату, без організації передових елементів робітничої класи в самостійну комуністичну партію“. Тому т. Сталін підкреслює, що „одним з чергових завдань революційного руху капіталістично розвинених колоній і залежних країн є утворення національно-революційного бльоку робітництва, селян і революційної інтелігенції проти бльоку угодовсько-національної буржуазії та імперіялізму“.. („Вопросы ленинизма“, вид. 1930 р., стор. 165—170).

В сучасних умовах національна буржуазія, як підкреслював т. Сталін: і як свідчать китайські події, іде на згоду з імперіялістами. Про це свідчить поведінка нанкінського уряду який зрадив кантонську армію, поведінка кантонського командування, яке ізолювало армію від шанхайських робітників і провадило безглузду, на перший погляд, тактику оборони. Ця тактика мала під собою глибоко-політичний ґрунт, а саме: небажання розгортати національно-визвольний рух, який переростає в безпосередню громадянську війну проти імперіялістів і проти власної буржуазії.

Щодо імперіялістичних воєн, то їх ведеться за переділ світу і, тому продовжується до ослаблення, але не до повного знищення ворога.

Імперіялістичні війни все таки не є найнепримиренніші війни, де економічний інтерес грає головну ролю і диктує непримиренність у війні. Ленін указував, що імперіялісти кінець-кінцем можуть зговори-

тися. „Війни міжнародні, — читаємо ми в статті Леніна „Об обмане народа“, — завжди кінчалися угодою між панівними клясами, і тільки в громадянській війні пригноблена кляса направляє зусилля до того, щоб знищити панівну клясу до кінця, знищити економічні умови існування цієї кляси“. Таким чином, клясовий характер війни найяскравіше проявляється в революційно - клясових, у громадянських війнах.

Тов. Сталін, кажучи на XVI з'їзді партії про суперечності імперіалізму, зазначає, що „оголюється і загострюється суперечність між найважливішими капіталістичними країнами, боротьба за ринки збуту, боротьба за сировину, боротьба за вивіз капіталу“; що „оголюються й будуть загострюватися суперечності між країнами-переможницями і країнами переможеними“; що „оголилися й загострилися суперечності між буржуазією та пролетаріатом у капіталістичних країнах“... „Але, крім цих суперечностей, є суперечність... між капіталістичним світом та СРСР... суперечність між капіталізмом у цілому та країною будованого соціалізму; одначе це не заваджає їй розкладати й розхитувати самі основи капіталізму. Що більше: вона викриває до кореня всі суперечності капіталізму й збирає їх в один узол, перетворюючи їх у питання життя й смерті капіталістичних порядків. Тому кожного разу, коли капіталістичні суперечності починають загострюватись, буржуазія звертає свої погляди в бік СРСР: чи не можна розв'язати ту чи іншу суперечність капіталізму, або всі суперечності разом узяті, за рахунок країни Рад — цитаделі революції, що революціонує одним своїм існуванням робітничу клясу й колонії, що заваджає налагодити нову війну, заваджає переділити світ по-новому, заваджає хазяйнувати на своєму широкому внутрішньому ринкові, що його так доконче треба капіталістам, особливо, тепер, в зв'язку з економічною кризою.

Мета війни проти СРСР, мета інтервенції полягає у знищенні країни Рад. Війна, яка зараз хмарою нависає на політичному горизонті, має тому характеризуватися найбільшою впертістю. В цій війні впертість пропорційна до мети, що поставлена перед неї. Таким чином, що більше війна зачіпає економічну основу суспільства, тим більше вона характеризується крайнім напруженням, тим більше набуває характер катаклізму, що вибухає в наслідок приведених в дію економічних сил.

При февдалізмі війна місцевого характеру не порушувала в такій мірі економічну основу, як це ми маємо при капіталізмі; при февдалізмі війну велося спеціальними наймитами. велося за георафічні об'єкти, а не з метою знищити живу силу ворога і змінити соціальну основу суспільства. Цьому відповідали й способи провадження війни, з опорою на магазинну систему постачання, яка не давала змоги відійти більш як на 5 переходів від місця постачання (тільки Прусія при Фрідрихові II довела цю дистанцію до 10 переходів). Війну велося з вічним побоюванням за тили, при чому відрізання війська від бази іноді рішало кампанію, так що навіть не доходило до збройної сутички. Населення каралося, коли воно втручалось у військові дії. Цьому відповідало й те фінансове напруження, що його вимагали від февдалітних держав грошеві витрати на утримання війська тощо. Потрібно було заздалегідь зробити запаси всякого харчу і матеріальних засобів для ведення війни, бо коли казна порожніла і запаси зникали, війна зупинялася: не було змоги платити найманим арміям, що їх доводилося розпускати.

§ 2. Війна й економіка

Масовий характер за февдалізму мали лиш війни громадянські, коли проти февдалів підіймалося селянство і війна набирала затяжного характеру. Такий самий характер мали війни гугенотів з католиками у Франції і 30-тилітня в Німеччині, де під релігійним прапором буржуазія

виступала проти феудалізму в союзі з протестантською Швецією. Такі війни приводили до крайнього виснаження країни.

З розвитком капіталізму війни набули взагалі масового характеру, розвиваючи велику силу в боротьбі. Так було тоді, коли буржуазія в союзі з трудящими масами звалила феудалів і утворила свою державну машину.

В імперіялістичних війнах між двома імперіялістичними ворогами лиш завдяки величезному впливові на народні маси панівної кляси можливе таке напруження, але у першій світовій імперіялістичній війні. Але ця війна була в інтересі тільки панівної кляси; тому, при всій своїй упертості, вона не може дорівнювати громадянській війні, що її ведеться для знищення панівної кляси (наприклад: громадянська війна в СРСР, або революційна-клясова війна СРСР проти панської Польщі, як агента світової буржуазії). В цій війні напруження економіки, політики і всіх матеріальних сил ворожих кляс виступає в найінтенсивнішій формі, бо в ній пригноблена кляса бореться за свої власні інтереси, а не за інтереси своїх експлуататорів, як це було в імперіялістичній війні, коли експлуататори спромоглися втягнути в боротьбу експлуатованих. Підчас війни бачимо перебудову в інтересах війни всього господарства; мавши затяжний характер, вона вимагає дедалі більших матеріальних і живих сил. Затяжний характер імперіялістичної війни привів імперіялістів до спроби регулювати споживання й виробництво. Це, звичайно, не вдалося їм через анархічний характер капіталістичного способу продукції; але державний капіталізм, як форма капіталістичного господарювання, розгорнувся підчас війни в найяскравіших рисах, особливо в країнах центрального союзу, а в меншій мірі у Антанти. Визначилась тенденція до централізації виробництва, розподілу ресурсів війни, злиття фронга й тилу, мобілізації та мілітаризації промисловости. Одначе через те, що війна спочатку мислилася як коротка, мобілізацію й мілітаризацію промисловости провадилося анархічно, та й не могло провадитися інакше, наслідком суперечностей між суспільним способом виробництва і приватним привласненням у капіталістичному суспільстві. Між іншим, затяжна війна привела Росію в 15 році до повної кризи (брак набоїв, рухомого складу на залізницях, металю й вугілля), і лиш допомога союзників дала Росії змогу дотягти війну до 1917 року, коли настала революція. Імперіялістична війна зміцнила риси державного капіталізму, який, однача не є пляновим господарством, як це проповідують соціал-фашисти і соціал-інтервенти на штаб Букшпана.

Справа обмежилася тільки регуляцією промислового споживання, заведенням карткової системи, заміною недостатніх матеріалів іншими, тобто звелася до системи „тришкиного кафтана“, і не порушувала основного — приватної власности на засоби продукції. Таке господарювання було відповіддю на вимогу сучасної військової майстерности, бо неможливо було вести війну без техніки, без складних механізмів, без якнайскладнішої організації військової справи, без довгого живлення війни як технічними засобами, так і живою силою, що вимагає колосальних жертв. Протягом першого року війни знищено було всю матеріальну частину, заготовлену в мирний час; треба було майже цілком оновити склад армій, маючи при цьому на увазі доконечність забезпечення стратегічних резервів для розвинення військових успіхів та ліквідації невдач. Множення механічних засобів війни вимагало масового виготовлення точних механізмів з частинами, які можна було б замінити вимагало кооперування низки заводів, розвитку нових форм зброї — панцерних машин, танків, авіації, хемії, засобів, дальнього бою (головним чином артилерії), військових кораблів, наддальнобійних гармат; в останній час стали говорити й про бактеріологічний спосіб ведення війни. Само собою зрозуміло, що величезна трата матеріалів і живої сили, величезна руйнація продуктивних сил вимагала

роботи не тільки військової промисловости, але и усїєї сітки народнього господарства, залізничного транспорту, зв'язку; вона вимагала розвинення автобудівництва і втягування мільйонів людей, при чому грані між фронтом і тилом майже зникали.

§ 3. Війна і армія

Не можна зводити війну до виробництва і армію до виробничої організації; не можна отожднювати відносини людей в армії з продукційними відносинами, як це робить Бухарін, а за ним Горєв. Війна, як продовження політики, вимагає й своєї політичної організації, армії. Продукційні відносини, які породжують потребу війни в класовому суспільстві, дають і засоби для проведення цієї війни — армію. Армія існує не тільки у військовий час. Навіть за фєвдалізму, коли армію розпускалося після закінчення кампанії, великі фєвдали намагалися зберегти її постійні кадри і вишколити їх у мирні часи. Армія, як засіб провадження війни у військовий час, грає в мирні часи ролю одного з знарядь панівної класи. Особливо яскраво виявляється тенденція розвитку цієї функції армії за часів капіталізму.

Подібно до того, як військова техніка різко виявляє загальну тенденцію розвитку техніки взагалі, так і армія виявляє в найяскравіших рисах загальні риси економічної будови суспільства. З цього приводу Маркс писав Енгельсові (5 вересня 1857 року):

„Історія військової справи дає можливість якнайточніше підтвердити правдивість нашого погляду на зв'язок продуктивних сил і суспільних відносин. Взагалі армія дуже важлива для економічного розвитку. Наприклад, заробітна плата вперше цілком розвинулася в армії, ще в античному світі. У римлян таборове майно (*peculim castrense*) являлося першою правовою формою, що в ній стали визнавати рухому власність не батька родини (*pater familiae*). Так само вперше при війську виник цеховий лад корпорації *Tabri* (ремісників). Тут же вперше бачимо у великих розмірах уживання машин. Навіть особлива цінність металів та їх роля як грошей, як видно ґрунтувалася спочатку на їх військовому значенні... Так саме розподіл праці *в середині* окремих галузей промисловости вперше проведено в арміях. Тут у стислому вигляді — вся історія громадянських суспільних форм“.

Армія в капіталістичному суспільстві є в руках буржуазії знаряддям для підтримки громадянського миру, поруч з поліцією, в'язницями, судом і пресою. Вона становить частину політичної надбудови, частину державного апарату панівної класи і, як збройна опора панівної класи, служить в її руках для пригноблення трудящих. Гасло позакласовости, позапартійности армії, яке проповідують буржуазні військові спеціалісти, має глибокий політичний сенс, бо буржуазія через масовість армії не може обмежуватись при наборі в армію виключно членами своєї класи. Вона мобілізує головним чином пригноблені класи, які складають в армії більшість.

Буржуазія боїться, щоб армія не вийшла з послуху. Вона намагається спеціальним казармним режимом відмежувати армію від мирного населення і прищепити їй специфічні риси чести мундира, військової доблести. Усе це є замаскованою формою класового панування буржуазії, що має на меті зберегти здатність армії бути слухняною зброєю в боротьбі проти внутрішнього ворога.

Енгельс, розглядаючи армію за фєвдалізму і порівнюючи її з армією капіталістичною, підкреслював вирішальне значення класового складу армії і ролю технічного озброєння. Кажучи про армію французької республіки і про її перевагу над фєвдальними арміями, він зазначає, що „не вільна творчість розуму геніальних полководців діяла тут революціонізуючим чином, а винахід кращої зброї і зміна салдатського матеріалу“.

Армія панівних клас. феудалізму і капіталізму сама завжди складається з різних клас. Командний склад і склад рядовий належать до різних клас. Ця обставина докорінно відрізняє армію капіталу від Червоної армії, де командний склад і склад рядовий за своїм класовим характером належать до трудящих. Це робить нашу армію виключно стійкою в класовій боротьбі, чого не можна сказати про армії буржуазії. Всякі спроби троцькізму. говорити про класову боротьбу в Червоній армії, про антагонізм між робітничим і селянським складом її є контрреволюційна балаканина. Тожність спільних інтересів робітників і селян виключає класовий антагонізм, а перетворення їх на соціалістичних робітників зовсім знищує самі класові різниці. Та класова боротьба, що йдеться в країні між соціалістичним способом продукції та рештками капіталізму за перероблення простого товарного господарства, хоч і має своє відбиття в Червоній армії, але принципово інакше переборюється. Вона переборюється вихованням і виясненням інтересів трудящих, а не дубцем, не затуманюванням мозку, як це є в арміях капіталізму.

Класова неоднорідність буржуазних армій грає для капіталізму роллю „Дамоклова меча“, що висить над головами капіталістів і вимагає від них весь час турбуватись і боятись, щоб армія не зрадила в їх руках. Зменшити її склад не дозволяє спосіб провадження війни, що вимагає великої витрати живої сили, а збільшення армії, або навіть заміна її кадрового складу підчас війни новими поповненнями веде до переродження армії, до того, що вона перестає бути слухняною зброєю в руках експлуататорів. Класовий антагонізм усередині капіталістичних країн відбивається й на класовому складі капіталістичних армій, особливо з часів заведення принципу загальної військової повинності, який відіграв велику роллю в справі перемоги над феудалізмом, що його армія заснована була на вербуванні. Масовий характер армій відбився й на військовій майстерності і на політичних наслідках війни, бо великі маси, що навчилися володіти зброєю, дуже небезпечні буржуазії і мають змогу повернути зброю проти своїх же панівних клас.

Буржуазія веда посилену роботу в душі класового миру, захисту батьківщини тощо, щоб затуманити класовий інтерес мобілізованих трудящих. Вона намагається підготувати спеціальні кадрик ерівників і виховників армії, намагається заповнити армію, особливо в таких її відповідальних частинах, як змеханізовані й змоторизовані частини (авіація, бронетанкова справа, артилерія, тощо) своїми вірними слугами. Після досвіду імперіалістичної війни буржуазні військові спеціалісти пришили до думки про створення малої армії (Фуллер, Сект, Зольдан), створення однокласової, вишколеної, технічно грамотної і озброєної до зубів спеціальної армії, з максимальним технічним насиченням. Це, звичайно, чиста утопія. Швидко знищення матеріальної частини і конечність поповнень не дозволяє цього зробити; буржуазія не може обійтись без масових мобілізацій, тобто без притягнення гноблених клас до армії. А тимчасом, при всьому вирішальному значенні техніки в сучасних війнах, все таки головне значення належить живій силі, що пускає цю техніку в хід.

Невірно розцінювати силу армії тільки за кількістю технічних і живих сил. Так саме не вірно розглядати армію тільки з погляду її моральних властивостей. Треба вивчити класовий склад армії, вивчити силу її класових інтересів і тоді проводити порівняння техніки й живої сили.

Теорія протиставлення техніки й духу є чистісенька метафізика. Свечин говорив про конечність для Червоної армії оборонної стратегії та форм ближнього бою, ніби тому, що ми технічно відсталі і в той же час наша армія морально стоїть дуже високо. Він метафізично протиставить техніку й дух, бажаючи замінити недостачу техніки сильним духом, і навпаки. Він каже, що в ближньому бої і в обороні моральні власти-

вості армії грають більшу роль, ніж при наступі і в дальньому бої, що дух війська при обороні випробовується дуже сильно і часто військо деморалізується, а при наступі його дух підіймається. Теорія протиставлення духа й техніки цілком невірна. Проте, при інших рівних умовах, роль моральних властивостей рядового й командного складу, особливо коли обидва є клясово однорідні, величезна, що не суперечить, а якраз стверджує вирішальну роль опанування сучасної техніки, бо у військовій справі, в сучасних умовах, техніка теж вирішає все. Неможливо без оволодіння засобами сучасного бою вести війну з добре озброєним ворогом.

У Червоній армії, крім технічного озброєння, велику роль відіграє монолітність армії, що робить її, при інших рівних умовах, принципово-непереможною. Дисципліна в Червоній армії базується на усвідомленні клясових інтересів трудящих, а це навіть при тимчасових невдачах об'єднує армію — в той час як при многоклясовій армії невдача веде до морального розкладу.

Щодо відношення армії до пролетаріату, то тези Комінтерну про боротьбу з військовою небезпекою дають тут таке: „Пролетаріят мусить безумовно визначити своє ставлення до армії в залежності від того, порядком яких кляс, якої політики є дана армія. Вирішальний момент становить не та чи інша форма організації армії, а те, чи є армія у своїй політичній ролі армією імперіалістичною, національною чи пролетарською“.

Всі масові армії капіталістичних країн є зброя в руках панівних кляс проти трудящих. Ленін у статті про гасло роззброєння каже: „не тільки теперішні постійні армії, але й теперішня міліція — навіть в найдемократичніших буржуазних республіках — наприклад, у Швейцарії — становлять зброю буржуазії проти пролетаріату. Досить нагадати вживання війська проти страйкарів, явище, що є спільне для всіх без винятку капіталістичних країн“. Тільки після революції, в процесі її перемоги, що руйнує стару машину і утворює машину нову, руйнує стару армію і утворює армію нову, пролетарську, створюються умови для цілковитого озброєння народу. Спочатку Червона гвардія, а потім регулярна Червона армія становлять ту форму армії, яка, не зважаючи на те, що лишається постійною кадровою армією, є справді озброєний народ. У нашій Червоній армії 50% комскладу — партійці, і всього 10,6% давніших офіцерів, при чому більшість із них — члени партії. Комсклад належить до тієї ж кляси, що й склад рядовий, що й населення країни (див. виступ т. Ворошилова).

Таким чином, з утворенням Червоної армії виконано гасло Леніна: „Знищення старої армії й заміна її новою — це завжди є перший заповіт усякої переможної революції“.

Всі спроби теоретиків II Інтернаціоналу говорити про здійснення гасла „озброєний народ“ і „народна міліція“ незалежно від знищення старої держави і старої армії є нахабний ошук і намагання затерти конечність пролетарської революції (як, наприклад, виявилось в дискусії про міліцію між Кавтським і Шапером). Гасло „озброєний народ“ означає, що спочатку треба вирвати владу з рук панівної кляси.

Однорідність клясового складу Червоної армії, принцип територіальності, що дозволяє вести військову підготовку трудящих без довгого відриву їх від виробництва, позавійськова підготовка, все це робить збройну силу рад цілком відмінною від армій капіталістичних. Принцип побудови Червоної армії, її дисципліна принципово різняться її від капіталістичних армій. Монолітність її комскладу і складу рядового, принцип одноначальності — все це робить Червону армію надзвичайно міцною морально, рівняючи з капіталістичними арміями. Це обумовлює також той факт, що для технічно-озброєних мас в СРСР принципово немає меж для перетворення всієї країни в озброєний народ. Ми не маємо тих меж, що їх мають, у вигляді клясових антагонізмів, капіталістичні країни, де капіталісти

боятися озброїти трудящих, щоб часом пригноблені не повернули зброю проти них, як це було в царській Росії.

Якісна зміна продуктивних сил і продукційних відносин, що характеризує наше соціалістичне будівництво, дає основу для цілковитої реконструкції армії і, перш за все, її технічної реконструкції. Колись Троцький і Рязанов говорили, що в галузі техніки військової справи марксизмові нічого робити, що тут вступає у свої права чиста математика й інші науки, а марксизм обмежується лиш суспільними явищами. Рязанов твердив, що гармата не може стріляти по-марксистському. Троцький каже, що не можна говорити про пролетарську стратегію й тактику.

Реконструкція продуктивних сил та продукційних відносин усїєї країни і, на цій основі, реконструкція військової справи дає передумови і для утворення дійсної пролетарської стратегії й тактики, для переборення й перероблення буржуазної стратегії й тактики у військовій справі, для утворення умов, коли дійсно гармати примушено буде стріляти по-марксистському; бо в руках Червоної армії військова техніка змінюється так саме, як в руках робітників соціалістичних підприємств варстати,— перевищуючи „нормальні“ показники. Все це, а також масовість нашої армії, зробить її цілком неспівмірною з арміями імперіалістичних країн. З цього приводу цікаво згадати слова Енгельса:

„Якщо будуть у наявності відповідні умови, а саме національна продукція буде в достатній мірі зміцнена і централізована, якщо буде знищено кляси—а це безумовно конечна річ..., то розміри можливого набору визначатимуться виключно чисельністю населення, здібного носити зброю; іншими словами, на випадок крайньої потреби можна буде в короткий час озброїти 15—20% населення і двинути в поле від 12 до 15%. При своїй масі і стратегічній мобільності, ці армії матимуть, таким чином, нечувано страшну силу, але так саме у таких салдатів має стояти на далеко вищому ступені й тактична мобільність при відбуванні партульної служби, в розстрілях, на полі бою. На жаль, одначе, все це могло б здійснитись—на ділі тільки через дуже багато років, у такій час, коли подібні масові війни взагалі вже не зможуть відбуватися, через відсутність рівного супротивника“¹⁾.

Червона армія—а її основною особливістю є те, що вона „є армія визволених робітників і селян, армія Жовтневої революції, армія диктатури пролетаріату“ (Сталін)—залишається на весь період другої п'ятирічки і після неї, поки ми живемо в капіталістичному оточенні, поки революція не перемогла в інших країнах.

З приводу відмирання армії, у своїй книзі „Економіка переходової доби“, Бухарін писав: „Внутрішні примусові нормування почнуть відмирати: спочатку відмирає армія та фльота, як знаряддя найгострішого зовнішнього примусу; потім система карних та репресивних органів, далі примусовий характер праці тощо“. Ленін, читаючи це місце, написав на березі: „Чи не навпаки: спочатку „далі“ за ним „потім“ і нарешті „спочатку“. Ця вказівка Леніна ясно характеризує значення армії в умовах капіталістичного оточення: тому ми не можемо зараз ставити питання про відмирання нашої армії, а ставимо завдання опанування техніки, яке „стало на ділі, в практиці армійської роботи, найголовнішим гаслом“ (з резолюції III всеармійської наради секретарів осередків ВКП(б) 11 травня 1931 року).

§ 4. Війна і військова майстерність

Політика визначає ті завдання, які має розв'язати військова майстерність: зокрема стратегія і тактика.

Там, де немає широко діткнених економічних і політичних інтересів,

¹⁾ „Священний союз проти Франції в 1852 р.“ Твори М. і Е., т. VIII, стор. 462—463).

завдання, які ставляться перед військовою майстерністю, обмежені і не вимагають від неї великого напруження.

При належному сполученні політичних і стратегічних моментів, на основі політичних інтересів, при належному політичному забезпеченні війни, її ведеться з меншими витратами й жертвами, ніж у випадку непогодженості між політикою та стратегією.

Примат політики над стратегією можна простежити в багатьох прикладах, коли належне політичне забезпечення обумовило й військовий успіх, і навпаки, невірна політична настанова знищила військовий успіх, або військова невдача вплинула на політику.

Цей примат не означає, однак, однобокого зв'язку, а взаємодію, бо стратегічні моменти своїм порядком впливають на політичну боротьбу, і невдача стратегічна не завжди виникає з політичних помилок. Навпаки, стратегічна невдача може бути й при правдивій політичній постанові.

У війні Пруссії проти Австрії 1866 року Бісмарк вірно зважив потребу політичного забезпечення тилу і тому, після поразки Австрії під Садовою, вимагав обмежитись цим і не йти на Відень (хоча з чисто військових міркувань це було цілком можливе). Коли б німці після Садової зробили цю політичну помилку, вони мали б у своєму тилу активного ворога.

Приклад належного сполучення політичних вимог і стратегічних плянів подає тов. Ворошилов у своїй брошурі „Сталін і Червона армія“. Він розповідає, як, на вимогу т. Сталіна, змінено стратегічний плян відпору Денікіну, що підійшов до Тули. Удар намічувалося на Дон через Заволжя, де населення було вороже настроєне, де було багато куркульських елементів. Сталін домігся зміни напрямку головного удару на Донбас через пролетарський центр України, Харків.

Стратегія, що визначається політикою, в свою чергу відбивається на політиці. Так, у російсько-японській війні російський імперіалізм намагався захопити Манджурію, і коли це не справдилось, то поразка російського війська на Далекому Сході була поразкою також і політики російського царизму.

„Стратегія,— каже т. Сталін,— є визначення напрямку головного удару пролетаріату на основі даного етапу революції, вироблення відповідного пляну розташування революційних сил (головні й другорядні резерви), боротьба за проведення цього пляну на всьому протязі даного етапу революції.

Тактика є визначення лінії поведіння пролетаріату за порівняно короткий період припливу й відпливу руху, піднесення або спаду революції, боротьба за проведення цієї лінії, шляхом зміни старих форм боротьби та організації—новими, старих гасел—новими, шляхом сполучення цих форм тощо.

Якщо стратегія має на меті виграти війну, скажімо, з царизмом, або з буржуазією, то тактика ставить собі менш істотну мету, бо намагається виграти не війну в цілому, а ті чи інші бої, ті чи інші сутички, успішно провести ті чи інші кампанії, ті чи інші виступи, відповідно до конкретної обстановки в період даного піднесення або спаду революції. Тактика є частина стратегії, їй підлягає та її обслуговує“ („Питання лєнінізму“).

Політична стратегія й тактика ставить завдання військовій стратегії й тактиці, яка вирішає їх, пристосовуючись до конкретних умов найоптимальнішим способом, тобто в найвигідніший термін і з найменшою затратою сил.

Лєнін порівнював зміну військового комунізму на нєп з переходом від штурму Порт-Артура до його облоги японським військом. Він зазначав, що штурм вимагав великих жертв, але давав шанси на швидке захоплення фортеці; не спробувавши взяти її штурмом, не вірно було перейти

до облоги, і в цьому розумінні помилковим було б обстоювати штурм, коли умови вимагали зміни його на облогу.

Військову стратегію не можна відривати від стратегії політичної (за це політика карає поразкою!), і навпаки, політичні завдання не можна відривати від стратегічного пляну.

Політичне завдання знищення контрреволюції ставило перед нашою стратегією завдання рішучого наступу, і це вилилося в розробленні стратегічних боїв проти Врангеля, Денікіна, Юденіча, Колчака. Це стратегічне завдання привело такого полководця як Фрунзе до теорії пролетарської стратегічної наступальної доктрини. Навпаки; Троцький, виходячи з своєї теорії неможливості побудови соціалізму в одній країні, з політично невірної концепції неминучих антагонізмів між пролетаріатом і селянством та загибелі революції без допомоги Заходу, стояв виключно за оборонну стратегію, виступаючи проти Фрунзе в цьому питанні. Цей приклад свідчить, що політика визначає й стратегічну доктрину¹⁾.

Політика вимагала від Червоної армії наступу на білополяків. Наступ на Варшаву не був політичною помилкою. Він був вірною політичною лінією пролетаріату з метою сприяти поширенню революційної пожежі на Заході, стимулювати революційний рух. Невдача під Варшавою пояснюється стратегічною помилкою, головним чином, в облікові сил ворога, що привело до надто глибокого наступу при недостатній забезпеченості його живою силою й технікою.

Як приклад зворотного впливу стратегічних моментів на політику, можна взяти історію відносин між Японією та Сполученими Штатами. Політичні інтереси штовхають Сполучені Штати на війну з Японією, але що флота їх якісно слабша за японську, Сполучені Штати не можуть виступати зараз проти Японії без серйозної підтримки іншої морської держави.

Енгельс зазначає, що військова майстерність розвивається на базі економіки й техніки виробництва, і змінюється під впливом винаходів у техніці і змін у живому складі армії.

У війнах феодалізму лінійна тактика була обумовлена намаганням максимумно використати огневий засоби кремневої й запальної рушниці. Піхота вишиковувалася в три - чотири лінії по три - чотири шерехи в кожній лінії. З другого боку, намагання тримати салдатів під контролем було доконечною умовою тодішнього бою, бо коли бій ведено вночі, або на гористій чи лісовій місцевості, то військо страшенно зменшувалося наслідком дезертирства (салдатів у ті часи набирали насильно, насильне вербування замінило найманих швайцарців і ляндекнехтів).

В боротьбі, що її прийшлося вести Англії з нерегулярним військом Сполучених Штатів, що повстали проти неї, ці лінійні лади були безпорадні проти розсипних ладів стрільців, які цілили з своїх рушниць, сховавшись за прикриття, а не виступали в чистому пслі.

Французька революція перемогла в зв'язку із тим, що Грібоваль ще раніш удосконалив польовий лафет гармати і це дало можливість швидше пересувати артилерію та великими масами зосереджувати її в потрібний момент

¹⁾ Так само Свечин каже, що наша політична оборона повинна вестися через стратегічну оборону.

Верховський каже, що нам вигідніше політично здати Київ і Менськ, ніж узяти Брест та Варшаву.

Теорія Свечина, зокрема його теорія перманентної економічної мобілізації, що згідно з нею господарські підприємства дадуть військову продукцію лиш тоді, коли буде знищено у війні нагромаджені за мирний час запаси матеріяльних засобів війни, виходить з отожднення капіталістичної економіки, як вона виявилася в імперіалістичну війну, з економікою СРСР, ігноруючи те, що мобілізаційні здібності господарства СРСР дозволять дати в перший же період війни таку кількість матеріяльних ресурсів, яка дозволить нам вирішити війну коротким ударом, а не вести її на вимор, як це твердить Свечин.

на полі бою. Одночасно удосконалений був приклад: він став вигнутий, як у мисливській рушниці, що дозволило краще цілити. Все це, разом із зміною салдатського матеріалу, разом з масовою мобілізацією громадян, надхненних ідеєю захисту революції (дезертирства їх уже не треба було боятися) — які трудно було утримати в межах лінійного ладу, бо вони або розсипалися в розстрілюю, або збиралися масовими колонами для вирішального удару, — ці зміни озброєння і людської живої сили були основою перемоги тактики французької армії (потім армії Наполеона) над лінійною тактикою коаліційних армій, які лиш в результаті цілої низки поразок навчилися застосовувати тактику скупчення в кулак свого війська. замість старої тактики стратегічного охопту й боротьби за операційні лінії і бази.

Бій під Ватерлоо вирішило те, що пруська армія Блюхера, розбита французами, стала відходити не за правилами старої тактики, тобто не на свою операційну базу, а на сполучення з англійською армією Веллінгтона, що вирішило наслідок бою, бо прусаки підійшли якраз вчасно, щоб вирвати з рук Наполеона перемогу.

Таким чином, розсипний лад з наступним ударом густими колонами в найслабшому місці ворога характеризує тактику Наполеона.

Але з появою нарізів у стволі збільшується точність попадання; налагодження рушниць з казни збільшило швидкість пострілів. Це привело до того, що, в зв'язку із зміненою технікою і зміненим людським матеріалом, в зв'язку з поширенням масової мобілізації, на основі загальної військової повинності, армія вже не могла як слід воювати, будучи скупчена в одному місці.

Так перемогла Прусія у війні з Австрією. Вона взяла в лещата австрійську армію, яка, згідно з принципами наполеонівської стратегії, скупчилось в одному місці, коли пруська армія діяла двома групами, що з них кожна мала свою операційну лінію. Збільшення матеріальної частини, поява залізниць і засобів зв'язку, а також збільшення масовості й громіздкості армії, збільшили також ролу нижчого командного складу і привели до корінної зміни в тактиці бою, стали вимагати розчленування армії на тактичні й нижчі підрозділи. Таким самим чином Прусія в 1870 році перемогла Францію, яка намагалася зібрати свою армію в один кулак, коли пруська армія діяла окремими групами. Так і в русько-японській війні японці перемогли Куропаткіна, що базував свою армію на південно-маньчжурську залізницю і весь час боявся за свої тили, коли японці діяли по різних операційних лініях.

Уже в прусько-французькій війні, як підкреслює Енгельс, салдати під тиском убийчого вогню розсипалися в розстрілюю, не вважаючи на те, що офіцери намагалися тримати їх у колоннах, за принципом колонного удару. Стихийний розум салдата, таким чином, переміг стару, традиційну форму. Збільшення дієвості вогню вимагало також резервів. Ще при феодалізмі Фрідріх II, вирішав усю справу одим ударом свого косяго лінійного ладу, не маючи зовсім резервів; ще Наполеон майже не мав резервів, збираючи армію в один кулак і вирішаючи бій могутнім ударом, після вияснення обстановки. Але збільшення ефективності вогню приводило до дуже швидкого зменшення живої сили, її страшенного виснаження, що вимагало більшої розвантаги фізичного напруження. Це привело до поділу армії на групи і утворення ударного й скованого напрямку, ударних і скованих груп, як в обороні, так і в наступі, замість ліній розстрілень, що її вживано ще в імперіялістичну війну.

Імперіялістична війна зробила також доконче потрібним стратегічний резерв, що його вводиться в бій для розвинення успіху. Поразка німців на Марні в 14-му році мала причиною відсутність резервів у німців, які не змогли дальше розвинути успіх. Видихання наступу французів у 17-му році, німців у 18-му році (на Західньому фронті) теж у великій мірі обумо-

злювалось браком резервів. Таким чином, якщо тактика охопту й оперування по різних лініях (Мольтке) замінила тактику Наполеона — тактику головного удару одним кулаком, то, в свою чергу, тактика Мольтке зазнала поразки на Марні через недостатність резервів і відсутність ударних груп.

Нова групова тактика з'явилась уже наслідком досвіду імперіялістичної війни. Поява танків і панцерників, розвиток авіації та хемії вимагав застосовування широкого маневру і збереження резервів на випадок прориву як у себе, так і у ворога.

Громадянська війна особливо характеризується застосуванням мачевру. Вона відродила значення стратегічної кінноти, як самостійної одиниці для глибокого прориву й дії у тилах ворога. Фрунзе, який застосовував у своїх операціях ударну тактику, підкреслював велику мобільність і маневровість майбутніх воєн; він указував на відносність фронту й тилу в майбутній війні, на наявність наших спільників у запіллі ворога і вимагав виховування війська в дусі наступальної стратегії, вважаючи оборону формою бою, яка ґрунтується на наступі, зовсім не пасивною, а активною дією. Він підкреслював впертий характер майбутньої війни, бо вона матиме на меті знищення капіталістичного способу продукції, а не просто ослаблення ворожої сторони.

§ 5. Оборона й наступ в національно-визвольних, імперіялістичних і революційно-класових війнах

„І від пацифістів і від анархістів ми, марксисти, відрізняємося тим, що визнаємо доконечність історичного, з погляду діалектичного матеріалізму Маркса, вивчення кожної війни зокрема. В історії не раз бували такі війни, які, не зважаючи на всі запаси звірства, лиха й страждань, неминуче пов'язані з усякою війною, були прогресивними, тобто давали користь розвитку людства, допомагаючи зруйнувати особливо шкідливі, реакційні установи“ (Ленін. „Принципи соціалізму і війна“).

Розглядаючи війни з погляду їх оборонного чи наступального характеру, ми мусимо, конкретно, розглянути національно-визвольні, імперіялістичні та революційно-класові війни, і повинні відрізнити в них найперше політичну сторону, політичну оборону й наступ, від стратегічної сторони, від оборонних чи наступальних військових дій. Щодо цих останніх, то Маркс, у листі до Енгельса, писав з цього приводу так:

„Кугельман змішує оборонну війну з оборонними воєнними діями. Виходить, що коли хтонебудь напав на мене на вулиці, я мушу парувати його вдари і не маю права розправитися з ним, бо інакше я потраплю в стан нападника. Брак діалектики виглядає із кожного слова цих людей“.

Треба розрізнити оборону й наступ в політичному і стратегічному розумінні. Обидві ці сторони з'єднуються різно в поодиноких національно-визвольних, імперіялістичних та революційно-класових війнах.

Так, у національно-визвольній війні, яку вела Французька республіка проти армії коаліції підчас Великої французької революції, революційна тоді буржуазія провадила політичну оборону проти фєвдального нападу не пасивними, оборонними діями, а шляхом стратегічного наступу.

Інший випадок національно-визвольної війни маємо в боротьбі кантонської армії проти японського імперіялізму. Тут політичну оборону ведено оборонними, знов же військовими діями. Не можна вести національно-визвольну, політично оборонну війну пасивно; не можна оборонятися, самому не нападаючи. Найкращою обороною є наступ. Коли нова класа ще малосила, вона політично обороняється; та коли вона, при цьому веде оборону пасивно, то це значить, що її малосилість має в собі глибоку політичну ваду, а не малосилість молодой, ще не зміцнілої класи. Це ми

бачили на прикладі з кантонською армією, що її керівництво своєю оборонною стратегією полегшувало китайській буржуазії угоду з японськими імперіялістами.

Імперіялістична війна є політично - наступальною війною і її ведеться з обох сторін наступальною стратегією, активними військовими діями; обидві сторони переходять до оборони лиш після поразки, лиш тоді, як не стає резервів.

У випадку русько - японської війни маємо ту особливість, що політичний наступ Росії в імперіялістичній війні російського імперіялізму з японським поєднувався з оборонними військовими діями з боку Росії. Це свідчило про політичну й військову кволість царату, який політично наступав на Далекому Сході, розраховуючи, що японці не посміють воювати. Але японці посміли, і російський імперіялізм потерпів поразку в ряді військових дій оборонного з його боку характеру.

Нарешті, громадянська війна дає приклад сполучення політичного наступу пролетаріату на буржуазію з військово - стратегічним наступом. Буржуазія теж бачить свій рятуюнок у рішучих військових діях. Наступ за всяку ціну — це гасло білогвардійців; у ньому вони бачать єдиний рятуюнок, як це свідчить справа Штерна, постріл Горгулова тощо.

Кажучи про ленінський етап у теорії війни, ми повинні підкреслити, що в Леніна є надзвичайно важлива вказівка на відношення наступу й оборони у війнах національно - визвольних і революційно - класових.

„До повалення феудалізму, абсолютизму й чужонаціонального гноблення,— пише він у статті „Принципы социализма и война“,— не могло бути й мови про розвиток пролетарської боротьби за соціалізм. Кажучи про законність „оборонної“ війни відносно воєн такої епохи, соціалісти завжди мали на увазі ті цілі, що зводилися до революції проти середньовіччя й кріпацтва; соціалісти завжди розуміли під „оборонною“ війною „справедливу“, в цьому розумінні, війну. „Тільки в цьому розумінні і соціалісти визнавали й визнають зараз законність, прогресивність, справедливість „захисту батьківщини“ або „оборонної“ війни. Наприклад, коли б завтра Марокко оголосило війну Франції, Індія — Англії, або Персія чи Китай — Росії тощо, це була б справедлива „оборонна“ війна незалежно від того, хто перший напав“.

Ленін тут виступає проти соціал - шовіністів, які змішували національно - визвольну війну з війною імперіялістичною і для виправдання своєї зради перед пролетаріатом, для виправдання свого оборонства відносно імперіялістичної батьківщини, посилалися, наприклад, на Маркса, який ставав по стороні одного з супротивників, а саме — того, хто провадив національно - визвольну війну проти феудалізму. Він співчував Угорщині в її боротьбі проти Росії, що грала ролю жандарма в XIX сторіччі; він став на сторону Пруссії проти Франції, що бажала зберегти феудальне роздрібнення Німеччини (до Седану). Таким, чином, незалежно від того, які військові дії велося, Маркс підтримував ті сили, що виступали проти реакції. Незалежно від того, наприклад, що Італія задалегідь вела дипломатичні переговори з Францією, бажуючи оголосити війну Австрії, яка грала ролю побірника феудальної реакції, війна з боку Італії була політично - оборонною (дарма що Сардинія сама викликала цю війну і Кавур з радістю вислухав від австрійського посла звістку про оголошення війни).

Соціал - фашисти хочуть приховати свої позиції шляхом шахрайського перенесення погляду Маркса на національно - визвольні війни, на війни імперіялістичні, перекручуючи той факт, що Маркс і Енгельс ставали по стороні країни, яка вела політичну оборону, і що в епоху імперіялізму війни мають зовсім інший, наступальний з обох сторін характер.

„Зріст витворчих сил світового господарства,— каже програма Комінтерну,— приводить... до дальшої інтернаціоналізації господарського

життя і разом до боротьби за новий переділ світу, вже поділеного між великими державами фінансового капіталу, до зміни й загострення форм цієї боротьби, до заміни в щораз більшій мірі методи дешевих цін методами силового натиску (бойкот, протекціонізм, митні війни, війни у власному розумінні цього слова тощо). Монополістична форма капіталізму супроводиться, таким чином, неминучими імперіялістичними війнами, які щодо свого охопту і нищівної сили своєї техніки не мають прикладів у світовій історії“.

Ленін підкреслював принципово відмінну позицію соціалістів в імперіялістичній війні.

„Припустимо, що дві країни воюють між собою в добі буржуазних, національних і визвольних рухів. Якій країні бажати успіха з погляду сучасної демократії? Ясно, що тій, якої успіх сильніше підштовхне і бурхливіше розвине визвольний рух буржуазії, дужче підірве феудалізм. Припустимо, далі, те, що визначальний момент об'єктивної обставини змінився; на місце капіталу, що національно визволяється, став інтернаціональний, реакційний, фінансовий, імперіялістичний капітал. Перша (країна) володіє, припустимо, $\frac{3}{4}$ Африки, а друга $\frac{1}{4}$. Об'єктивний зміст їх війни — переділ Африки. Якій країні бажати успіху? Питання, в його давнішій поставі, не доладне, бо у нас немає давніших критеріїв оцінки. Немає ані многорічного розвитку буржуазного визвольного руху, ані многорічного процесу краху феудалізму. Не личить сучасній демократії ані допомагати першій (країні) закріпити своє „право“ на $\frac{3}{4}$ Африки, ані допомагати другій (хоч би вона й розвивалася економічно швидше за першу) відняти собі ці $\frac{3}{4}$ “ (Ленін, т. XVIII, 3 вид., стор. 105).

Соціал-фашисти, соціал-шовіністи й центристи, на чолі з Кавтським, „замість боротьби з імперіялістичною війною стали її вірними салдатами, співцями й пропагандистами (соціал-шовінізм, що переходить у соціал-фашизм)“ (Програма Комінтерну).

Так само Троцький, зайнявши центристську позицію — ні миру, ні поразки, — лив воду на млин соціал-шовінізму, бо обходив питання про скинення уряду і перетворення імперіялістичної війни на громадянську.

Ленін, кажучи про принципову відмінність національно-визвольних воєн од імперіялістичних, зайняв позицію поразки своєї батьківщини, позицію перетворення імперіялістичної війни на громадянську. Він казав не про гасла миру, не про мир взагалі, він боровся проти пацифістів. „Треба пояснити людям, — підкреслював Ленін, — реальну обставину того, яка є величезна таємниця, що в ній війна народжується, і які безпорадні звичайні організації робітництва, які принаймні хоч називають себе революційними, перед лицем війни, що дійсно насувається“.

Відрізняючи імперіялістичну війну від національно-визвольної, Ленін тільки цю останню називає війною оборонною, справедливою, беручи термін „оборонна“ незалежно від стратегічних військових дій. Цю думку Леніна часто тлумачиться в тому розумінні, що всяка справедлива з погляду пригнобленої кляси війна є війна політично-оборонна; таким чином і громадянська, революційно-класова війна пролетаріату проти буржуазії є з боку пролетаріату політично оборонна, і революційно-класова війна, яка може вибухнути в разі інтервенції проти СРСР, є політично-оборонна війна, бо це війна справедлива з погляду пролетаріату. Таке тлумачення ігнорує той факт, що Ленін каже про оборону відносно національно-визвольної війни.

Щодо революційно-класової війни, то маємо в Леніна таку настанову:

„Як опір експлуататорів, що росте в мірі зростання натиску пролетаріату і особливо збільшується наслідком перемоги пролетаріату в окремих країнах, так і міжнародня солідарність і міжнародня організованість буржуазії, — все це з неминучістю приводить до сполучення громадян-

ської війни всередині окремих країн з революційними війнами між пролетарськими та буржуазними країнами, що обстоюють панування капіталу. Наслідком клясового характеру таких воєн, розрізнення між оборонними й наступальними війнами губить остаточно всякий сенс“ (XIII Ленінський збірник, стор. 61).

Пролетаріят в революційно-клясовій війні наступає на буржуазію (натиск), і цей наступ поєднується з обороною пролетарських країн проти буржуазних, що обстоюють панування капіталу.

Таким чином, коли оборона СРСР проти інтервентів приведе до сполучення цієї оборони з пролетарською революцією і наступом пролетаріату на буржуазію, що оголосила нам війну, тоді „відрізнення оборони й наступу губить остаточно всякий сенс“.

Зінов'єв, підкреслюючи в своїй книзі „Марксо-ленінське вчення про війну“, що Ленін завжди стояв на погляді політичної оборони пролетаріату проти капіталізму (між іншим, він ні слова не каже тут про ролію т. Сталіна в розробленні теорії війни), недооцінює ленінський етап у теорії війни. Він якраз затирає особливість громадянської війни, ігнорує момент сполучення громадянської війни з війною проти інтервентів. При такому сполученні білі матимуть червоних перед своїм фронтом, але також матимуть їх і в своєму тилу. При такому сполученні червона армія оборонятиме СРСР, і, одночасно з цим, пролетаріят країни, що оголосила нам війну, вестиме рішучий наступ на свою буржуазію. Пролетаріят, що перетворює інтервенціоністську війну буржуазії на громадянську — проти буржуазії, переходить у наступ. Коли він вестиме цю війну, допомагаючи нам обороняти СРСР, ми, звичайно, не будемо пасивно вичікувати, а вживемо заходів, щоб стимулювати й підтримати розвиток цієї революційно-клясової боротьби.

Зрадник Рязанов у свій час принципово висловлювався проти допомоги революції зовні, порівнюючи її з тим випадком, коли хтонебудь просить допомогти йому від грабіжників, а допомагач приходять, і лишається в нього на квартирі. Ця фалшива настанова цілкомовито перекручує діалектичне сполучення оборони з революцією в країнах, що оголосили нам війну.

Поки на нас не напали, ми ведемо політику миру, будуємо соціалізм. І рік від року дужчаємо, а наші вороги — кволіють. І коли буржуазія влаштує інтервенцію проти нас, ми постараємось, обороняючи СРСР, розв'язати питання: „хто кого“ у міжнародньому масштабі. Це зовсім незначить, що комуністи ведуть політику роздмухування війни, що вони ведуть військову пропаганду в розумінні безпосереднього наступу на капіталістів.

Сталінське гасло: „Чужої землі ні вершка не бажаємо, але й своєї ні п'яді не віддамо“ висловлює політику миру радянської влади, політику, протилежну загарбницькій політиці імперіялістів. Це гасло, що його радянська влада неухильно проводить, вириває всякий ґрунт з-під контрреволюційної балканини соціал-фашистів про червоний імперіялізм і т. п., — нісенітниця, що нею годують пролетаріят агенти імперіялізму, II Інтернаціонал.

Але це не означає пацифізму. „Переможний пролетаріят, — писав Ленін, — експропріювавши капіталістів і організувавши у себе соціалістичну продукцію, встав би проти решти капіталістичного світу, притягуючи до себе пригноблені кляси інших країн, підіймаючи, в них повстання проти капіталістів, виступаючи, в разі кінцевої потреби, навіть з військовою силою проти експлуататорських кляс та їхніх держав“ (Ленін, т. XIII, 1 вид., стор. 133).

Революція в інших країнах не обов'язково повинна відбутися в наслідок нової імперіялістичної війни, або інтервенції проти СРСР, як це

казав Бухарін. Рушійною силою революції є суперечності імперіялізму. Отже, ми стоїмо за те, щоб пов'язати нашу боротьбу проти військової небезпеки з боротьбою проти імперіялізму і, в разі війни, допомогти пролетаріатові імперіялістичних країн перетворити цю війну у війну громадянську.

§ 6. Війна і революція

Ленін критикував погляд Бухаріна на громадянську війну, що ніби вона „не є війна, у власному розумінні цього слова, бо не є війна двох державних організацій“ („Економіка переходового періоду“). Ленін указав, що Бухарін ігнорує завоювання державної влади пролетаріатом і за грою поняттями, не помітив суті справи — того, що громадянську війну ведеться за зміну способу продукції і вона становить найяскравіший приклад класової війни.

Громадянська війна не має в своїй природі компромісу, як це буває в інших видах воєн; її мета — „знищити панівну класу до кінця, знищити економічні умови існування цієї класи“ (Ленін). Тому у громадянській війні, звичайно, не беруть у полон; тому панівні класи стараються знищити повсталих, свідомих пригноблених, а вони й собі знищують свідомих ворогів революції. Так саме в майбутній революційно-класовій війні Червона армія зможе брати в полон, але в полон не здаватиметься.

Політичний наступ у сполученні з стратегічним наступом для знищення ворога, це єдиний спосіб вести переможну громадянську війну як з боку повсталого пролетаріату, так і з боку буржуазії.

Громадянська війна в Росії означала одночасно й війну проти інтервентів, які стояли за спиною білогвардійців і постачали їм фінансові й технічні засоби, а навіть і живу силу. Громадянська війна починається повстанням пролетаріату проти панівної класи. Повстання починається при наявності революційної ситуації, що її ознаками є та чи інша криза верхів, знесилених у взаємній боротьбі, загострення вище звичайного рівня бідкування пригноблених клас, що виникає в наслідок економічної кризи, збільшення в зв'язку із цим активності мас.

„Повстання, щоб бути успішним, — пише Ленін, — повинне спиратися не на змову, не на партію, а на передову класу — це поперше. Повстання повинно спиратися на революційне піднесення народу — це подруге. Повстання повинно спиратися на такий переламний пункт в історії зростаючої революції, коли активність передових класів народу найбільша, коли найсильніші коливання в рядах ворогів і в рядах кволих, половинчастих, нерішучих друзів революції — це потрете“.

Таким чином, повстання починається тоді, коли верхи не можуть правити по-старому, а низи не хочуть жити по-старому. Повстання, як учив Ленін, є майстерність. Ленін підкреслює, що для успішного проведення повстання конечна вимога — „ніколи не гратися з повстанням, а, починаючи його, знати твердо, що треба йти до кінця, треба мати велику перевагу сил у вирішальному місці, у вирішальний момент; бо інакше ворог, маючи крашу підготову й організацію, знищить повстанців. Раз повстання почато, треба діяти з величезною рішучістю і обов'язково переходити в наступ. Оборона — смерть повстання. Треба домагатися щоденно (можна сказати щогодинно, коли йдеться про одне місто) хоч маленьких успіхів, підтримуючи за всяку ціну моральну перевагу“.

Ці слова Леніна про майстерність повстання свідчать, що Ленін принципово обстоював організацію повстання і боровся з теорією стихійности повстання. Він указував, що повстання повинне спиратися на стихійний революційний процес. Ленінізм ризниється тут від блянкізму, який намагався викликати революцію конспіративним способом, змовою, без широ-

кого масового руху, і як від троцькізму, який, з одного боку, признає стихійність повстання, а з другого боку, каже про призначення революції на певний термін, і в своєму статуті громадянської війни намічає навіть термини для революції.

Повстання треба організувати, революційний рух перетворити із стихійного у свідомий. Цим лєнінізм відрізняється від меншовізму, від теорії II Інтернаціоналу, від троцькізму й люксембургіянства, що заперечувало ролю партії, як революційного керівника в повстанні і навіть вважало партію за консервативний чинник у революційному рухові.

Лєнінізм також принципово різниться від теорії типу Кавтського, яка хоче, щоб революція відбулась мирним способом, через парламент, без вулиці, і в той же час твердить, що стихія вирішає все, зовсім заперечуючи можливість впливу на революційну стихію як революційних організацій, так і контрреволюції.

„Як ми не можемо зробити революції“, — писав Кавтський у своїй роботі „Соціальна революція“, — так наші супротивники неспроможні загальмувати її“. В.н виступав проти збройного повстання, так само як і меншовики, які в 1905 році замість гасла озброєння для збройного повстання виставили гасло озброєння пекучою потребою озброєння. Лєнін і Сталін, виходячи з аналізу пролетарської революції, підкреслюють конєчність керувати стратегічно й тактично революційним рухом, виставляти відповідні стратегічні завдання й тактичні гасла залежно від умов боротьби. Лєнін підкреслює конєчність внести свідомість у революційну боротьбу. Він каже про потребу утворення такого настрою, що має характер „зосередженої, відчайної рішучості мас, коли вони почувають, що півзаходами нічого не вдієш. Кажучи про настрій мас 9 червня 1917 року, Лєнін зазначає, що тоді „мало свідомі й дуже широкі маси не мали зосередженості й рішучості відчаю; було стихійне збудження, з наївною ідеєю просто виступами, просто демонстрацією вплинути на буржуазію“. Лєнін підкреслює потребу накреслити плян повстання, як це й було у Жовтні, знайшовши особливо яскравий вияв у директивному листі Лєніна до ЦК перед Жовтнем — про потребу захоплення вирішальних пунктів, про опору на фабрики й заводи і т. д. і т. п.

Невдача повстання, наприклад, у Німеччині пояснюється хибним сполученням політичної агітації і самої організації повстання. Плян повстання задумано лиш в одному варіанті, з опорою тільки на Саксонію; часто райони не знали, де міститься керівний центр, як це було в Гамбурзі; не було належного сполучення легальної й нелегальної роботи.

Всі ці приклади свідчать, що в громадянській війні, якої початком є повстання, керівну ролю грає майстерність повстання, загартована в революційній боротьбі партія, озброєна найреволюційнішою теорією марксизму - лєнінізму.

§ 7. Лєнінський етап у питанні про війни доби імперіялізму і пролетарських революцій

Лєнін довів неминучість воєн в епоху імперіялізму і підніс гасло перетворення імперіялістичної війни в громадянську, гасло поразки своєї батьківщини в імперіялістичній війні, скинення буржуазного уряду і утворення диктатури пролетаріяту, яка разом з імперіялізмом знищить усяку можливість війни. Лєнін підкреслив специфічність відношення між обороною і наступом в революційно-клясовій війні. Особливе значення має в нього характеристика антагонізму імперіялістичних держав, що її після Лєніна яскраво підкреслює Сталін. Політика миру, яку веде радянська влада, і яка сполучається з використанням суперечностей капіталізму, з наступом пролетаріяту в капіталістичних країнах на своїх експлуататорів:

є справжня лінія радянської влади. Вона протистоїть лінії розпалювання війни з боку інтервентів, імперіялістів усіх країн, протистоїть їх відмові від роззброєння.

Той факт, що ми з кожним роком міцніємо, а капіталістичні країни слабшають, тільки збільшує нашу обороноспроможність, і тому виконання нашої п'ятирічки є найкращим засобом для забезпечення країни рад від імперіялістичних зазіхань.

Ленін підкреслює в разі війни потребу активної дії, а не тактики очікування, виступаючи проти буржуазного пацифізму, проти теорії стихійности, проти ультрімперіялістичної теорії, проти теорії організованого капіталізму, як теоретичної бази соціал-шовінізму і всякого ревізіонізму.

Ленін витворив свою теорію війни — новий, вищий ступінь марксистської воєнної теорії — в боротьбі з одвертим оборонством відносно імперіялістичної батьківщини (Плеханов, Гед, Вандервельде тощо) та центристами, які прикривали соціал-шовінізм лівими фразами (Троцький — „ні миру, ні поразки“; „Кавтський — Інтернаціонал є зброя миру“), проти люксембургіянства. Люксембургіянство заперечувало революційність національно-визвольних рухів в умовах імперіялізму і твердило, що імперіялізм деколонізує колонії, де розгортається капіталістичне виробництво, ігноруючи той факт, що імперіялізм підтримує рештки феудалізму і виступає разом з ним проти національно-визвольного руху. Воно обстоювало в імперіялістичній війні потребу проводити програму революційно-демократичного руху, замість чіткого й ясного гасла Леніна про перетворення війни імперіялістичної на війну громадянську і про скинення імперіялістичного уряду.

Особливо яскраво виявилась діалектичність ленінської теорії, наприклад, у питанні з Брестом. Ленін не перетворював свою теорію в догму. Він підкреслював потребу передишки і неминучість миру, бо стара армія не змогла воювати, бо не здійснилося сполучення оборони рад з революційним наступом пролетаріату на Заході. Це свідчить про незрівнянну глибину конкретности у поставі питання про війну марксизму-ленінізму, проти лежно до метафізичного підходу лівих комуністів з їх абстрактною вимогою боротьби з імперіялізмом, яка не враховувала конкретних умов і кінець-кінцем зводилась до авантюризму, до небезпеки знищення радянської влади заради революційної фрази. Таку саму протилежність знаходимо тут відносно еkleктичної позиції Троцького з його тезою: „ні миру не складаю, ні війни не продовжую“.

Троцькізм у питаннях війни грає ролю авангарду контрреволюційної буржуазії, озброюючи її теорією неможливості побудовання соціалізму і обеззброюючи пролетаріат своїм ученням про неминучість загибелі повсталого пролетаріату, про неминучість антагонізму дрібної буржуазії і збройної боротьби з нею, в разі відсутности зовнішньої допомоги. Соціал-фашизм особливо яскраво виявив свою інтервенціоністську суть на процесі меншовицького бюра, що намагалося підірвати нашу обороноспроможність і допомагало капіталістам, полегшуючи їм інтервенцію.

Ленін, аналізуючи три типи воєн, одночасно вказує на сполучення всіх типів воєн у добі імперіялізму та пролетарської революції. В кожному випадку він накреслює особливу тактику пролетаріату. Він зазначає, що після повалення капіталізму революційний пролетаріат СРСР перейшов на позицію революційного оборонства, при чому оборону Ленін не відділяє від стратегічних наступальних дій. З другого боку, він підкреслював, що ця оборона перетвориться в наступ, в разі сполучення оборони з виступом пролетаріату капіталістичних країн, коли ми станемо сильніші допо можемо пролетаріатові капіталістичних країн скинути капіталістів. Завдання пролетаріату всіх країн — захист батьківщини світового пролетаріату, цитаделі світової революції, має здійснюватись шляхом наступу на

буржуазію своєї країни, шляхом пролетарської революції, яка при наявності СРСР стає все більш реальною.

Ленін підкреслив значення національного питання в національно-визвольній війні, у війні колоній проти імперіялістів і визначив ставлення пролетаріату до національного питання в різних умовах, залежно від розвитку даної країни. Ленін зумів використати національний рух в інтересах революції; він говорив про неминучість єднання пролетаріату з дрібною буржуазією в боротьбі проти союзу імперіялістів з національною буржуазією.

В свій час троцькісти заперечували вихідну точку Комінтерну в питанні китайської революції. Комінтерн каже, що „переважний чинник гноблення в Китаї в даний момент, чинник, що стимулює аграрну революцію,— це пережитки феудалізму. Але буржуазна демократична революція в Китаї направлена не тільки проти феудальних пережитків; вона спрямована за-разом проти імперіялізму. Чому? Бо імперіялізм з усією його фінансовою і військовою міццю є така сила, що підтримує, підбадьорює, культивує і консервує в Китаї феудальні пережитки з усією їх бюрократично-мілітаристською надбудовою“. Лнія же Троцького заперечувала переважне значення феудально-мілітаристського гноблення, не визнавала вирішального значення аграрно-революційного руху в Китаї і пояснювала антиімперіялістичний характер китайської революції тільки інтересами китайського капіталізму, що вимагав митної самостійности Китаю.

Заперечуючи ролю феудальних пережитків, вбачаючи основну причину революції в Китаї у державно-митній залежності Китаю від імперіялізму, Троцький підносив гасло боротьби за „демократичні“ установчі збори в Китаї. Він писав, що „гасло рад, як актуальне гасло, становить зараз собою авантюризм і балаканину. Боротьба проти військової диктатури неминуче мусить набрати форми перехідних революційно-демократичних вимог, що зводяться до вимоги китайських установчих зборів на основі рівного, прямого, загального й таємного голосування, для розв'язання найважливіших питань, що стоять перед країною“ (Бюлетень опозиції № 12, липень 1929 р., стор. 32).

Цю контрреволюційну теорію партія відкинула цілком, як відкинула й теорію перманентної революції Троцького в 1905 році („без царя, а уряд робітничий“). Так само партія засудила позицію Троцького в 1918 році („ні війни, ні миру“), його позицію в імперіялістичній війні („ні перемоги ні, поразки“), його позицію під час боротьби з партією, коли він виставив контрреволюційне гасло про боротьбу проти радянської влади в інтересах революції (теза про Клемансо).

Всупереч теоріям троцькістів про неможливість перемоги соціалізму в одній країні, реалізована вже побудова соціалізму в СРСР — передумова для перемоги соціалізму в цілому світі. Слідом за Леніном, т. Сталін зазначав, що наявність СРСР і перемоги соціалізму в ньому безмежно збільшує силу пролетаріату в боротьбі з імперіялізмом і вселяє в нього віру в свою остаточну перемогу. Небезпека інтервенції, небезпека зриву нашого будівництва вимагає від нас максимального посилення обороноспроможности країни, зміцнення Червоної армії — бо, наслідком антагонізму системи капіталізму і системи будованого соціалізму, довге їх співжиття є неможливе.

ЛИСТ ДО ТОВАРИСТВА ВОЙОВНИЧИХ МАТЕРІАЛІСТІВ- ДІАЛЕКТИКІВ

В процесі повороту на теоретичному фронті я виявив чимало помилок, що їх я зробив у своїх друкованих працях. Вступ нашої ралянської країни в період соціалізму, вивершення будівництва підвалин соціалістичної економіки спричинило шалений опір класового ворога, вимагає надзвичайної і неухильної більшовицької чуйності в питаннях теорії і послідовної боротьби за чистоту марксо-ленінської теорії. Історичний лист тов. Сталіна сигналізував політичну небезпеку проникнення в історичну літературу троцькістських теорій, теорій, що правлять тепер за знаряддя боротьби буржуазії, соціал-фашизму й ренегатів Комінтерну проти ленінізму, проти ВКП(б) і Радянського Союзу. Являючи собою зразок дійсної більшовицької непримиренності, лист тов. Сталіна був гостро скерований проти гнилого лібералізму й примиренства до ворожих більшовицьких теорій і на весь зріст поставив питання про викорчування, засудження й ліквідацію всіх помилок у теоретичній роботі.

Мої праці були присвячені питанням історії матеріалізму і атеїзму. Наслідком того, що в цих працях методологічні настанови були не марксо-ленінські, а плеханівські й деборінські, всі історично-матеріалістичні та атеїстичні проблеми, ставлені в цих працях, перекручувалось, хибно розроблювалось і освітлювалось.

Перша невеличка і рання моя праця, що вийшла окремим виданням 1925 р., а була написана 1924 р., присвячена характеристиці матеріалізму Дідро. У цій праці я переоцінив значення Плеханова як історика матеріалізму і недооцінив чітких і точних критичних міркувань про французький матеріалізм Маркса, Енгельса, Леніна. Плеханівські настанови в цій праці призвели до плутаного розуміння того місця й значення, що його мав серед діячів французького матеріалізму XVIII століття Дені Дідро. Я то називав Дідро „центральною мочалою“ і „мікрокосмом“ усієї французької освіти XVIII ст., то зеншував його вагу своїми зауваженнями, що Дідро не був оригінальним мислителем, що він далеко не був творцем французького матеріалізму і що французький матеріалізм XVIII ст. нічого б не втратив, коли б зовсім не було його письменницької діяльності. Не випадає, звичайно, говорити, що такими, плутаними міркуваннями бралось під сумнів усі заслуги Дідро перед історією матеріалізму й науки, його значення як організатора діячів французької освіти, його роллю у виданні Енциклопедії, значення його антирелігійної пропаганди, його еволюційну теорію трансформізму, ним піднесену, суто наукову, як на той час. Усі ці питання були недосить підкреслені й невірні освітлені. Основне завдання моєї праці про Дідро сходило до викриття зв'язку між його філософією та матеріалізмом Спінози. Кажучи про зв'язок і безперервність, що існували між філософсько-матеріалістичними системами Спінози й Дідро, я не зумів підкреслити й того розриву, що був між цими двома мислителями і зводивсь до тих якійсь нових ідей і засад, які створив і підніс Дідро. Намагаючись довести спінозизм Дідро і виходячи з цієї плеханівської і упередженої настанови, я допустився вільностей, викладаючи матеріалістичну філософію самого Дідро. Звідси випливали схематизм і штучність у розподілі матеріалу про філософію Дідро; я звертав увагу переважно на ті сторони його творчості, де він виступав як учень Спінози, а його оригінальні й блискучі ідеї, що завдяки ним він посунув матеріалізм XVIII ст. наперед, я залишав нерозгорненими і неосвітленими достатньою мірою. В результаті у мене вийшов вимучений і не зовсім вірний виклад матеріалістичної філософії передового бійця матеріалістичного фронту XVIII ст.; а цього б не трапилось, коли б я виходив з діалектично-матеріалістичних оцінок Дідро, що їх подали Маркс і Ленін, а не Плеханов.

Друга, більша, праця, написана на початку 1925 р., а вийшла друком навесні 1927 р., присвячена характеристиці матеріалізму Спінози. Цю працю пристосовано до 250-річного ювілею з дня смерті Спінози, що якраз відбувся 1927 року; вона написана спішно й не зовсім пильно. Матеріалізм Спінози викладалось з погляду фюрбаха-плеханівських настанов, подано висловлення про філософію Спінози не тільки учнів Плеханова (Деборіна, Аксельрод, Вольфсона), але й Бухаріна. В цій праці я намагався подати розгорнену картину всіх основних проблем матеріалістичної філософії Спінози, що їх зовсім не порушено і не освітлено в розвідках. Наслідком того, що в цій праці я мав апологетичні шлі— довести безперечність матеріалізму Спінози— я не мав змоги подати тут діалектично-матеріалістичну критику й оцінку творчості Спінози з погляду марксизму-ленінізму. Наслідком недіалектичного підходу до філософії Спінози я, звичайно, не міг дати вичерпного і все-

бічного нарису конкретних історичних форм його матеріалізму, з усіма не тільки сильними, але й слабкими сторонами в його поглядах, я міг лиш подати виклад якогось абстрактного, позбавленого історичних обмежень матеріалізму взагалі. Апологетичні завдання моєї праці примушували мене вихоплювати з філософських творів Спінози окремі проблеми, що їх мислитель розв'язував по-матеріалістичному, довільно й електично сполучаючи їх, щоб в результаті дістати якусь зв'язану систему його матеріалізму, що її я не ставив у зв'язок і залежність з його філософією в цілому. Хоч я й критикував Плеханова і боровся проти його численних спроб подати Спінозу як сторонника паралелізму при розв'язанні психологічної проблеми: хоч я й не поділяв ніколи його суто помилкової думки про те, що „матеріалізм є певна відміна спінозизму“, — а проте, виходячи з вульгарно-матеріалістичних настанов у розумінні Спінози, я недосить підкреслював метафізичний характер спінозистського вчення про загальну живогворність світу. Тому в дійсності у мене виходило (всупереч особистій думці), що я давав привід для зближення метафізичного вчення Спінози про загальну живогворність світу не тільки з поглядами старих механістичних матеріалістів і сучасних учених механістів, але й з диалектично-матеріалістичним ученням Маркса — Енгельса — Леніна. Ледве чи треба багато говорити про те, яке кричуще й глибоке перекручення діалектичного матеріалізму Маркса й Леніна припускалося таким некритичним зближенням двох відмінних з історичного й класового погляду матеріалістичних напрямів.

Вульгарно-матеріалістичні настанови давали й інші помилки, що з них найголовніші були такі. Я помилявся, вважаючи, що французькі матеріалісти і Фюрбах вперше заговорили про матеріалістичний характер учення Спінози; в дійсності ще за життя Спінози, у XVII ст., його зневажали як „князя матеріалістів і атеїстів“. Я не подав розгорнутої й вичерпної аналізи суспільно-економічних умов доби Спінози і класової боротьби, що відбилася в його матеріалістичній філософії, обмежившись лише загальними націнками на цю тему. Я перебільшував значення досліду й експерименту в теорії пізнання Спінози, не пов'язавши їх з двома іншими джерелами пізнання в його філософії, і не зумів відтінити того факту, що метода Спінози в цілому лишалася раціоналістичною, геометричною й дедуктивною. Плутався я в питанні про механічну причинність у Спінози: з одного боку відзначав обмеженість і недостатність механістичного розуміння конечності й випадковості (що правда, я відзначав це недосить довідно й вичерпно), з другого — уважав, що це вчення було єдино наукове (невідомо, з якого погляду: чи з погляду механістичного матеріалізму XVII ст. і тодішнього механістичного природознавства, чи з погляду діалектичного матеріалізму). Хоч я і вступав, здається один із перших у пресі („Под знаменем марксизма“, „Червоный Шлях“) проти механістичного перекручення філософії Спінози від механістки Аксельрод, що зменшувала його матеріалізм і до краю роздувала релігійний характер його вчення, а проте, сам виходячи з хибних позицій, я не міг свою критику проти Аксельрод подати досить вичерпно й глибоко. У статтях проти Аксельрод я поділяв спільну й сумну долю всіх тих, хто намагався боротися проти механістичних перекручень у теорії, і робив це неспівмірно, непослідовно й непереконливо, виходячи з хибних позицій і не зміючи пов'язати боротьбу проти механіцизму з обороною революційного діалектичного матеріалізму Маркса — Енгельса — Леніна — Сталіна.

Третя праця вийшла так само, як і друга, окремим виданням і присвячена атеїзмові Спінози. Я написав цю працю наприкінці 1927 р. з доручення філософського відділу Інституту К. Маркса і Ф. Енгельса для збірника на честь Спінози, що його тоді гадалося видати, але що цей збірник не надруковано через неподання замовлених різним авторам статтів, я незабаром передав цю працю до Українського Державного Видавництва, щоб видати її окремою книжкою. Коли всі перелічені вище помилки в перших двох працях про матеріалізм Дідро й Спінози пояснюються тим, що я в них виходив з вульгарно-матеріалістичних настанов Плеханова, то помилки й перекручення, припущені мною в розумінні атеїзму Спінози, пояснювалися ревізіоністичною методологією меншовикуватого ідеалізму, що ним перейнята моя остання праця. Не зумівши підвестися до тлумачення атеїзму Спінози з погляду марксизму-ленінізму, я не міг наслідком цього по-ленінському провадити послідовну боротьбу на два фронти, тлумачачи цей атеїзм: проти загального заперечення атеїзму Спінози, властивого механістам, і проти безоглядного й некритичного прийняття цього атеїзму цілком, як це робили меншовикувати ідеалісти. Спитуючись боротися проти нігілістичного заперечення механістами (Аксельрод, Вар'яш) атеїзму Спінози, я опинився в полоні у меншовикуватого ідеалізму і, замість дійсно викладати й критикувати атеїстичне вчення Спінози з погляду атеїзму Маркса — Леніна, узявсь до апологетики відносно цього вчення і не зумів підкреслити всі його істотні хиби. Цілком зрозуміло, що такий односторонній підхід і хибне трактування вчення Спінози не тільки перекрутили історичний образ Спінози - атеїста, але я ще й пустив при цьому в непам'ять атеїзм Маркса і ленінський етап в історії атеїзму, не скористався з них і не зважив їх, оцінюючи Спінозу. Як це завжди буває, приналежність до одного ревізіоністичного групування приводить до поступок і кидает в обійми іншої ревізіоністичної групи; не зумівши провести ретельної боротьби проти Аксельрод з партійних позицій діалектичного матеріалізму Маркса — Леніна, я мимоволі робив поступки Аксельрод у питанні про Спінозову критику монотеїстичних релігій (юдаїзму, християнства, ісламу) і цілком солідаризувався з її аргументами в цій найвідповідальній точці спінозистського атеїзму. В даному зв'язку вважаю за конечне відзначити своє примірненське і некритичне ставлення до оцінки доби механістичного природознавства XVII ст., поданої в книзі позитивіста Е. Спекторського „Проблема соціальної фізики“. Переоцінка і безумовне, цілковите ухвалення атеїзму Спінози, при відсутності будь-якої критики цієї

Історично посталої форми атеїзму XVII ст. з позицій марксо-ленінського атеїзму, призводили до зближення, ба навіть і безпосереднього отожднення поглядів Спінози на походження релігії з аналогічним учінням Маркса й Леніна. Ця сама обставина вплинула й на моє визначення суті релігії; замість марксо-ленінського визначення класової суті релігії, як знаряддя соціального гноблення я визначав суть релігії по-плекханівському, зводячи її до анімізму. Я не подав розгорненої критики меншовицької теорії Плеханова про суть релігії, не підкреслював академічного й абстрактного характеру цієї теорії, не відзначав ні того, що Плеханов у визначенні релігії вилучував її класовий і реакційний характер, як знаряддя соціального гноблення, ні того, що він недооцінював значення релігії, як класової надбудови в суспільстві. Прийняття плекханівських настанов при визначенні релігії спричинювало невірний підхід до розуміння тієї боротьби проти анімістичного політеїзму, що її свого часу провадив Спіноза, і позбавляло змоги критично поставитись до цієї боротьби.

Брак партійної марксо-ленінської оцінки атеїзму Спінози відбився в моїй недостатній аналізі і слабкій характеристиці доби і класової боротьби XVII ст., що на її основі тільки й можна було розуміти атеїстичну пропаганду, яку свого часу обстоював Спіноза. Крім цього, вразливе місце моєї праці про Спінозу—це є відсутність у ній спеціального розділу, присвяченого характеристиці і в'ясненню соціальної ролі якнайреакційнішого сучасного неоспінозизму на Заході. На час друкування моєї книги я зібрав найважливіший матеріял до цього розділу, але не міг подати його у книзі в необробленому вигляді з особливих причин (під час друкування книги я був у лікарні після операції і тому не міг робити доповнень і виправлень у раніш написаній праці). А тимчасом марксо-ленінська боротьба за діалектично впрозумлений матеріялізм і атеїзм Спінози не знята з денного порядку. В цій справі слід не тільки далі провадити боротьбу з позицій ленінського атеїзму проти механістичних і ідеалістичних перекручень атеїстичного вчення Спінози, але краще треба також викрити, запламувати й прибити до ганебного стовпа якнайреакційніших сучасних західноєвропейських неоспінозистів, що намагаються подати Спінозу як найвидатнішого релігійного пророка сучасности. Треба відзначити, що сучасний неоспінозизм озброює фашистські та соціял-фашистські лави для знищення марксо-ленінського атеїзму західноєвропейського пролетаріяту.

Нарешті за найбільшу мою провину слід уважати відсутність у моїй книзі спеціального розділу, присвяченого в'ясненню місця атеїзму в історії атеїстичного руху і характеристиці впливу цього атеїзму на дальший розвиток атеїстичної думки,— розділу, присвяченого ставленню до цього атеїзму Маркса, Енгельса, Леніна і в'ясненню питання про те, якою мірою і в яких межах можна було б використати атеїзм Спінози для цілей нашої антирелігійної пропаганди.

Ось в основному усі мої помилки, що їх я зробив у моїх друкованих працях.

В цьому листі я відзначив у найзагальніших рисах лиш головніші з них; розгорнену й детальну критику всіх моїх помилок я подав у спеціальній праці. А завдання боротьби на два фронти проти механіцизму, як головної небезпеки на даному етапі, і проти меншовикуватого ідеалізму, проти примиренства до цих ухилів і гнилого лібералізму, завдання боротьби за чистоту революційного діалектичного матеріялізму Маркса, Леніна, Сталіна я завжди розглядав як найвідповідальніше моє життєве завдання.

З тов. привітанням *Вол. Чучмарьов*

ЛИСТ ДО ПРЕЗИДІЇ УТВМД ТА РЕДАКЦІЇ ЖУРНАЛУ „ПРАПОР МАРКСИЗМУ - ЛЕНІНІЗМУ“

В дискусії, присвяченій повороту на філософському фронті, що відбувалась у Києві на початку 1931 року (на зборах ТВМД разом з активом Київської парторганізації), я визнав і засудив свою попередню позицію меншовикуватого ідеалізму. Докладну аналіз і критику її я давав 1931 року в своїх курсах з діалектичного матеріалізму для студентів і для професорів Київських художнього і будівельного інститутів, для аспірантів філії УНДІП тощо; 1932 року — в низці своїх курсів у Харкові. Але ще досі я не дав друкованої самокритики моїх попередніх робіт, що вважаю за свій обов'язок зробити.

Перш за все про мої роботи з питань методик суспільствознавства, що над ними я працював з 1923 до 1928 року.

У своїх статтях („Радянська Освіта“, № 2 за 1926 р., № 10 за 1927 р.) і у своїй книзі „Суспільствознавство в трудовій школі. Теорія і практика викладання“. ДВУ, 1928 р., я мав на меті проаналізувати практику своєї власної роботи в досвідній школі, як викладача суспільствознавства, і своєї ж роботи, як методиста-суспільствознавця, з викладачами суспільствознавства. Крім того, я мав тут дати діалектико-матеріалістичну аналіз і розв'язання теоретичних проблем методик (в зв'язку з методологією), дати марксо-ленінську критику всіх основних ворожих, реакційних — буржуазних і дрібнобуржуазних — течій, що існують у нас і за кордоном, висвітливши одночасно всю позитивну роботу, яка у нас в цій царині провадиться.

Позитивною рисою цієї роботи було те, що збудована вона була на знанні конкретного матеріалу, практики школи, її зв'язків з громадським оточенням; що матеріал її було пропущено через низку курсів, семінарів з міськими й сільськими вчителями низки округ України; що для неї було пророблено майже весь наявний літературний матеріал з предмету. Але методологічні настановлення книги — меншовикувато-ідеалістичні; немає в ній партійного загострення критики, немає розгорненої боротьби на два фронти, і в самому навіть викладі теоретичних проблем почувається академізм. Крім того, з окремих помилок, які я спостеріг, зазначу такі:

- 1) бухарінське визначення предмету політичної економії;
- 2) „лівацьке“ відмахування від проблем фізичної географії;

3) посилення (в книзі, виданій 1928 р.) на правоопортуністичний твір з радянської економіки Айхенвальда та на буржуазні контрреволюційні твори Яворського і рекомендування їх для пророблення; так саме без критики рекомендувалося ревізіоністські книжки Фрідлянда й Слуцького та ін. Для мінімуму літератури з діалектичного матеріалізму я, крім Леніна, Адоратського, рекомендував Бухаріна („Ленін як марксист“) без жодної критики, замість дати поруч з Леніном книгу Сталіна про основи ленінізму, що її, до того ж, не використовуюється в тексті. В тексті книжки цитуються без жодних застережень Деборіна, Карєва; Плеханова подається без жодної критики і ставиться часто поруч з Леніном;

4) Там, де я викладаю погляди М. М. Покровського на історичний процес і на проблеми методик суспільствознавства, я шлюком з ним солідаризуюся, не подаючи одночасно потрібної критики (що її він сам потім дав) його тверджень про торговельний капіталізм і про комплексну систему (останнє зв'язане з некритичним ставленням моїм до цієї системи).

Ті ж, в основному, помилки мають і конспекти (матеріали) курсів з методик суспільствознавства для Інститутів Народньої Освіти та педтехнікумів, які я писав для НКО.

В процесі повороту на філософському фронті я зрозумів хибні моєї роботи — особливо її методологічних настанов — і відмовився від договору видавництва „Работник Просвещения“ на редагування й доповнення російського перекладу моєї книги.

Так саме у своїй статті „Історичний матеріалізм як навчальний предмет“ („Шлях Освіти“ № 5, 1927 р.), у статті „М. М. Покровський як історик-марксист“ („Пролетарська Правда“, Жовтень 1928 р.) і в дрібніших статтях (не з філософії), які я друкував тоді, скрізь дається знати меншовикуватий ідеалізм, з помилками, що їх зазначено вище.

Щодо моїх філософських робіт, які видрукувано за цей період, то в статті „Фоєрбах як філософський попередник Маркса“ („Прапор Марксизму“ № 6, 1929 р.) я борюся з „лівацьким“ запереченням будь-якого значення Фоєрбаха в філософській еволюції Маркса з меншовикувато-ідеалістичних позицій, отожднюю позиції Леніна і Плеханова, а про Дебо-

ріна, що його лінію я по суті проводжу в цій роботі, я пишу, що він правдиво розвиває погляди засновників марксизму на Фюєрбаха.

Критикуючи Плеханова за невірне, еклектичне розуміння відносин між мисленням і буттям (там, де він викладав філософію Спінози), я не пов'язую цього з усією його філософською і політичною позицією, солідаризуючись з його твердженням про те, що марксизм — це „спінозизм, позбавлений його теологічного доважка“. Викладаючи філософію Фюєрбаха, я зазначаю (на ст. 58), що критику його від Маркса і Енгельса можна звести до таких п'яти пунктів: поперше, у Фюєрбаха дається якусь абсолютну мораль на всі часи, для всіх людей тощо; подруге, сама людина у Фюєрбаха є екстракт, „сукупність абстрактних властивостей людини“, себто маємо в нього ідеалістичне розуміння суті людини; потретьє, Фюєрбах бачить лиш тілесні взаємини між людьми і тому не бачить жодних інших взаємин — суспільних тощо, а в результаті це перебільшення конкретності приводить знов таки до абстракції, до ідеалізму; по четверте, Фюєрбах залишається на півдорозі, коли зводить релігію до життєвого її ґрунту і не розуміє, що в цьому ґрунті лежить коріння і суть усього; по п'яте, все це приводить Фюєрбаха до абстрактного культу любови, до шукання притулку в високостях, а це фактично обертається в утікання від дійсності, від проблем перебудови життя і участі в цій перебудові. Цей виклад, це угрунтування поглядів основників марксизму щодо обмеженості матеріалізму Фюєрбаха уже хибує на те, що тут не випнуто, не підкреслено, що тут є основного, і не дано чіткої клясбової характеристики Фюєрбаха. А дальший висновок, що впливає з деборінського настановлення в роботі, зводиться до того, що Фюєрбах не міг би розбити ідеалізм Гегеля, коли б він не був озброєний діалектикою; що його критика Гегеля не метафізично-матеріалістична, а матеріалістично-діалектична, хоч правда, якісно відрізняється як від ідеалістичної діалектики Гегеля, так і від матеріалістичної діалектики марксизму, що є справжньою науковою методологією і що її Маркс і Енгельс створили на шляху продовження позитивного і подолання обмеженості в філософії Фюєрбаха.

У своїх статтях-рецензіях „Про деякі методологічні та методичні проблеми у викладанні філософії“ я критикував курси Розумовського, Тимяньського. Але це критика з позицій того ж меншовикуватого ідеалізму, яка говорить про деталі, про окремі питання, не погоджується з ними, але основа її є спільна з розглядуваними авторами і тому основного — меншовикуватого ідеалізму — вона не бачить. Те ж треба сказати про мою рецензію на перше видання словника Іщенка.

В усіх цих роботах фактично затушковується те, що матеріалістична діалектика — філософія пролетаріату — є не просто продовження найкращого, що виробило протягом своєї історії людство, а є *критично-революційне перероблення* всієї культурно-історичної спадщини, якісно нове, що також протиставить себе старій, експлуаторській (в тому числі й буржуазній) спадщині. Отже, в основному і матеріалістична та атеїстична буржуазна філософія Спінози (яка, між іншим, і по суті є метафізична, а не тільки має „теологічний доважок“), і дрібнобуржуазна гуманістична філософія Фюєрбаха не є однотипні з діалектичним матеріалізмом. Тільки Маркс і Енгельс є перші основи матеріалістичної діалектики, яка стала в їх руках, в руках партії пролетаріату могутнім знаряддям пізнання об'єктивної дійсності та її революційного перероблення, що його далі розвинув і підняв на новий, вищий ступінь у добі імперіалізму та пролетарських революцій вождь передової партії пролетаріату — більшовиків т. Ленін, а зараз вона розвивається далі в роботах т. Сталіна, в генеральній лінії комуністичної партії.

Проти всяких ухидів від цієї справжньої матеріалістичної діалектики — проти механістичного матеріалізму, проти меншовикувато-ідеалістичної її фальсифікації і проти всякого примиренства до будь-якої ревізії марксизму-ленінізму ми повинні вести рішучу боротьбу.

Ф. Гофман

ЗМІСТ

	Стор.
<i>М. Мітін.</i> Про ленінський етап у розвитку діалектичного матеріалізму	3
<i>Ф. Гофман.</i> Маркс і Енгельс про філософію у своєму листуванні	22
<i>Е. Штейнберг.</i> До критики люксембургіянства	54
<i>М. Колташов.</i> Методологія кавтскіянства	73
<i>Г. Ефіменко.</i> Про соціяльну природу колгоспів і колгоспного селянства	91
<i>Т. Степовий.</i> Війна і клясова боротьба	106
<i>В. Чучмарьов.</i> Лист до товариства Воївоначих матеріалістів - діалектиків	126
<i>Ф. Гофман.</i> Лист до президії УТВМД та редакції журналу „Прапор марксизму - ленінізму“	129

ФІЛОСОФСЬКИЙ І СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ
ДВОМІСЯЧНИЙ ЖУРНАЛ

ПРАПОР МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ

6-Й РІК ВИДАННЯ

ЖУРНАЛ ВИХОДИТЬ 6 РАЗ НА РІК
ЗА РЕДАКЦІЄЮ:

БІЛЯЄВА Ф., БЛУДОВА Я., ЛЕВІКА Р.,
ОРЛОВА М., СТЕПОВОГО Т.,
ЮРИНЦЯ В.

Журнал „ПРАПОР МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ“ — бойовий орган марксизму-ленінізму, веде рішучу боротьбу за генеральну лінію партії, проти великих ухилок від неї, проводячи послідовно у всіх своїй роботі Ленінський принцип партійності філософії

В галузі філософії журнал „ПРАПОР МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ“ веде неухильну боротьбу на два фронти—з механістичною ревізією марксизму, як головною небезпечкою сучасного періоду, і з меншовикующим ідеалізмом

Важливішим завданням „ПРАПОРУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ“ є дійсне виконання накресленої для нього Леніном програми розробки ленінського етапу розвитку діалектичного матеріалізму, нещадна критика всіх антимарксистських і антиленінських настанов у філософії, суспільних і природничих науках, як би вони не маскувалися

Журнал „ПРАПОР МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ“ розроблює теорію матеріалістичної діалектики, питання історичного матеріалізму в ширшому зв'язку в практикою соціалістичного будівництва і всесвітньої еволюції

Журнал „ПРАПОР МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ“ об'єднує воєвоєничих матеріалістів-діалектиків для виконання цих завдань, систематично підготовляючи більшовицько-втримані філософські кадри

„ПРАПОР МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ“ має постійні відділи: Ленін і ленінізм, актуальні проблеми філософії діалектичного матеріалізму, історія матеріалізму, історія філософії на Україні, сучасні течії філософської думки історичного матеріалізму, історія соціалізму, питання літератури і мистецтва в матеріалістичному освітленні, психології і марксизму, актуальні проблеми культурної революції, зокрема на Україні, дискусійний відділ, критика і бібліографія, відділ листування з читачами, повідомлення і замітки

„ПРАПОР МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ“ розраховано на активних робітників партії, викладачів і слухачів комвузів, вузів, робфаків, марксистських гуртків, товаришів, що займаються самоосвітою, тощо.

ЗА МАРКСИСТСЬКО-ЛЕНІНСЬКЕ ПРИРОДОЗНАВСТВО

Новий журнал починає виходити з січня міс. 1932 р.

Орган Асоціації Природознавства Українського Ін-ту
Філософії і Природознавства та Марксо-Ленінських
природничих товариств ВУАМЛІНУ

ЖУРНАЛ „ЗА МАРКСИСТСЬКО-ЛЕНІНСЬКЕ ПРИРОДОЗНАВСТВО“—

бойовий орган Марксизму-Ленінізму в природознавстві—на основі Марксо-Ленінського принципу партійності в філософії та науці веде непримиренну боротьбу із всякими буржуазними та ревізіоністськими теоріями, боротьбу на два фронти: з механічною ревізією Марксизму-Ленінізму як головною небезпечкою на данім етапі, з меншовикуючим Ідеалізмом у філософії та природознавстві, із всякою ворожою марксизму-ленінізму контрабандою.

ЖУРНАЛ РОЗРОБЛЮЄ Й ВИСВІТЛЮЄ

спадщину Маркса—Енгельса—Леніна та ленінський період в природознавстві й веде широку пропаганду Марксизму-Ленінізму серед природознавців.

ЖУРНАЛ РОЗРОБЛЮЄ І ВИСВІТЛЮЄ

теорію матеріялістичної діалектики в природознавстві, розроблює і висвітлює на засадах діалектичного матеріялізму вузлові проблеми техніки, проблеми сільського господарства та теоретичні проблеми природознавства у нерозривнім зв'язку їх з соціялістичним будівництвом.

ЖУРНАЛ МАЄ ТАКІ РОЗДІЛИ:

Розробка матеріялістичної діалектики спадщини Маркса—Енгельса—Леніна. Соціялістична реконструкція науки та перебудова наукової роботи. Методологічні статті з актуальних проблем окремих наук (техніка, математика, фізика, хемія, біологія, зоотехнія, агрономія, медицина, психоневрологія). Проблеми техніки, проблеми сільського господарства. Техпропаганда. Наука за кордоном. Наукова робота Інститутів та товариств. Критика та бібліографія.

ЖУРНАЛ РЕДАГУЄ РЕДКОЛЕГІЯ В СКЛАДІ:

БЛУДОВ Я. С., ГЕНЕС С. Г., ДІНЕРШТЕЙН З., ЛЕЙПУНСЬКИЙ А. І., ЛЯСКІВСЬКИЙ М. Д., МАЕРЯ М., ОРЛОВ М. Х., ПОЛЯКОВ І. М., СЛУЦКІН Я. Я., ФІЙКЕЛЬШТЕЙН Е. О.

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ: Харків, вул. Карла Лібкнехта № 33, ВУАМЛІН
Асоціація Природознавства (2 поверх, 5 кімната)

Підписна провадиться по всіх філіях пошти. ЦІНА на рік—12 крб., 6 міс.—6 крб.
6 номерів на рік

